

КНИГАРЬ

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО
ПИСЬМЕНСТВА

ТОВАРИСТВО „ЧАС“ У КИЇВІ

1919.

ЧИСЛО 21.

Ц. 4 КАРБ.

ТРАВЕНЬ.

ЗАКОН І ПРАВО

український двотижневий часопис громадсько-правного життя

Часопис містить відділи:

- а. Статті, досліді, розвідки по всіх галузях права суспільного й приватного;
- б. закони, накази й розпорядження уряду Української республіки радянської;
- в. судова практика;
- г. видатні судові справи;
- ґ. хроніка — з діяльності уряду Укр. Рад. Респ.; судових установ; академічне життя;
- д. огляд закордонного законодавства;
- е. бібліографія;
- ж. відділ справочний;
- з. відповіді редакції.

Умови передплати на рік 1919: на три місяці без приставки 33 гривні, з пересилкою 40 гривень. Окреме число на роздріб півшоста гривень (2 карб. 75 коп.).

Передплата приймається: в головній конторі товариства „Час“ (відділ „Закон і Право“ у Києві, Володимирська 42; в книгарнях т-ва „Час“ у Києві—1) Фундуклівська 24. 2) Володимирська 53, 3) в Кам'янці Подільському, Центральний майдан.

Редакція — Київ, Володимирська 42, т-во „Час“, відчинена щодня від 12-ої до 2ї год.

Видавець—товариство „Час“.

Редактор—*Ів. Оппоков.*

Літературно - Науковий Вістник

український місяшник літератури, науки й громадського життя.

Редакція і контора: Київ, В.-Підвальна № 36, пом. 8. Телефон 60—27.

Умови передплата на 1919 рік: поки що треба надсилати 30 карб.

Ред. *О. Ольсь*

„УКРАЇНСЬКА КООПЕРАЦІЯ“

місяшний орган Центрального Українського Кооперативного Комітету.

(Рік видання II-й).

З огляду на дорожнечу паперу й робітничих рук передплата остаточно невстановлена; поки що треба присилати на рік 75 карб., на пів-року 40 карб., а для трудової інтелігенції на рік 50 карб. і 25 карб. на пів-року.

Адреса Редакції і контори: Київ, Пушкін. 39, п. 9.

УКРАЇНА

науковий журнал українознавства.

Орган укр. Наукового Товариства у Києві.

Передплата за рік 1917—8 карб.

Адреса: Київ, В. Підвальна 36, кв. 8.

Наше Минуле

журнал історії, літератури та культури

Окреме число 7 карб.

Редакція і контора: Київ, Хрещатик: 50. Т-во „Друкарь“.

Ред. *П. Зайцев.*

Зміст 21 ч. „Книгаря“. *М. Сагарда* — Переклади Св. Письма на українську мову в XIX і XX вв. *М. Зеров.* — *Леся Українка* (З нагоди нового видання творів). *П. Филипович.* — „Літературно-Науковий Вістник“ в 1918 році. *П. Стебницький.* — В пазурах доктринерства. Критика і бібліографія. Одділи: I. Історія письменства і критика. — II Публіцистика. — III. Економіка. — IV. Красне письменство. — V. Педагогика і школа. VI. Мовознавство. VII. Інформаційні видання. — VIII. Біографії. — IX. Мистецтво. — X. Сільське господарство. — XI. Збірники. — XII. Поезії. — XIII. Театр і п'єси. — XIV. Релігія і церква. *С. Єфремов.* — *Людина гармонії* (пам'яті І. Л. Шрага). **Видавнича хроніка. Літературне життя** (звістки та чутки). **Нові книжки** (1228 — 1261). **Оповідки.**

Книгарь

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА.

Київ.

Рік видання третій.

Травень, 1919 р.

Число 21.

Виходить що-місяця.

Переклади Св. Письма на українську мову в ХІХ і ХХ вв.

Стаття проф. М. Сагарди.

Спроби перекладів Св. Письма на українську мову, що так поширились були в ХVІ і на початку ХVІІ вв., затихають на цілих два століття: з половини ХVІІ віку і до половини ХІХ-го ми не маємо ніяких звісток і пам'яток, з котрих можна було б зробити висновки про скільки-небудь серйозні заходи в цьому напрямі. Причиною цього були з одного боку несприятливі обставини політичного і громадського життя; з другого—цей занепад залежав і од того, що в самій літературній мові, якої вживали в письменстві ХVІ і ХVІІ вв., не було тих живих сил, котрі давали б їй спромогу постійного розвитку при всяких умовах українського життя: непевна в своїх відносинах до мови народньої й церковно-слов'янської, одірвана од народнього ґрунту, вона втратила або й зовсім не мала для себе підстави в невичерпаному джерелі народнього слова і через те в усякому разі повинна була захиріти без притоку живих соків. Основи для одродження української літератури закладаються тихо й непомітно в тій дійсній народній течії, яку було занехано на протязі віків і на яку не звертали уваги, поки вона сама не виявила себе так, що примусила визнати себе, як факт величезної ваги й вартости: народне слово—мова, пісні, перекази про минуле,— що жило тільки серед простого народу та сільського

духовенства, було тим могутнім джерелом, з якого виростало нове українське одродження, і вже наприкінці ХVІІІ в. Енеїдою Котляревського одкриває воно нову добу української літератури. Тут не місце викладати історію українського літературного руху за першу половину ХІХ століття, що йшов поруч з загальним слов'янським одродженням і дав такі міцні здобутки, котрих не встигли порушити ніякі адміністраційні заходи, починаючи з 1847 р. і аж до кінця ХІХ в. Для нас важно зазначити, що одродження української літератури помалу почало викликати й питання про переклади Св. Письма на українську мову. Майже одночасно Квітка в Харькові і Маркіян Шашкевич у Галичині брались за бірки й переклади з Біблії. М. Шашкевичем напечатано було I—V гл. Євангелія Матфея й ціле Євангеліє Іоанна. Р. 1859 в Москві напечатано „Псалмы, переложены на малорусское нарѣчіе“ М. О. Максимовича (також і в збірнику його „Українець“). Р. 1860 в Петербурзі вийшли „Псалми Давидові“ Шевченка. Були й інші спроби перекладів, та тільки невелика їх частина побачила світ. Так, український письменник В. С. Олександров († 1893 р.), бажаючи перекласти на українську мову весь Ветхий Завіт, 53-літньою людиною навчився давній єврейській мові і, як

свідчать один з його біографів, дав дійсно добрий переклад книг Битія, Исходу, Іова, Товита,—де що з цього перекладу (кн. Битія, Іова) поширювалось серед громадянства через літографовані у невеликому числі примірники, а останнє залишилось в рукописах, що зберігались у сина небіжника—В. В. Олександрова. Крім того, В. С. Олександров перекладав і Псалтир в поетичній формі,—частину цього перекладу випущено в світ книжкою під назвою: „Тихомовні співи на святі мотиви“ (Харьків 1883 р.),—частина містилась в свій час у галицьких виданнях.

Всі ці й подібні переклади Св. Письма на українську мову, про які в печаті або нічого не було казано, або писано було тільки де-кілька слів, свідчать про те, що загальне літературне рушення знаходило помітний відгук і в зацікавленні перекладами Св. Письма на українську мову, котра зробилась тепер дійсно народньою. На початку 1860-х років гурток українців у Петербурзі мріяв про видання підручників, писаних українською мовою, для українських шкіл, за для чого підпискою збиралися гроші, якими повинен був розпорятися особливий комітет з обраних людей. Гроші прохали надсилати на ім'я М. І. Костомарова. З приводу цього редакція „Основи“ повідомляє, що між іншими книжками „перекладається на нашу мову Євангелія і пишеться священна й церковна історія“ (див. „Основа“ 1862 р., серпень, 14). Отжеж, як побачимо далі, надіялась на здійснення таких замірів тоді була річ неможлива, і зібрані гроші передано було до Академії Наук на премію за кращий словник, „св. малоруського нарѣчя на рускій языкъ“.

Перша серйозна праця перекладу Св. Письма на українську мову і надзвичайні намагання добитись дозволу на печатання цього перекладу вийшли од людини, про яку немає ніяких звісток, щоб вона належала до якого небудь туртка політичних або громадських українських діячів,—то був Ф. С. Морачевський (народ. 1806, † 1879 р.), що до 1859 р. був інспектором Ніженського лиця кн. Безбородька¹⁾. У вересні 1860 р. Ф. С. Морачевський звернувся з листом до петербурзького митрополіта Исидора; до листа було додано український переклад двох євангелістів—Матфея та Іоанна. Він писав: „на всіх мовах

словом і письмом, проповідується слово Боже; ті, що содержать віру в Христа Спасителя, мають Библию на своїх мовах; отже Малоросія, мовою якої говорить коло 12 міліонів православних християн, не має на своїй мові навіть Євангелія“. Далі він висловлює, що церковно-слов'янська мова для простого народа незрозуміла, і що через те переклад Євангелія на українську мову безперечно був би дуже користним для народу: „високі божествені істини, що їх зо всією простотою, ясністю й теплотою євангельського навчення висловлено рідною, цілком зрозумілою для кожного мовою, з якою зливаються всі поняття й ідеї народа, осяяли б темний розум ясним і спасенним світлом віри й очистили б хитку моральність народню швидче, певніш і глибше, ніж усі вчені тлумачення“. На підставі таких думок Ф. С. Морачевський і взявся за переклад Євангелій на українську мову, порівнюючи слов'янський текст з текстом руським, німецьким, французьким і польським. Добре знаючи, що видання найдодішнього перекладу без особливого заступництва може зустрінути великі перешкоди, Морачевський прохав митрополіта звернути увагу на його переклад і дати йому пораду й благословення на продовження цієї праці.

Митрополіт Исидор в половині жовтня того ж 1860 р., після приватної наради з Св. Синодом, одновів Ф. С. Морачевському, що переклад Євангелія не може бути дозволенним для печатання. Така відповідь, можна гадати, дуже засмутила Ф. С. Морачевського; однак він не кидає думки продовжити свою працю, щоб хоч zostавити її дітям своїм на спомин, як вічну ознаку свого благословення. Це своє сумне бажання він висловив в листі до митрополіта в половині листопада 1860 р. Крім того, в тім же листі він повідомляє митрополіта, що вже скінчив переклад і останніх євангелістів і почав перекладати Діяння Апостольські, маючи на меті згодом перекласти й апостольські послання. Ф. С. Морачевський прохав повернути йому рукопис його перекладу.¹⁾

Отжеж він не заспокоївся на тій думці, що його переклад зостанеться тільки в благословення його дітям, а коли одержав од митрополіта свій рукопис, то незабаром подав переклад чотирьох Євангелій

¹⁾ Про нього див. у В. П. Науменка,—Ф. С. Морачевський и его литературная деятельность—в „Кіевской Старинѣ“ за 1902 р. і окремо.

¹⁾ Тексти листів і інших документів, що їх наведено буде далі, див. у В. П. Науменка, Ф. С. Морачевський и его литературная деятельность, ст. 25 і дал.

до Академії Наук і прохав розглянути його працю і, як що буде її ухвалено, добути дозвіл на її печатання. Академія Наук доручила розглянути переклад Ф. С. Морачевського академіку І. І. Срезневському. В своєму довесенні, читаному в засіданні Одділа руської мови й письменства 8 лютого 1862 року, І. І. Срезневський висловив такі думки: 1) звістка, що переклад Євангелій на українську мову докінчено Морачевським, викликала радість в Галичині і в Празі, — з неменшим співчуттям повинні й руські прийняти звістку про добре діло Морачевського, що вніс в українське письменство таку книгу, без якої ніяке християнське письменство не варт свого призначення; 2) як що в світі український народ і в того народу є своя мова і може бути своє письменство, то повинно бути у нього й своє Євангеліє; а про те, що український народ і українське письменство дійсно існують, ніхто сперечатися не може; коли навіть не міряти значіння українського письменства численністю українського народу, коли навіть не вважати існування його одним з визначних явищ в судбах слов'янського племені, то все ж таки неможливо одкидати, як неіснуюче, те, що дійсно існує; 3) те, що є слов'янський переклад, який вживається в церкві, і загально-руський, здатний для приватного читання, не виключає потреби в українському перекладі, бо літературна російська мова здається дуже простою тільки для того, хто звик до неї, — отжеж для простого українця в ній знайдеться чимало такого, що спинить його і що він може зрозуміти не так, як треба; для одвернення непорозуміннів повинно дати українцям такі переклади Євангелій, щоб вони були зрозумілі народові; 4) коли переклад потрібний буде хоч одній людині, то й цього досить, щоб йому бути; тим менш можна перечити проти українського перекладу Євангелій, що безпереривно готуються й розповсюджуються переклади їх на всі існуючі мови, на мови навіть таких дикарів, котрі не мають і слів для виразу де-яких поняттів і образів; 5) а через те й відносно українського перекладу треба ставити не те питання, потрібний він чи ні, а те, чи вірний він з оригіналом і чи відповідає по достоїнстві мови величності змісту.—Одділ апробував це надзвичайно об'єктивне донесення І. І. Срезневського і доручив скласти доповідну записку трьом знавцям української мови—О. Х. Востокову, О. В. Никитенку і І. І. Срезневському.

Академіки знайшли працю Морачевського явищем визначним і з учено-філологічного боку і з боку релігійно-морального. Перш за все в своїй записці вони становлять питання, чи здатна „малоруська“ мова на сучасному ступні літературного розвитку для виразу божественних і найвищих істин, що їх містить у собі Євангеліє. Це питання,—кажуть вони,—перекладом Морачевського розв'язується як найдоладніше: „малоруська“ мова в ньому, можна сказати, велично складає іспит і повертає в нівець усякі сумніви в тому, що нею можна виразити високі ідеї розуму й високі почування серця, не падаючи до вульгарности. Переклад Морачевського цілком свідчить, що і характер термінів, і якість, і складання „малоруських“ слів нігде не зражує ні достоїнства, ні розуміння євангельських думок. Переклад Євангелія Морачевського повинен вчинити епоху в літературному формуванні „малоруської“ мови. З релігійно-морального погляду ще менш можливо мати сумніву що до його важливості: коли племена напівдикі або й зовсім дикі мають на своїх мовах слово Боже, то чому ж „малоросіянам“ не бажати, щоб можливо було просвічуватися й навчатися на своїй рідній мові? Комісія зробила такий висновок: Євангеліє на народній мові „малоросіян“ дуже багато допомагало б їх релігійно-моральній освіті; через те вони гадають, що переклад Морачевського з похвальною відозвою Академії треба подати на увагу Св. Синода й прохати його, після розгляду з богословської сторони, дозволити його друкувати.

Одділ, вислухавши таку відозву спеціалістів і цілком поділяючи їх погляд, вчинив таку постанову: після попереднього пильного розгляду цього перекладу призначеними за-для того академіками, Одділ до-свідчився, що перекладач виповнив своє завдання з великим успіхом, не вважаючи на його трудність. Ця трудність головним чином полягає в тому, що „малоросійська“ мова, котра оберталася в крузі щоденних потреб, думок і почувань, тісно зв'язаних з побутом простонародним, не уявляє таких спроб, що могли б служити зразками для виразу ідей, що належать до вищої розумової області. Однак перекладач, можна сказати, в самій простоті величчя божественних істин встиг знайти для себе підмогу, а з другого боку, як глибокий знавець „малоросійської“ мови, він встиг знайти в ній такі вирази й звороти, які при всій своїй загальності цілком відповідають високому значінню тих думок, що містяться в ньому. Одділ, певний в безсумнівній ду-

ховно-моральній користі цього перекладу для країни, за-для якої він призначається, прохав свого президента поклопотатись перед Св. Синодом про дозвіл напечатати переклад Морачевського, коли Синод ухвалить його. Рукопис перекладу Морачевського надіслано було до Св. Синода з відповідною запискою.

Отжеж, не вважаючи на авторитетну заяву Академії Наук, справа з перекладом Ф. С. Морачевського не мала успіху. Синод надіслав переклад калужському архієпископові Григорію (в миру Микола Миткевич), що був родом з Чернігівщини. Кажуть, архієпископ Григорій, котрий багацько років не чув рідної мови, коли почав читати Євангеліє в перекладі українською мовою, заплакав од радості і з сльозами зустрів свого лікаря-земляка: „ось ідіть подивіться, яку Бог послав мені радість на чужині“. Переклад повернуто було до Св. Синода з найкращою відозвою¹⁾. Крім архієпископа Григорія переклад читали: шеф жандармів кн. Долгоруков і київський генерал-губернатор Анненков.²⁾ Та тільки не в добрий час розпочав Ф. С. Морачевський свою справу. Саме тоді зо всіх боків піднялась реакція проти українського руху, що визначився наприкінці 50-х років, коли скрізь повіяло було вільним духом. Уже р. 1862 почали обвинувачувати українців в сепаратизмі; а коли через рік пішло польське повстання, то з цим повстанням з'єднали й українське рушення. В наслідок цього почалися утиски над українським словом, заборона українських книжок для шкіл і народу, арешти й висилка українських діячів. Наостанку виїшов відомий наказ міністра внутрішніх справ Валуєва проти українських книжок взагалі. Цензурі наказано було дозволяти для печаті тільки белетристику, а книг духовного змісту, наукових, учебних і призначених для народу не випускати. Навіть міністр освіти Головнин вказував, що не можна так забороняти книжок тільки за їх мову незалежно од змісту й характеру. З Валуєвим погодився й Св. Синод, і при таких обставинах переклад Ф. С. Морачевського не побачив світу.

На початку 1864 року Ф. С. Морачевський прохав Академію Наук прислати йому на який час недозволений для друку переклад Євангелія й Діяній Апостольських

і обіцяв, замість цього рукопису, надіслати инший повний примірник усього Нового Завіта, котрий він уже скінчив. Дійсно, наприкінці 1864 року Морачевський переслав новий рукопис свого перекладу Нового Завіта з проханням прийняти цей примірник і зберігати його в бібліотеці Академії Наук, доки з'явиться можливість напечатати рукопис і випустити в світ для народнього ужитку. З протоколів Академії Наук видно, що до початку 1865 року Морачевський встиг додати ще переклади Апокаліпсиса і Псалтиря, — він працював над своїм ділом, сподіваючись таки побачити свої переклади в печаті, — отжеж надія його не справдилась, бо для українського слова згодом настали ще гірші часи.

Незабаром після цього приймається за переклад Св. Письма відомий український письменник і видатний знавець української мови П. О. Куліш, що багато знання й натхнення оддав цій справі, бо ясно розумів її велике значіння для українського національного й культурного ородження; та треба гадати, що і в глибині його психичного й духовно-релігійного настрою був певний ґрунт для цієї праці, яку він провадив невтомно стільки років до кінця свого життя. Свою працю над перекладом він почав, здається, зимою 1868—1869 року, коли пробував за межами Росії; за для цього він навчався староврейській мові. Вже р. 1869 він напечатав у Львові „Святе Письмо. Перша частина Біблії. Пять книг Мусієвих“, і віршований переклад „Іова“ під прибраним ім'ям Павла Ратая, а потім р. 1870 в Липську напечатав теж віршами перекладені „Псалтирь або книгу хвали Божої“ і „Книгу Пісень“. Р. 1871 у Відні видано було його переклад чотирьох євангелістів. Куліш пробував тоді у Венеції і працював над перекладом всього Нового Завіта, — у нього була думка продати цей переклад Британському Біблійному Товариству. Агент Товариства Мілярд, з яким Куліш почав зносини сприводу цієї справи, звернувся до Миклошича з проханням висловити свої думки про ті зразки перекладу, що їх надіслав йому Куліш. Миклошич одповів, що переклад Куліша, здається, не зовсім підходить до оригінала, і його можна вважати тільки за перифраз. Мілярд повідомив Куліша, що Біблійне Товариство тільки тоді купить український переклад Євангелія, коли він буде точною фотографією грецького тексту. Після цієї заяви нічого вже було думати про продаж перекладу. Переїхав-

¹⁾ В. П. Науменко, Ф. С. Морачевський, ст. 30; инакше у І. І. Огієнка, Українська культура. Київ 1918, ст. 211.

²⁾ І. І. Огієнка, Українська культура, ст. 211.

ши з Венеції до Відня, Куліш закликав в співробітники собі професора Празького університета І. Пулюя й суспіль з ним знову прийнявся за роботу. Перекладачі прямували до того, щоб не відступати од грецького тексту й зостатись вірними духові рідної мови. Куліш гадав теж, що український переклад Євангелія повинно писати не галицькою, а українською говіркою. Співробітники поділили працю так, що Пулюй перекладав з грецького оригінала, дбаючи більш про ясність та точність мови, ніж про красоту її, потім переклад порівнювали з перекладами слов'янським, руським, польським, сербським, німецьким, французьким, англійським і латинським. Коли вони досвідчилися, що переклад зроблено достотно, вони наводили стилістичну редакцію. Того ж року переклад було докінчено й напечатано Кулішем невеличкими брошурами маленького формату. Друге видання було р. 1881. Року 1885 Британське Біблійне Товариство купило у Куліша Новий Завіт у свою повну власність¹⁾. Тільки ці видання не попадали в російську Україну, бо ввезти їх сюди було заборонено відомим наказом 18 травня 1876 року.

Куліш не обмежився Новим Завітом, а продовжив свою працю перекладом усього Ветхого Завіта і цей переклад у нього був уже готовий, прилажений для печатання. На великий жаль, 6 листопада 1885 р. згорів Кулішів хутір Мотронівка: пожежа знищила старий будинок, майже всю велику Кулішеву бібліотеку й чимало його рукописів і між ними рукопис Біблії. Однак і після цього нещастя Куліш знайшов в собі досить сили взятись за діло вдруге спочатку,—кільки років згодом він знов розпочав величезну працю, і щоб дати науковий переклад, з критично перевіреним текстом, він повиписував найкращі європейські видання з коментаріями на різних мовах. Куліш невтомно працював над перекладом, поспішаючи довести його до кінця, бо бачив, як наближається вечір його життя. Останні два роки він особливо запопадливо працював над Біблією, — отжеж таки не встиг докінчити.²⁾ По його смерті переклад скінчили І. Пулюй (Псалтир) і І. С. Нечуй-Левицький (Руфь, 1 і 2 Параліпоменон,

1) Див. у П. Ігн. Житецького, О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ, въ „Извѣстіяхъ Отдѣлення русскаго языка и словесности“, т. 10, кн. 4, стр. 28—29.

2) Див. у Д. Дорошенка, П. О. Куліш, — його життя й літературно-громадська діяльність. Київ 1918 р., ст. 60.

Ездри, Неемії, Есфирі і кн. прор. Даниїла). Де які частини, писані віршом в оригіналі, Куліш перекладав також ще й віршом,—напр., надруковані р. 1893 (в Коломиї) „Товитові слова“. Переклад усієї Біблії видано у Відні р. 1903 Британським Біблійним Товариством. При цьому треба зазначити, що небіжчик І. С. Левицький дуже жалівся на те, що для печатного видання Біблії Пулюй виправив і мову і форми по-галицькі проти рукописів його й Куліша. „Я вже писав,—каже він,—проф. Пулюєві і од себе і, загалом, як бажання багатьох українців, щоб він в другому виданні біблії видав її такою українською мовою і таким кулішівським давнім правописом, як написані рукописи Кулішеві й мої. Добродійка Олекс. М. Кулішева теж писала таксамо до мене лист згідно з цим, встоюючи за українські форми мови й давній Кулішів правопис в рукописах небіжчика“¹⁾.

Перекладав Євангелія ще й М. Ф. Лободовський, переклад якого зостався ненапечатаним. Р. 1903 його прислано було на розгляд Академії Наук. 2-й одділ Академії Наук доручив П. Ігн. Житецькому розглянути його з боку мови й стиля, порівнюючи з попередніми перекладами Морачевського й Куліша. З приводу цього. П. Ігн. Житецький подав дуже інтересні й науково обґрунтовані висновки про мову в перекладах власне Євангелій у Лободовського, Морачевського й Куліша.²⁾ Що до мови перекладу Лободовського, то висновки П. Ігн. Житецького негативні: в правопису Лободовського, заснованому на законі 1876 р., фонетичний принцип доведено до утрировки, і це зовсім позбавляє його стійкості і вносить плутанину в форми мови; з огляду на звуки й форми українська мова в перекладі Лободовського не є дійсно організована літературна мова, що підлягає певним граматичним нормам,—вона відзначається діалектичною складністю, випадковою й нічим не мотивованою; з стилістичного боку переклад Лободовського переповерхнений невдатними виразами і по всьому строю далеко стоїть од стилістики народньої мови.

Хибі перекладу Євангелій, котрий дали П. О. Куліш і І. Пулюй, П. Ігн. Житецький ставить в залежність од тих більш механічних, ніж органічних засобів пере-

1) Сьогоднішня часописна мова на Україні в „Україні“ 1907 р., т. 1, март, ст. 324—326.

2) „О переводахъ Евангелія на малорусскій языкъ“ въ „Извѣстіяхъ Отдѣлення русскаго языка и словесности“, 1905 г., т. X, кн. 4, ст. 1—65.

кладу, що їх вживали Куліш і Пулюй: перш за все вони дбали про ясність та точність мови, а потім уже обробляли її й надавали їй краси. Це повинно було не вигідно одбитись на мові перекладу: він не був продуктом творчості, а через те в ньому нема єдності й цілності настрою, переважує вигаданість і штучність мови. Буквалізм перекладу, що його потребував агент Британського Біблійного Товариства, зв'язував перекладачів і вимагав одступати од складу рідної мови, через те стиль перекладу не має прямиї легкості. Однак ці висновки П. Ігн. Житецького можна прикладати тільки до Нового Завіта,—що до Ветхого Завіта, то переклад його, зроблений Кулішем в друге, одбиває на собі глибоке розуміння й високе натхнення людини, що вложила в нього все своє велике знання рідної мови, всю свою любов до неї й Божого слова, всю свою душу. Куліш дійсно примусив Мойсея, Ісаїю й інших пророків заговорити дуже доброю українською мовою. Не треба забувати, що за цим перекладом Св. Письма застигла П. О. Куліша й смерть,—тим більш релігійного настрою чувається в ньому.

П. Ігн. Житецький дає перевагу перекладу Морачевського: він в найвищій мірі володів почуванням народньої мови і психологією її і всі зусилля направляв до того, щоб, не одступаючи од смисла слов'янського текста, внести в свій переклад психичну тканину української мови й властиві для неї звороти. З неї він черпав своє натхнення, що приводило його иноді й до вживання вульгаризмів. Принадну сторону стилю перекладу Морачевського уявляє його тяження до розімкнутої мови з перевагою дієслівних елементів над іменними й сполучення речень над підлеглостю. Перекладач не ставить собі мети дослівно передавати євангельський текст, через що він надає своїй речі вільну течію. Однак Морачевський заводив у свій переклад народній перифраз з великою обачністю й важив кожне слово,—про це свідчать числені поправки в чернетці його рукопису. Взагалі П. Ігн. Житецький вважає Морачевського за обережного і вдумливого перекладача.

В перших роках ХХ-го віку пощастило й російській Україні побачити хоч початок в здійсненні давніх бажань мати слово Боже рідною мовою. З кінця 1904 р. Ком. Міністрів розпочав свої наради про скасування заборони українського слова, а Академія Наук склала велику записку „Объ отмѣнѣ стѣсненій малорусскаго слова“, де авторитетно заявила, що українці мають таке

ж право, як і великороси, говорить публично й печатать на своїй рідній мові. Наслідком цього було поставлено й питання про видання перекладу Св. Письма українською мовою. Комітет Міністрів визнав палке бажання українців читати слово Боже рідною мовою законним і 15 лютого 1905 р. „признавъ благовременимъ“ видати переклад Євангелія Морачевського, що більш сорока років назад його вже було апробовано Академією Наук. Справу видання звичайно було оддано до рук Св. Синода.

Св. Синод, одержавши од Академії Наук переклад Євангелія Морачевського, редагування й остаточне виправлення доручив преосв. Парфенію, що був в 1905 р. єпископом подільським, а потім архієпископом тульським (тепер на покої). Преосв. Парфеній (в миру Памфіл Андрієвич Левицький)—родом з с. Плішивця, Гадяцького повіту, Полтавської губернії, вихованець Полтавської духовної семінарії й Київської Духовної Академії (1884 р.), ще з семінарії відомий був своєю широю прихильністю до рідної мови, рідної історії, звичаїв, пісень і українського письменства, і добре все це знає,—кращого редактора не можна було знайти. Отже преосв. Парфеній не зв'язався на себе самого і закликав до праці цілий гурток людей, що знали українську мову й розуміли Св. Письмо на підставі наукового дослідження його. В Кам'янці Подільському постійними співробітниками його були: протоієрей: Євфим Сідинський та Кирило Старинкевич, магістр богослов'я Афан. Зах. Ніселовський, Мих. Петр. Совкевич і Микола Іванов. Бичковський,—на протязі трьох років вони збирались майже щоденно й суспіль з преосв. Парфенієм обговорювали кожне слово, кожний вираз перекладу. З Києва надсилали преосв. Парфенію свої примітки і вказівки такі знавці української мови, як Павло Ігнат. Житецький і Ор. Ів. Левицький. В Петрограді працював над переглядом перекладу професор Петроградської Духовної Академії Микола Іван. Сагарда, а в Москві Вал. Іпол. Комарницький і справщик Московської Синодальної Типографії, в якій печаталось Євангеліє, О. М. Солов'єв. Крім того, при Академії Наук, що мала ініціативу в справі видання українського перекладу Євангелія, засновано було комісію під головуванням Ол. Ол. Шахматова; в склад комісії увходили: Фил. Фед. Фортунатов, Фед. Євг. Корш, Пав. Конст. Кокорцев, протоієрей Дим. Конст. Падалка, проф. Фед. Кондр. Волков, Ол. Ол. Русов,

П. М. Саладілов, Петр. Януар. Стебницький і Ол. Гн. Лотоцький. Ця комісія розглядала поправки преосв. Парфенія з боку філологічного та правописного і свої спостереження надсилала редакторові.—Таким чином, хоч в основу видання покладено було працю Ф. С. Морачевського, і в новому виданні багато виразів його zostавлено без змін,¹⁾ однак над ним переведена була така величезна робота, що він вийшов дійсно новим. „Читається переклад легко і ніде не губить поважності стилю, при всій простоті своїй“. За цей переклад „кожен з нас українців тільки й може воздати хвалу славним робітникам, що приложили своєї праці для цього святого діла“,—так пише про цей переклад відомий знавець української мови.²⁾ І взагалі його прийнято з великою пошаною.

Печатання четвероєвангелія, розпочате р. 1906, скінчено було в 1911 р.,—і на виданих окремах брошурах, як і на всьому

1) В. Н., „Україна“, 1907 р., януарь, ст. 113.

2) В. Н(ауменко), „Україна“ 1907 р., януарь, ст. 109. 112.

четвероєвангелії, зазначено: „по благословенію Святїйшого Правительствующаго Синода“. Преосвящ. Парфеній, що пробував того року в Синоді, ставив питання про продовження цього видання і перш за все печатання Дїяній Апостольських, та на цьому справа й стала,—тільки редактор вислухав багато де чого прикрого, бо тоді вже віяло иншим вітром....

Теперь, при нових умовинах, коли так поширилась і поглибшала ідея оодродження України, повинно бажати, щоб Св. Письмо Ветхого й Нового Завіта швидко було видано в новім перекладі: коли у нас уже є праці П. О. Куліша і Ф. С. Морачевського, до яких прикладено було стільки величезної енергії й саможертви, і коли вже зроблено такий вдатний початок видання Євангелій, то цю справу провести вже не так тяжко,—треба тільки, щоб її доручено було авторитетній інституції, де б з'єднались екзегетично—богословське знання з науково-філологічним, а до цього прикладено було ще й щирої прихильності до української мови й духовних інтересів українського народу.

Лєся Українка.

З нагоди нового видання творів *).

Стаття Мик. Зєрова.

П'ята річниця смерті Л. Українки (в липні 1918 р.) пройшла якось дуже непомітно: без публічних відчитів, без концертів, без поминальних докладів та статтів. З усієї української преси, здається, один тільки „Літ.-Наук. Вістник“ озвався на неї патетичною заміткою Дм. Донцова, повною слухних спостережень і гіперболічних оцінок. Другий відгук, трохи запізнений і спокійніший, але не менш цінний, становить I том творів поетеси, що на початку цього року з'явився в виданню „Друкаря“ по вітринах міських квігарень. Прегарно і дбайливо виданий, в хорошім форматі і навіть без того мінімуму друкарських помилок, який став нині прикметою хорошого видання, він безперечно дійде до рук широкому читачеві і, маємо надію, не лишиться разом з цим і останнім, як I том колишнього видання „Дзвону“.

887 *Лєся Українка. Твори. Том I.* Видавн. товариство „Друкарь“. Київ 1918 (випущено в продаж—1919, січень). Стор. 253. Ціна 7 карб. 50 коп. (15 гривень).

Нема бо сумніву, що для Л. Українки читач уже народився. Коли вісім-десять років тому її драматичні твори на загально-людські сюжети могли здаватися екзотичними, вишуканими, завадто літературними, далекими від інтересів і гомону живого життя, то тепер відношення до них ґрунтовно змінилось. І це не зовсім тому, що, як пояснює Д. Донцов, *) „ поезія Лєсі Українки та її пристрасна проповідь проти національного недолузства стала боевим прапором, коло якого гуртується молодша генерація народу“, що „напоєні сльозами слова прокляття, кидані поеткою своїм оспалим сучасникам, звучать тепер як дзвін вярму, як заклик до великих діл“... Головна причина де-що простіша. Загальні умовини минулого року повернули українській культурно-національній праці багатьох одірваних од ґрунту робітників і багатьом розкрили очі, показавши, що не тільки російська культура та російське письменство

*) Л. Н. В. 1918, IV—VI, стор. 182—184.

можуть відповісти на їх духовні запити. Український з походження і московський з виховання інтелігент масами починає звертатись до українського слова, звертається до української літератури, знаходить в ній інтересні проблеми і оригінальне часом трактування світових сюжетів,—і отут поема Лесі Українки „У пущі“ набуває значіння, як цікаве pendant до Ібсеновського д-ра Стокмана, „Лісова Пісня“ цвіється як відгук де-яких мотивів і прийомів „Затопленого Дзвону“ а „Камінний Господарь“—як певна антитеза традиційному освітленню образу Дон-Жуана. Літературний смак міняється: старі українські прозаїки, великі майстри побутової маніри, робляться поволі предметом історично-літературних студій в школі, тоді як Леся Українка стає прообразом дальшого розвою українського письменства, а її творчість ніби-то програмом для кожного українського письменника, коли він хоче бути гідним нових завдань, що стають нині перед українською літературою і культурою.

Ім'я Лесі Українки таким чином з'являється для нас символом найуспішніших змагань засвоїти українській поезії загальнолюдський, або як часто тепер почали у нас говорити — європейський зміст.

З цього погляду нове, розпочате „Друкарем“ видання набуває особливого інтересу. Позбіривши докупи розкидані по різних виданнях, здебільшого маловідомі широким колам читачів твори, воно дасть змогу виразніше уявити шлях розвитку, перейдений поеткою.

На думку Дм. Донцова, Леся Українка з самого початку поривала зв'язки з традиціями давнішого українського письменства, і „струни, що зачепила вона своєю спершу несміливо-дитячою рукою, не дзвеніли так звиклим у нас солодкавим сентименталізмом „вишневого садочку“, а-ні грубоватістю „малоросійського гумору“. Це не зовсім так—і в „Давній казці“, і в ранніх ліричних речах подекуди з'являються відгомони старих прийсмів, але вже в поезіях на громадські теми, починаючи приблизно з 1895 - 96 року (цікл „Невольничі пісні“), дуже мало спільного з наївною елементарністю українських наслідувачів Некрасова, Надсона і П. Я. В них чувається своя власна оригінальність і сила. Думка поетки спляється головним чином над нещастям рідного краю — „До тебе, Вкраїно, бездоляная мати, струна моя перша озветься“, „І все таки до тебе думка лине, мій занапащений, нещасний краю“, але в

її звертаннях до рідного краю мало сентиментальних планів:

„Що сльози там, де навіть крові мало?“

В її рядках раз-у-раз чувається розпач живої душі, що томиться і задихається у темниці:

О горе тим очам, що звикли бачить зроду

Каміння сіре, вохкий мур цвілий!

Ім сірим здасться все, як небо у не-
году,

І світ немов тюрёмний двір малий.

Вся свідома частина нації уявляється їй патовим рабів, найнещасливіших у світі, „великих духом, силою малих“, нащадками Титана (Прометея) з негаслим огнем у грудях, але прикутими до землі кайданами.

Ми навіть власної не маєм хати,
Усе відкрите в нас тюрёмним ключарям;
Не нам, невольникам обідраним, казати
Речення гордес: мій дом—мій храм.

Але до повної розпуки ще далеко. Настане хвилина, яка з нещасних рабів, говорючи словом Франка, люд героїв сотворить; поетеса знає, що не ким иншим, як рабами були

ті вояки одважні,

Що їх зібрав під прапор свій Спартак!
Треба знайти тільки й роздмухати в
собі оту прометееву іскру, приспану по-
цілом дріб'язкового існування:

Брати мої, нащадки Прометея!

Вам не орел розшарпав груди горді,—
Бридкі гадюки в серце уп'ялись.

Ви не приковані на тій Кавказькій
кручі,

Що здалека сіяє гордим чолом,

Про в'язня звістку людям даючи!

Ні! ви поховані в землянках, звідки
навіть

Не чути брязкоту кайданів, ні стог-
нання,

Ні непокірних слів... („Fiat pox“).

Герой Л. Українки — Ієремія, що спокійно ливися, як здійснювалося його слово, як вороги обступали рідне місто і на якого кришталевого серці „ламалися навіть ворожії стріли“; а по війні zostався один на руїнах міста і так тужив за колишньою його славою, що найдальшим нащадкам докинув луку своєї туги...

В тих статтях, що з'явилися в українській пресі сприводу смерті Л. Українки *),

*) Л. Старицька-Черняхівська. Хвилини життя Л. Українки. Літ.-Наук. Вістн. 1913, X; Л. Шишманова-Драгоманова. Леся Українка. Рада 1913, № 253.

знаходимо її характеристику (в перші роки діяльності) як „молоденької, хворої і слабкої, але міцної духом дівчини, одної з тих прекрасних жіночих душ, що здатні, раз загорівшись святим огнем мрії, горіти нею все життя“ — характеристику людини з надзвичайною енергією духа, і разом з тим — ніжним, чутливим серцем, повним жалістливого співчуття до всіх пригноблених і ображених. Цей дуалізм—надзвичайної енергії духовної, сили й міці переживань з одного боку і ніжного серця з другого—виразно позначається на всій поетичній її творчості. Поруч пристрастних жагучих, перейнятих справжнім прометеевським огнем п'єс, як „Fiat pox“, або „Грішниця“ і з її апотеозом любови-ненависти, у Лесі Українки зустрічаємо й такі поезії як „Забута тінь“, прославлення жіночого героїзму терпеливості і саможертви. Глибока і тужлива поезія покірності переймає і найкращі витвори її, так мовити б, інтимної лірики: „Ритми“ („Хотіла б я уявити за водою“), „Талого снігу платочки“... з останніми рядками, присвяченими сумній зустрічі власної осені:

Що ж? хай надходить, — мене навіть
радує
Душного літа завчасний кінець —

і особливо чудову п'єсу: „То була тиха ніч-чарівниця“, де картина душно літньої ночі, зірниці, що нагадують сплески леб-диних крил над ставом, навівають такі сумовиті міркування:

Я змаганням втомилась кривавим,
І мені проспівати хотілось
Лебединую пісню собі.

Така в загальних рисах молодеча поезія Лесі Українки, її громадська лірика, така неподібна своїм змістом і тоном до традиційних „плачів“ і традиційного переспівування Шевченка, зворушуюча і глибока лірика істинна, така далека своїми розмірами і строфічним поділом (спроби сонета й рондо) од привичних форм української пісні! І однак до повного розвитку поетичного хисту ще далеко. Вірш лється мляво, позбавлений (це особливо торкається п'яти і шестистопових ямбів) зручної і легкої цезури і видається доволі одноманітним з боку ритму, в великій більшості, жіночих. Де-які поезії, навіть ті, що належать до найкращих, часто-густо терплять од непомірної розтягнутості. Порівн. „Contra spem spero“, або „Товаришці на спомин“ („Так, ми раби, — немає гірших в світі“) в первісній їх редакції, як увійшли вони до галицьких збірок „На крилах пі-
1853

сень“ (Львів 1893) та „Думи і мрії“ (Львів 1899).

Поетичний хист Л. Українки розвивався поволі. І цікава річ: що далі хист її поступав наперед, тим все рідшали в її творчості безпосередні ліричні відгуки і тим все частіше виявлявся в ній нахил до драматичної форми. Цей нахил знати вже в першій періоді її творчості (з початку 90 рр.): помінаючи велику прозову драму „Блакитна троянда“ (1896 р.), завважимо, що де-які ліричні її п'єси з „Відгуків“ і „Невільничих пісень“ („Fiat pox“, „У пустині“, „To be or not to be?“) звучать як драматичні монологи, а де-які невеликі поеми раз-у-раз мають тенденцію переходити в діалоги („Грішниця“, Іфігенія в Тавриді“, „Зимова ніч на чужині“). Але починаючи приблизно з 1903—1904 і кінчаючи 1913 р. (другий період творчості), Л. Українка до ліричних форм майже не звертається. Улюбленим способом поетичного вислову стають для неї діалоги, драматичні поеми і віршовані драми, що розростаються інколи на 3, 4 і 5 актів.¹⁾ Сюжети їх надзвичайно різноманітні. Тут і давній Єгипет і Греція, Рим і Іудея, перші покоління християнства і європейське середньовіччя, англійська реформація і французька революція. Рішучо, ніхто з українських поетів не панував так повно над сюжетом!

В пізнійшій творчості Лесі Українки ми знаходимо всі знайомі вже нам мотиви її „Невільничих пісень“. Та ж сама сміливість і гордіня бунтівника лише на нас з невеличкої драматичної поеми „В катакомбах“. Перед нами раб-неофіт, що приходить, шукаючи волі, на християнське зібрання в катакомбі. З усієї християнської проповіді його привабила тільки ідея „царства Божого“, де не буде „ні пана, ні раба“. Він чекає, що християне от-от мають виступити з широким планом соціальної, так мовити б, революції, і сам хоче прийняти як найдіяльнішу участь в здійсненні Царства Божого на землі. Але ясної громадської програми у християн він не знаходить. Замість неї йому повторюють старі, як світ, слова про покору, радять особисте самоудосконалення, терпеливість що до сталих і непохитних ніби-то форм державного і громадського ладу. Виголосують навіть

¹⁾ Навіть такі твори, що на перший погляд нічого спільного з драмою не мають, як „Ізоolda Білорука“—і ті уявляють з себе не що інше, як скриту драму (пригадаймо сильні і влучні діалоги Тристана і Ізоольди-селянки в розділі III, або розмову двох Ізоольд в останнім уступі).

таке дике, неймовірне для Неофита припущення, що святий триєдиний Бог сотворив Кесаря і владу

Преторіянську і патриціянську
І владу над рабами богачів,

а слова християн: „ми боремось в терпінні і покорі“ уявляються йому, що виріс в оточенні справжньої і ненастанної боротьби, блюзнірством над святим словом „борьба“. І конфлікт кінчається розривом. Неофит говорить:

Доволі з мене рабства на цім світі
Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив своїх людей рабами,
Що просвітив не словом, а огнем,
І мучився не три дні, а без ліку, —
Та не назвав свого тирана батьком,
А деспотом всевітнім і прокляв,
Усім богам віщуючи погибель...
Я в слід його піду...

Давніші прометеевські тиради розгортаються таким чинном в цілу релігію прометеїзму, що протиставляє християнському лицемірному опортунізму бунтарство, покорі—гордість, авторитету громади—сміливу людську індивідуальність.

Той самий конфлікт меж громадянством і одиницею бачимо і в другій пізнішій драмі—„У пущі“. І тут Леся Українка так само воює во ім'я прометеїзму з християнською покорю, владою громади (общини), з цілим християнським світоглядом. Перед нами праліси Америки на початках XVII віку, і гурт вигнаних з Англії кальвіністів-пуритан, що хочуть на нових місцях відродити стару християнську громаду. Разом з громадою приїздить в Америку молодий і талановитий скульптор Ричард Айрон. Духовно чужий своїм кривим, вихований під небом Італії, на найкращих зразках античного—поганського—мистецтва, він вирішив розділити участь своїх родичів-пуритан: йому здалося, що високе піднесення, яке керує їх вчинками, одухотворить і його технічно високу вмільсть. Але пуританам не треба Ричардового мистецтва: вони ненавидять всяку подобу ідолів, вони вимагають од Ричарда покори авторитету пастора і громади, забирають його віск на свічі для дому молитви, розбивають його твори, озброюють проти нього його друзів. Його зрікаються мати, сестра, закохана в нього Дженні Кембль, і Ричард, проклятий всією громадою, покидає рідну оселю з девізом: *fiat ars!*.. На новому місці, ставши шкільним учителем в Род Айленді, Ричард живе ве бідуючи, але і тут ніхто

його не розуміє. Намучений таким життям, артист тратить поволі свій великий хист, його фантазія „не б'є уже крилами“, а нові художні його твори наводять його на думки, що його хист „була мана одна“,—„не іскра Божа, а вогник той, що над багном літає і зводить подорожнього на безвість“. Але коли до Ричарда приїздить друг його молодости, скульптор Джонатан, що в свій час, скоряючись громаді, закопав з землею свій хист, і приносить звістку, що давні конфлікти з громадою забуті, і нині вся родина і все рідне місто бажає знову побачити Ричарда в своєму колі, Ричард пропозиції не приймає. Він згадує, що у нього є небіж Деві, талановитий художник, для якого його життя повинно зостатися „прикладом високом“. Його поворот миг би пригасити „силу молодечу“ тоді, як тепер Деві

пам'ятатиме довіку,

Що був колись у нього дядько Ричард
Одважний, вільний і непримиримий,
Покірний тільки правді і красі...

і Ричард зостається.

Такий же конфлікт переживає пророчиця Тирца в драмі „На руїнах“. Покірна вищому велінню, вона закликає нарід, що плачеться на звалищах Єрусалиму, до нової творчої роботи, а коли слова її не знаходять співчуття, не вагається розбити арфу, що перейшла до неї як спадок Ієремії, і самотна йде в пустиню з словами:

Мене дух божий знайде сам в пустині,
А вам ще довга путь лежить до нього.

І характеристична риса в усіх цих конфліктах: особа людська завжди виявляється діяльною, маса—лінивою, особа — правдою, а маса — винною. Мимоволі пригадуються Ібсеновські: „Більшість ніколи не буває правою“ і „найсильніший той, хто зостається сам“. Самотним лишається меж християнами неофит-раб, одинока Тирца—серед зневіреної людности вперше погромленого Єрусалиму, одинокий і Ричард Айрон серед своїх сучасників.

У мене в грудях серце неспокоїве
І поналив його якийсь вогонь...
Він може б миг на олтарі великім
Палить великі жертви всепалення.
Та де-ж ті олтарі? Я наче бранець,
Що на чужій землі шанує бога,
Нікому невідомого в країні.

І в більшості своїх драм Л. Українка з'являється поетом індивідуальних змагань, краси і сили прометеевськи настроєної одиниці. Недурно і Дм. Донцов в своїй давній-

шій статті назвав її поезію „поезією індивідуалізма“¹⁾.

Індивідуалістичні настрої складаються у Лесі Українки і на оригінальне трактування такої популярної у всесвітній творчості постаті, як постать Дон-Жуана. Коли в більшості творів славетний іспанський гранд все ще зостається великим грішником, яким змалювала його середньовічна легенда, грішником, що за свої гріхи проти божої правди і людського права або гине від руки забитого їм Командора або приймає пошту в монастирі, навернений на правдиву путь таємничою візією власного похорону (оригінальне використання цього моменту див. в „Похороні“ Франка; до цієї версії легенди належить і „Дон-Жуан“ Ал. Толстого), в „Камінному Господарі“ Л. Українки бачимо щось зовсім інше. Дон-Жуан, проклятий королем вигнанець, позбавлений прав і привілеїв гранда, щасливий, поки живе на березі моря коло Кадікса, дружить з піратами, і звать не хоче вину своїм забаганкам і капризам. Аж ось, прибувши до одної з своїх коханок до Севільї, він закохується в донну Анну на її останнім дівочім балю. І це кохання стає тою камінною десницею, що вбиває його. Ради нього він, свавільний і щасливий, що не знав вину своїм примхам і завше в згоді був сам з собою, починає знов цінити ласку короля і привілеї гранда, приймає жертву Дольорес, що приносить йому прощення пани:—прибувши в Мадрид і вбивши на поединку Командора, він лицемірно підтримує версію донни Анни, нібито Командора вбили розбійники; переймається амбітними планами донни Анни, що хоче поставити свого обранця на місце забитого чоловіка. Приміряючи до себе командорського плаща, він підходить до свічада і не пізнає себе, бачить, що проти нього стоїть камінна командорова статуя,—і кам'яніє сам: не великий грішник покараний вищою силою за гріхи і сваволж, а нестримна, горда індивідуальність людська гине, оплутана життям, за зраду собі самій.

В коротенькій замітці не маємо змоги спинитись на інших драматичних творах Л. Українки: на її поетичній „Лісовій пісні“, на „Одержимій“, де з такою силою

розвинуто давню тему про любов-ненависть (пор. „Грішницю“), „Адвокаті Мартіянові“, на її своєрідному освітленню образу Іуди („На полі крови“). Хочемо тільки зазначити, що і з боку форми останні твори поетеси високо підносяться над творчістю її першого періоду. Їм властива велика міць поетичної мови, стислої, позбавленої риторичних прикрас (родина риса — в „аскетичній“ і сильній мові Л. У. нам чуються відгуки Драгомановської фрази!), зручне використання народнього віршу („Лісова пісня“), майстерний діалог (зразком може бути розмова Перелесника і Мавки в „Лісовій пісні“, де обидві дієві особи обмінюються стислими і сильними в один рядок репліками,—ефект грецької трагедії) і надзвичайна чистота словника. Іноді надто чуваєш задум автора, завдання, яке він собі ставить, схему, в якій розвиває свою думку, але це стосується тільки до слабших поем. В кращих творах — перш за все „Лісовій пісні“ — в повні поетичних образів, що затоплюють душу читача, нема змоги розглядити течію конструктивної мислі поетеси. Бачиш високу і легку арку, і мимоволі віриш, що вона повстала сама собою, без технічних хитрощів і приладів.

Давніший український читач завше охотніше читав громадські поезії Л. Українки і недоцінював її драми. Йому здавалось, ніби-то поетеса одходить од сучасності, вишукує теми, „одривається од національного ґрунту“—од баби Параски і баби Палажки, Макарихи і „Жидівки-вихрестки“, Марка Кравченка і Демида Гайденка—і чутливим літературним критикам доводилось немало покладати праці, щоби з'ясувати цей екзотизм сюжетів, довести, що драми Л. Українки—не літературна гра, не стилізація, що в них чується биття живої думки, життя сучасного українського інтелігента і що промови й репліки єврейських пророків і перших християн дуже близькі власним нашим шуканням і тривогам. Тепер, на певному віддаленні, все це стало ясно і сподіваємось, уже ніхто не стане сперечатись, що в словах пророчиці Тирци („На руїнах“):

Роскуй меча на рало. Час настав,
Бо прийде ворог і розоре землю
Насіє збіжжя і збере жнива
І буде хлібом люд сей годувати
І вдруге завоює Палестину
Вже не мечем, самим блескучим ралом—
промовляє не стара іудейська мвнуєшнина,

¹⁾ *Донцовъ, Д.* Поезія індивідуалізма. Українск. Жизнь, 1913, IX, X. Друга цінна стаття, що торкається голови. чином. особливостей драматичної будови творів Л. У., — *Ан. Ніковський.* Екзотичність сюжету і драматизм в творах Л. Українки. Літ.-Наук. Вістн. 1913, IX.

а наша українська сучасність. Перебувши роки непорозуміння на „хранительных“ сторінках українських часописів, твори Л. Українки з'являються в повному зібранню саме тепер, коли стали вповні зрозу-

мілими і коли, наслідком певної літературної і громадської еволюції, для них народився читач, і коли нове видання, розпочате „Друкарем“, безперечно стане фактом великого літературного значіння.

„Літературно-Науковий Вістник“ в 1918 році. *)

Стаття П. Филиповича.

„Заснований з нагоди століття українського літературного відродження (1898), Літературно-Науковий Вістник впродовж двадцяти років свого існування, в тяжких умовах старого режиму незмінно ставив своїм завданням служити органом ідей і змагань поступових, демократичних кругів нашого громадянства, без різниць партійного орієнтування, і може похвалитись, що збирав на своїх сторінках найкращі белетристичні, публіцистичні й наукові українські сили, не вважаючи на те, що не розпоряджаючи багатими засобами ніколи не міг вабити їх матеріальними вигодами“.

Ці слова із передмови „від редакції“ в першій книжці „Л. Н. В.“ за 1919 рік можна процитувати при огляді журналу за минулий рік. Як і в попередні роки, в 1918 році коло журналу згуртувались найкращі представники українського письменства, критики і публіцистики.

Але останній відділ займав в журналі в 1918 р. зовсім незначне місце, хоча й був репрезентований такими видатними силами, як П. Стебницький та М. Грушевський. Мабуть редакція бачила, що життя випереджує ті відгуки на нього, які може дати місячник (а ніколи „Л. Н. В.“ виходив раз в три або два місяці). — Тому хай політика зостається уділом газет... Ми й помічаємо, що де-які книжки „Л. Н. В.“ майже не містили статей на теми суспільно-політичні, а в інших були статті—висновки, які можна було зробити з тої або іншої „доби“ історичних подій останніх двох років...

За те чимало було в журналі статтів характеру історично-літературного, а також взагалі статтів-відгуків на більш-менш значні явища українського культурного життя (і російського в статті В. Міяковського „З культурного життя в Росії“, кн. XII). З приводу смерті й ювілею І. С. Левицького-Нечуя написано стисло, але змістовну статтю В. Міяковського „Письменник народолобець“ (кн. IV—VI). Ювілей

Миколи Вороного викликав коротеньку характеристику його творчості у С. Русової (кн. X—XI). Відгуком на роковину смерті Л. Мартовича з'являється стаття Іл. Свенціцького (кн. I). Одна з найкращих літературних новин минулого року (хоча й написано її в 1911 р.) повість Л. Мартовича „Забобон“ нашла оцінку в статті М. Грушевського „Світлотіні галицького життя“ (кн. IX). Крім того находимо в журналі коротеньку, але цікаву замітку др. Д. Донцова—„Леся Українка“ (сприводу п'ятих роковин дня смерті), в якій автор цілком справедливо зазначає: „Жадне імя в українській літературі не лишилось так мало зрозумілим, як імя Лесі Українки. І жадне ниніше не дає нам більшого права називатися європейським народом“ (IV—VI кн.).

М. Сумцов в статті „Сковорода і Ери“ (I кн.) доводить, що думка, ніби-то Сковорода мав „сердце гражданина всемирного“ помилкова і що навпаки „в своїм житті, в значній мірі і в філософії Сковорода був „гражданином“ України, бо він на Україні тільки добре себе почував“ (44 ст.). Перш за все „філософія Сковороди повна песимізму“, значить в ній, на думку Сумцова, „відбилась велика песимістична течія старої України, туга за щастям, жалі на недолю, які часто-густо лунають в народних піснях і в шкільних віршах. Український песимізм органічно вийшов з під тяжких умов народного життя і окремого життя поодинокї людини“ (46 ст.).

Після такої поверхової й досить загальної вказівки, мало обережної і з методологічного боку (відголос відомої теорії Тена), М. Сумцов зупиняється на дрібницях зовнішнього характеру, але і це робить поверхово. Ери писав, що „Сковорода первий вь новое время вернул символу серьезное значеніе“. Сумцов нагадує, що символіку дуже любили українські письменники XVII століття, під впливом яких виховувався Сковорода. „Взагалі треба підкреслити, що Сковорода в символіці був

*) № № реценз. книжок 888—894.

цілком старо-українським письменником“ (47 ст.). Але ж символіка у старо-українських письменників була цілком західного схоластичного походження і мала *зовнішній штучний* характер, була лиш прикрасою творів... нічого філософського в ній нема.

Також дуже просте пояснення дає Сумцов словам Сковороди про якусь таємну символічну „Дѣву“—жіноцьку істоту міра. Сумцов каже, що „прамати сквородивної „Дѣвы“—шкільна Діва-Марія—в віршах, в колядках, в щедрівках“...

Не дивно, що, так просто пояснюючи *філософську думку церковними або літературними* образами, Сумцов бачить в старому українському письменстві філософську течію і робить висновок навіть ширший, ніж зробив раніш, коли писав, що „в значній мірі“ і в філософії Сковорода був „гражданином“ України (44 ст.) Тепер він пише: „Таким чином Сковорода своєю величною постатю та своїми думками цілком належить до народу українського, до його світогляду і школи. Він має велике значіння не з того боку, щоб він, як думас Ери, був „родоначальником русской философской мысли“, а з того, що на йому відбилась українська філософія, що він став її найвищим з'явищем, як майже одночасне Котляревський став найвищим з'явищем українського художнього письменства“ (49 ст.). І про Сковороду висновок недоведений, і з Котляревським паралель краще було б не проводити, бо хоч він і був в свої часи „найвищим з'явищем українського художнього письменства“, але з попереднім українським письменством у нього було зв'язку значно менше ніж з російським письменством XVIII століття (цій темі я гадаю присвятити окрему статтю). Також мало було зв'язку з старими українськими письменниками у Сковороди, і нема чого жалкувати про це—не така вже честь набратися премудрости у Голятовського або в шкільних віршах!..

Я зупинився на статті М. Сумцова трохи довше ніж на других, бо цього заслугує як ім'я автора, так і тема статті.

Хочу ще звернути увагу на статтю Юр. Самброса „Безсилля слова і футуризм“ (кн. VII—VIII). Для мене цікавий самий факт появи цієї статті в такому журналі „старого тина“, як „Л. Н. В.“ Кілька років тому футуризм викликав у багатьох критиків та у „широкої публіки“ лише усмішку, тепер з ним вже рахуються і навіть дехто зазначає, що у футуристів немало „класицизма“.

Стаття Самброса для розуміння футуризма як літературної течії не дає майже нічого, бо автор дуже просто рішив, що „футуризм весь в цілому можна розглядати як велику сиробу обминути і знищити велике, органічно вчуте „безсилля слова“, та Самброс вишукує жалоби на це безсилля у різних поетів російських—Фета, Пушкіна, Северяніна, Моравської (теж „футуристка“ по словам автора!) і інших, і вже це показує, що автор заблудився... Безперечно, шукання нових словесних здобутків характерно для футуристів (особливо „гілейців“), але не треба забувати і про інші завдання їх—бажання відгукатись на всі з'явища мінливої сучасности, ради утворення поезії швидкості, поезії, яка б передавала настрої міської юрби і т. д.

Не зупиняючись на інших статтях—критичних (І. Степенко і др.) та філософських (М. Рудницького), перехожу до белетристичного відділу. Цей відділ—в журналі найпросторіший, але бідний талаповитими речами.

Найбільший з белетристичних творів—„За водою“ Н. Романович-Ткаченко (кн. II—XII) малює життя гуртка українських інтелігентів після революції 1905 року, в епоху реакції. Де-які з них так чи инакше продовжують свою політично-національну роботу, другі одходять од політики в особисте життя, або в науку. Але головне місце у всіх, особливо у жіноцтва, займає кохання. Кожний знаходить собі пару—иноді чужу дружину або чужого чоловіка, майже кожний почина мріяти перш за все про своє особисте щастя. Значна більшість дієвих осіб може повторити слова одної з героїнь: „І ми — „максималісти“ що до свого особистого життя, ми, які хотіли світ перебудувати і зараз всього своїми силами осягти, вже годимося на мінімум як у громадському, так і в особистому життю, берем те, що нам дають, що дає життя, пливемо за водою“. Ця пітата пояснює і назву роману, написаного „по старовинному“... розтягнуто з великим числом зайвих місць—для чого, наприклад, описувати признання кожної закоханої пари?..

Героїв і героїнь в романі багато. Вони без кінця говорять, сперечаються, збираються часто в одного або в другого гуртом, але постаті їх визначаються неясно, невиразно; здається иноді, що вони навіть не „пливуть за водою“, а товчуться на одному місці. Досить нудно читати цей довгий, одноманітний роман.

Друга велика повість — Панаса Мирного, що друкувалася в „Л. Н. В.“ в минулому році (кн. VII—XI), теж зветься „За водою“. Арендатор Лейба поставив в селі млин, насипав греблю, — через це кожної весни вода заливала селянські городи і кузню Грицька, який і помстив за себе і за селян Лейбі, коли пронеслась хвиля погромів... Панас Мирний намалював спокійно і непо-смішно минуле життя селянське — після зне-сення кріпаччин; повість має побутовий характер, але мало має художньої вартости; по стилю вона не скрізь однакова — до реалістично-простого оповідання примішано лірично-етнографічний опис Купальського свята в селі, а картину погрома, якою за-кінчується повість написано в „протоколь-ній“ манірі.

Третя досить велика по розміру річ — повість „Шуми весняні“ М. Івченка (кн. IV—XII) по змісту мало цікава. Земський агроном попадає в провінційальне містечко, закохується в панночку Наталю, але, „до-бившись свого“, починає менше ціка-витись нею і готов завести нові „романи“. Видко, що у героя не кохання, а тільки „шуми весняні“, які автор і описує з до-сить старомодним ліризмом, — а коли по-рівняти цю главу (IV-у) з XX-ю главою „Пана“ Кнута Гамсуна, впливу якого може й піддав наш автор, то зрозуміємо різницю між якимсь „зоологічним“ настроєм „шумів весняних“ („...кров кидається в го-лову“... „А ділили кохання в кімнаті по-хашцем“... „і коли повертався до дому, на серці зоставався лише сум і порожнеча“...) і пантеїстичною глибиною і спровжнім еро-тизмом. Ліризм шкодить повісти М. Івченка, загальний тон якої реалістичний і яка „чи-тається легко“, як кажуть. Більш цікава річ у М. Івченка це нариси вражін з по-дорожі „Большевики на селах“ (кн. II—III).

Цікаві також в журнали правдиві „ма-люнки з життя“ — невеличкі оповідання В. Лазаревського („Дитятко“, кн. X—XI; „Сте-пан“, кн. XII), просто і легко написані до-свідченою рукою.

Гарне також вражіння лишають май-стерні історичні начерки Ор. Левицького („З розстриги сотник“, кн. I; „Пан Сеню-нюта“, кн. VII—VIII). Особливо цікавий перший начерк. Те, що в ньому описується, „діялось зараз після Шведчини, коли царь Петро нечуваним терором палякав україн-ську суспільність і народ сильно, смертель-но до нестями“, коли „за короткий час розплодилось на Україні ціле кодро усяких пройдисвітів, які вишукували усяких спо-

собів, аби чим — небудь прислужитись ца-реві, або його прибічникам і тим позиськати царську ласку та протекцію“. Життя одного з таких пройдисвітів і описує Ор. Левицький на підставі старовинних актів, грамот, листів і т. д.

Невеличкі оповідання інших авторів (Г. Гірняченка, Гр. Григоренка, Хоми Брута і др.) вказують на їх де-який хист. Вза-галі, короткі речі, які містились в „Л. Н. В.“ більш художні й цікаві, ніж повісти та романи.

Є в журналі й драматичні твори. На-писаний невиразними білими віршами „дра-матичний етюд“ Я. Мамонтова „Dies irae“ (кн. IX) по змісту надуманий, з зайвими „ефектами“ (особливо кінець раптовий і штучний). „Панна Мара“ В. Винниченка (кн. II—III) — жвава і легка комедія. Є в ній трохи карикатурности. Взагалі п'єса не-глибока, хоча сценічна.

Відділ поезії в „Л. Н. В.“ досить про-сторий. Тільки на-ряду з речами дійсно талановитим зустрічаємо й зовсім слабенькі вірші, як, наприклад, „Кохання“ Залозного (кн. IX), або „Смутному хлопцеві“ Д. Пі-сочинця (кн. I).

Коло „Л. Н. В.“ гуртуються як поети „старшого покоління“ — Олесь, Вороний, Жук, Чупринка, так і „молоді поети“ — Тичина, Я. Савченко, Загул, Терещенко та інші. Останні стараються розсунути обсяг тем і поновити форму, але од старшого покоління поки мало відрізняються. В жур-налі багато містилось поезій на теми гро-мадські, між ними найкращі речі належать Олесю; у нього є і справжня художність і глибоке почуття. Привожу одну з його поезій:

Вона — наш витвір, наша мрія
Іде над виром, як сповія...
Непевний рух — прощай життя!
І все прощай без вороття.

Де вірна варта? Охорона?
Ах, як горить на ній корона!
А самоцвіти, як живі!
Тремтять, як роси на траві.

Спасіть її!.. Візьміть за руку.
Вона впаде від слова, звуку!
І ми за нею впадемо,
Бо вмре для нас життя само.

Ми стоїмо слабі, нікчемні,
Не бачуть наші очі темні,
Де ворог наш, де друг і брат,
Навколо кров і грім гармат.

На волю Божу вся надія—
 Спаси її: вона сновія,
 Вона в короні золотій
 Із сліз кривавих і надій.
 (кн. IV—VI).

Вірші Вороного, а особливо „Сексти-на“ їюка свідчать, що автори добре „володіють формою“. Із молодих поетів хороші поезії дали в „Л. Н. В.“ Тичина і Рильський.

Цікаві ще вірші М. Рудницького, який хоче знайти нову маніру писання—це не патос, і не ніжна лірика, а проста розмова лише з своєрідною вронією і оригінальними образами:

...я біля вікон Ваших плистиму
 трамваем
 у вірі, що тоді він — Льогенгрінів
 лебідь (кн. X—XI).

Треба ще зазначити гарні переклади з римських поетів, зроблені М. Зеровим, з короткими передмовами—коментарієм.

Тяжкі були обставини життя в минулому році, безумовно трудно було авторам оддаватись спокійній літературній праці і збогачувати рідне письменство бездоганними творами... Безумовно важко було і видавництву (з технічних причин) вести журнал. Але журнал існував і існує. Тому й побажаємо, щоб здійснились слова з передмови „від редакції“, якою одкривається перша книжка „Л. Н. В.“ за 1919 рік: „В критичний час, який переживає тепер видавнича справа, багато різних органів преси в останніх місяцях апелювало до помочи громадянства. Наш найстарший з українських журналів, думаємо, має теж не менше моральне право апелювати до нашого суспільства“. „Ми сподіваємось, що широкі демократичні круги нашого громадянства: організоване селянство, робітництво, інтелігенція, кооперативи, школи, самоврядування й усякі публічні інституції підтримають наш старий журнал в його бажанню послужити як найкраще нашому народові в сей трудний і відповідальний момент“.

В пазурях доктринерства.*)

Стаття П. Стебницького.

До початку ХХ століття Росія в очах європейського культурного світу була країною духовного і матеріального занепаду, знесиленою під важким тягарем абсолютизму і призначеною тягтись в хвості за освіченою Європою, живитись її культурними здобутками та відслужувати їй за те своїми природними скарбами. Правда, Європа з цікавістю стежила за російським письменством, з повагою ставилась до його великих іменнів і творів, навіть наслідувала їм на нових шляхах творчости, але признання сили російського духу в досліді глибини людської психики не суперечило з погордою західних європейців до росіян, як до людей пасивної влачі, не здатних вибитись з політичних злиднів і збудувати своє державне, громадське і економічне життя на підставах, вироблених вселюдським поступом. Росіянин був ніби людиною нижчої раси і відмінної духовної структури; він був здатен на високі подвиги терпіння і особистої са-

можертви, але все, що вимагало довгого напруження енергії, активности, витривалости, що належало до організації громадських і всенародніх форм політичної боротьби,—все це переважало сили російської людности. Японська війна розвіяла останні сліди колишнього ореолу Росії, як великої європейської держави, і показала неможливість її існування в умовах старого ладу.

Почався визвольний рух,—і в тих формах, яких він прибірав між промисловим пролетаріатом Росії, європейська демократія з інтересом побачила щось для себе нове і ніби вище за висновки соціальних теорій і здобутки практичного досвіду європейських революцій. Російський пролетарь виявив таку високу класову свідомість, якої не можна було сподіватись від молодого російського капіталізму. Він показав великий організаторський хист, сміливість політичної думки і широкий розмах в способах боротьби з абсолютизмом. Петербурзька рада робітничих депутатів довела право російського пролетаріату говорити в державних справах не тільки за професіональні потреби своєї класи, але й за широкі все-

*) 895 К. Каутський. Диктатура пролетаріату. Перекл. з німецького. Вид-че т-во „Робітничча книгарня“. Київ. 1919. Стор. 125. Ціна 4 карб.

народні інтереси. Загальні страйки, що на цілім обширі величезної держави, як на військовім параді, по наказам невідомих керівничих, припиняли і зисв відновляли весь рух людського життя, — наочно демонстрували перед усім світом силу дисциплінованої пролетарської армії і її значіння, як знаряддя визвольної боротьби. В таким масштабі ця боротьба не провадилась ні в якій з західньо-європейських політичних і соціальних революцій. Хроника політичного життя Європи занесла цей факт на свої сторінки; політичні партії, особливо соціалістичні, поповнили свої теорії і програми висновками з нового досвіду; російський пролетарь набув великої поваги від своїх європейських товаришів, і цеї його репутації не зісував навіть новий довголітній період реакції абсолютизму, що всупереч з ніби конституційними формами нового ладу, встигла остаточно знищити всю силу опору російського поступового громадянства, а в тім числі й робітничої класи.

Велика всесвітня війна, а за нею—велика російська революція,—знов відкрили широку арену для виступів організованого російського пролетаріату,—і вже зовсім при иншій обстанові. Абсолютизм упав і розсипався дощенту. Політична революція завершилась, таким чином, як найкраще. Визначались перспективи радикальної перебудови державного ладу відповідно соціальним, національним і иншим потребам російських країн і народів. Але нова демократична влада Росії була занадто квола, хистка і по своїй суті—споріднена з основами старої державности. Війна ставила їй непереможні завдання і відтягала її увагу від внутрішньої реформаторської роботи. Тимчасом російський робітник, що ще в 1905 році спробував був піднести гасло „диктатури пролетаріату“, тепер рішуче не вдовольнявся буржуазними формами нового державного ладу і, розходячись усе більше з широкими демократичними верствами громадянства, виразно заявляв бажання реалізувати те, ніби заповіджене ідеологами пролетарського руху, гасло, взявши політичну владу в свої руки. Жовтнева революція 1917 р. віддала перемогу і владу партії, що взялася здійснити ідеали наукового соціалізму в Росії і тим наблизити соціальну революцію в усіх инших європейських країнах.

З того часу ця партія—цеб то так звана „большевицька“ течія російських соціальних демократів,—вже півтора роки панує на території бувшої Росії, організуючи

державу, як федерацію рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, і провадячи в підвладних країнах реформи, що цілком міняють всю структуру громадських відносин держави і всі функції її соціально-економічного організму. Ця робота державного будівництва ведеться серед невпинної боротьби пролетарської влади проти її ворогів і антагоністів,—боротьби рішучої, жорстокої і кривавої. Боротьбі цій не видно кінця; перспективи соціального раю, що має настати в Росії і на всім світі наслідком перемоги пролетаріату над капіталізмом, ще дуже далекі. Проте експерименти російських большевиків дали важний досвід і великої ваги матеріал для висновків не тільки людности бувшої російської держави, але й західній Європі. Соціалістичні партії по всіх державах з пильною увагою стежили за перемогами російського пролетаріату і його широкими замірами. Теоретики наукового соціалізму важили й оцінювали методи роботи російських большевиків, котрим пощастило вперше в світовій історії зробити соціалістичну партію владарем великої держави і котрі змогли через це показати всьому світові на вжиток і наслідування такі зразки державного реформаторства, на які не могли зважитись занадто верішучі, консервативні, може, навіть, занадто буржуазні по своїй владі і культурним звичкам, європейські пролетарі.

Ми не будемо спинятись на наших власних думках і спостереженнях над тим матеріалом, що дала російська дійсність за часів пролетарської диктатури. Ми самі тепер живемо і варимось в окропі ріжнородних форм політичної боротьби, яку провадить округ себе нова влада, опановуючи Україну,—і через те вважаємо передчасними всякі висновки й підрахунки з незакінчених ще сторінок політичного життя. Але нас не може не цікавити вражіння, яке робить російська соціалістична практика на представників європейської соціалістичної думки. В Європі за ці півтора роки вже склались певні погляди на велетенський експеримент, який пророблено над Росією. Там єсть і прихильники програми й методів російського большевизму; єсть обережні критики, що свідомо ховають свою незгоду з тактикою большевиків, щоб не пошкодити рішучій перемозі соціалістичного ідеалу: „переможців, мовляв, не можна судити“; єсть, нарешті, й отверті антагоністи російських форм пролетарського руху, які, не вагаючись, висловлюють свій рішучий осуд його на пряму з жовтня 1917 р. Особливо цікаво, що чільне

місце серед цих супротивників большевизму займає один з найбільш талановитих теоретиків наукового соціалізму, відомий популяризатор і коментатор ідей Маркса і Енгельса,—К. Каутський. В поіменованій вище книжці „Диктатура пролетаріату“ він виступив з гострою критикою науки і практики російських большевиків, доводячи всім апаратом соціалістичної теорії хибність большевицької аргументації, небезпечність большевицьких методів державного будівництва і фатальний кінець, який жде соціалістичні експерименти в умовах економічно відсталої країни, подібної до Росії. Книжка Каутського в Германії за кілька місяців мала два видання—одно перед германською революцією, друге після неї. Ми визнаємо слушним познайомити наших читачів з змістом цієї цікавої книжки, хоч в стислім викладі найголовніших тез автора, бо щоб докладно переказати хід його думок, довелось би реферувати мало не всю книжку.

В спробах соціалістичних партій провести в життя свої ідеї, Каутський розбірає два протилежних методи, два непримирених шляхи: демократичний і диктаторський. Симпатії автора лежать на боці демократичного способу боротьби за пролетарський ідеал,—шляхом всенароднього голосування,—бо по його переконанню, взагалі, здійснення соціалізму без демократії неможливе (стор. 7).

Необхідні передумови для реалізації соціалістичної програми дає певний ступінь економічного розвитку даної країни,—переважно міського і промислового. В процесі поступу великої промисловости поволі втворюються обставини, потрібні для переведення соціалізму в життя, а паралельний процес боротьби пролетаріату за свої права допомагає робітничій класі здобути ту дозрілість, без якої вона не може вдержати політичну владу і користатись нею. Ці процеси, що виробляють з пролетаріату вищу верству народу, можуть розвиватись нормально тільки в умовах демократичного ладу. Взагалі сила і завдання пролетаріату полягають в тому, щоб інтереси суспільности як найближче сходились з його класовими інтересами. Виходячи з охорони інтересів народніх мас, пролетаріат повинен,—коли не хоче прийти до самовбивства,—обороняти демократію, бо вона в загальному праві голосування дає йому найпевнішу підвалину і джерело морального авторитету (стор. 38). Через те — громадянські свободи і загальне виборче право повинні служити пролетаріатові за зброю. Тоді хід суспільного розвитку робиться спокійним, але певним,

і пролетарська соціална революція може перейти мирним шляхом, а не фізичною силою, як революції буржуазні (стор. 31). Такої мирної революції Маркс сподівався для країн великої промисловости, як Англія та Америка. Німецький пролетаріат досі теж держався демократичного методу класової боротьби, бо тільки цей спосіб веде до масового піднесення духа пролетаріату і до розв'язання великих соціалних проблем цілим народом.

Російський пролетаріат відкинув демократичний метод і віддав перевагу методу диктатури. На думку Каутського, ідея диктатури пролетаріату, як форми влади, взагалі є наслідком непорозуміння. Маркс, передбачаючи можливість переходового періоду між двома формами суспільного ладу,—коли пролетаріат вже здобув владу, але ще не встиг провести соціалізму,—уявляв собі диктатуру пролетаріату, але не як форму правління, а просто як становище річей в данний період. Науковий соціалізм може розуміти диктатуру пролетаріату тільки як панування пролетарської класи на основі демократії (стор. 46). Зразком такої диктатури була парижська комуна 1871 р.: вона не відкидала демократії, бо виборче право при ній мав увесь народ, а не одна лиш класа. А коли диктатура стає формою правління, то вона вже силою річей не є диктатурою пролетарської класи, а диктатурою партії чи навіть особи; таким чином, при диктатурі одна частина пролетаріату керує другою, або, при певних умовах, пролетарі з селянами панують над другими пролетарями (стор. 37). Диктатура пролетаріату логічно зрозуміла, коли більшість людности в країні настроєна проти пролетарської влади. Але ж тоді ця диктатура може держатись тільки вагою централізованої державної організації і способом мілітарної сили. До соціалістичного ладу така система привести не може, бо перебудова соціалної структури вимагає не так казарми, як роботи інтелігентних верств. Наслідком диктатури меншости може бути лиш жорстока ворожнеча між владою і опозицією, а це приводить або до хронічної горожанської війни, з обоїлним нищенням ворогуючих верств, або до повної політичної і соціалної апатії громадянства. В кождім разі диктатура меншости може лиш спинити розвиток соціалізму (стор. 41—43).

Передреволюційна Росія дуже схожа на Францію 1793 р.; через те російська революція, власне, близька до типу буржуазних революцій, котрі, справді, не можуть

обійтись без горожанської війни. Що-ж до революції соціальної,—зв'язаної з заведенням нового способу продукції і з повною переменою громадської структури, — то вона повинна відбуватись шляхом повільного переходу пролетарської більшості до влади,—і не диктатура, а лиш демократія дає певний ґрунт до такого переходу. Та сама Франція показала, що диктатура краще воює, ніж буде новий соціальний лад. Диктатура-ж нижчих верств може лиш промостити шлях до диктатури меча,—до бонапартизму (стор. 44—46).

За організацією пролетарських рад Каутський признає велике значіння бойової сили в боротьбі з капіталом, але організувати на цих радах державний лад, в формі совітської республіки, в якій великі маси людей позбавлені політичних прав,—це значить виховувати в пролетарських верствах, замість класової свідомости, сектантський фанатизм (стор. 59). В російських умовах диктатура пролетаріату мусіла-б бути, по правді, селянською, але большевики одкидають селянство, як і всіх, кого вони не хочуть допускати до влади,—навіть де-які пролетарські партії. Цей метод обезправлення широких верств людности може тільки поширити число ворогів соціалізму і збільшити їх ненависть до нової тиранії (стор. 60). Далі, брак вільної опозиції має необхідним наслідком численні хиби й помилки в законодавстві, які виявляються тільки при проведенні нових законів в життя. Але найважливіша наука, яку дає російський досвід, це та, що взагалі економічно відстала країна не може вести перед в здійсненні соціалізму. Большевики вже мусіли в своїй літературі виправдувати невдалість своїх спроб „труднощами становища“, серед яких виразно зазначили „брак технічних сил і вишколення робітничої класи“. Річ в тім, що знищення капіталізму ще не є соціалізм. Де капіталістична продукція не може негайно перейти в соціалістичну, там або вона мусить існувати далі на старих підставах, або процес продукції припиниться, а це приведе до масового лихоліття і знищення добробуту людности. Врешті „веюди там, де пролетаріат може вдержатися при державній владі через диктатуру в противенстві до демократії, труднощі на шляху до соціалізму так великі, що прямо виключено, щоби диктатура могла швидко привести загальний добробут і таким чином примирити політично обезправлені народні маси з режимом сили“ (стор. 72—73).

Дуже шкодливі наслідки диктатури Каутський бачить в загостренні противенства між селянством і мійським пролетаріатом. В справі експропріації власників Ленін став на ґрунт не соціалізму, а анархо-сіндикалізму: „фабрики робітникам, земля селянам“. Селянська власність в Росії зосталась і поділ панської землі вийшов, навіть, на користь заможного селянства. Зостанеться, таким чином, і капіталістична продукція в сільським господарстві, цеб то буде і нова опора власности,—тільки власники вже будуть інші. Коли мійська промисловість буде організована, як державна, то під натиском селянства держава буде примушена зменшувати прибутки за кошт робітника, аби вдовольнити селянина, як продуцента. А конфлікт між селянами і промисловими робітниками, в умовах пролетарської диктатури, знов таки промощує шлях новому диктаторові, якого селянин радо прийме і піддержить, аби він забезпечив йому власність на землю і добрі умови хліборобської продукції (стор. 94—102).

Шлях диктатури не відповідає принципам наукового соціалізму, а через те большевики мусіли скласти для себе зовсім нову теорію—совітської республіки, як нової державної форми, призначеної на цілу історичну епоху. Це — тривала пролетарська диктатура, перманентний воєнний стан проти буржуазії, з тим гострішим режимом сили, чим прикріше становище революції. Цим способом большевики сподівались побороти труднощі, зв'язані з економічною відсталістю Росії і поширити свій вплив і свої гасла на всю територію західньої Європи. Справді, європейський пролетаріат радів большевизмові, бо не знав російських обставин і надавав велику вагу самому факту панування пролетаріату. Але домагання російських большевиків були по суті „виразом розпуки ізольованої пролетарської партії“, яка в країні з кволим пролетаріатом поставила собі великанські завдання, можливі до розв'язання тільки для пролетаріату, що складає більшість населення і принаймні частина має за собою краєву інтелігенцію (стор. 120).

Отже пролетаріатові нема чого боятись можливого провалу большевицької диктатури, бо вона тільки компромітує ідею соціалізму і спиняє її поступ. Коли на місце диктатури вчасно буде поставлено демократію, то здобутки революції ще можна буде врятувати. І, звертаючись до обставин Германії, Каутський висловлює певність, що німецький пролетаріат

не зречеться принципу загальної демократії і не піде за невеличким гуртком сектантських фанатиків або за тими революційними опортуністами, котрі отверто заявляють, що в день своєї перемоги вони відкинуть демократію, за яку сьогодні борються. Німецький пролетаріят „з обуренням одкине всяку гадку про те, щоби своє панування розпочати створенням нової привілейованої і нової обезправленої класи“ (стор. 112—113). Бо кінцевим наслідком „спроби скасування або тимчасового усунення загального рівного виборчого права, остаточного замінення національних зборів сталим центральним зібранням робітничих, салдатських і селянських рад була-б горожанська війна, повна економічна руїна і в кінці—перемога контрреволюції“ (стор. 124).

Наведені в вільнім переказі та цитатах уступи з книжки К. Каутського досить свідчать про її великий інтерес для українського читача, і ми не можемо не висловити щирої подяки видавництву „Робітничої книгарні“, що воно не забарилось познайомити наше громадянство з цим відгомном російських подій в європейській літературі. Мусимо признати, що Росія таки служить добру службу Європі за її культуру. Правда, ця служба не зовсім така, про яку мав колись один з ідеологів славянофільства—Н. Данилевський—в своїм розсліди „Росія і Європа“. Він доводив, що Росія—не Європа, бо вона складає собою осібний культурно-історичний тип нації і держави; вона творить свою власну культуру і не

повинна йти за Європою, бо має сама показати „гнилому Западу“ нові шляхи до верхів вселюдського поступу. Мессіянізм Данилевського справдився лиш почасти. Європа дійсно, як бачимо з висновків Каутського, має користну науку з Росії, але науку чисто негативну: як *не треба* робити соціальної революції. Російські більшовики,—по суті такі самі мессіянисти, як і Данилевський,—коштом Росії сподівались прискорити здійснення соціалістичних ідеалів на всім культурнім світі. Але розпалене більшевизмом на російській території велетенське огнище освітило не тільки рожеві перспективи більшевицького плану, а й глибокі провалля, що лежать на обранім більшовиками шляху. Пролетаріят „гнилого Западу“, очевидно, в повній мірі використає для себе всі хиби російського більшевизму і всі ті нечисленні жертви, що мусіла віддати людність Східної Європи російському революційному доктринерству. А ця людність, ці країни і народи бувшої Росії, по скінченні світової пожежі, розпочинаючи наново своє життя в невимовно тяжких умовах, будуть вже користуватись і своїм власним досвідом—і тою наукою, що з нього виведуть великі розуми Європи.

Данилевський мав таки рацію: Росія дійсно не була Європою. Ні одна з європейських націй для такого експерименту, хоча-б і з всесвітнім масштабом, але з певними наслідками, не зважилась-би віддати на жертву свою власну країну.

Критика і бібліографія.

I. Історія письменства і критика.

896 Д. Ревуцький. Українські думи та пісні історичні. Київ. 1919 р. Видання Товариства „Час“ у Києві, 300 стор., in 16, ціна 12 карб.

Потреба в такому виданні давно вже почувается в нашій літературі, бо великий і славний відділ нашої народньої поезії і досі не був так, як слід, опрацьований. Крім того, ті великі збірки, по яких розкидані наші думи та пісні, а також і розвідки про них, як правдиво каже д. Ревуцький, стали „нині бібліографічними рарітетами“, і не тільки учень, але навіть і вчитель не може ними користуватись. Те-ж, що останніми часами появилось на нашому книжковому

ринку, напр. „Думи кобзарські“¹⁾, не відповідає ні науковим, ні педагогічним завданням. Через це треба тільки вітати появу книжки д. Ревуцького, який відомий серед громадянства перш за все, як гарний виконавець наших дум і значить не тільки може розуміти їх науково, але і як артист почувати їх велику художню вартість і передати її другим. Автор не робить в своїй праці ніяких нових наукових розвідок,—та він і не мав цього на меті—він тільки хоче „стати до помочі вчителеві або й учневі“. І автор добре познайомився з тою великою літературою про цей відділ нашої народньої поезії, і, користуючись головними науковими

¹⁾ Див. рецензію Д. Ревуцького, Книгарь, 1918 р., лютий, ч. 6, стор. 343—344.

працями, склав добру і позиточну для нашої школи книжку. Праця його поділяється на дві частини: першу теоретичну, що розповідає про походження дум, зміст і стиль, їх співців і музику (5—62), і другу, що подає тексти дум та пісень (65—276). В першій частині автор досить стисло подає все те головне, що уже установлене в нашій науці про думи, користуючись найбільше працею П. Житецького — „Мысли о малорусских народных думах“, Київ 1893 р. Я б тільки тут закинув авторові те, що він не скрізь додержує плану, иноді повторює те, що уже казав раніше, а иноді і сунеречить тим думкам, які він висловив в другому місці. Так напр., з початку свого першого відділу він каже так: „Думами звать ті пісні, що їх звичайно співають під акомпанемент музичного струменту українські кобзарі (бандуристи) або лірники і що змістом, встроєм і формою відрізняються від інших номерів репертуару зазначених співців (5 стор.). Теж, тільки з незначними відмінами, говорить він і на стор. 7.: „Складають думи репертуар співців, що зваться кобзарями (бандуристами) або лірниками й співаютьсся завжди в супроводі кобзи (бандури) або ліри“. Далі, оповідаючи про ліричний настрій в думках, автор говорить про це теж в двох місцях, що робить виклад якимсь плутаним: „Думи по змісту свого оповідання, каже д. Ревуцький, — спичні пісні, як і російські „биліни“, але в них багато суб'єктивности й ліризму, чим вони дуже відрізняються від „билін“, де колишній ліризм витхнувся без усякого сліду. Співець думи або вкладає свій ліризм у слова ніби то „сивої зозулі“, що прилітала да у головах сідала“ і т. д. (стор. 7), „або прямо висловлює власне своє почуття: „Земле польська, Україно подольська!“ і т. д. (8). Про це ж він оповідає і на стор. 25, знов тільки трохи инакшими словами: „Ліричний характер виконання думи примушує співця, коли захоплює його почуття, або самого звертались з ліричними виразами до предмету свого оповідання, або вклатати ці вирази в уста героїв. Тому часто знаходимо в думах фігуру звертання (апостроф): „Земле турецька, віро проклята бусурманська!“ і т. д. (стор. 25). Маємо таке вражіння, ніби-то автор поробив собі зпочатку для своєї праці окремі замітки, і не звів їх, як слід, до купи. Трохи сунеречно говорить автор і про чужоземні впливи в наших думах та піснях. „Перепліталися ці елементи (нової української творчості) й з бродячими мотивами південних словян, що заносилися мандрівними своїми або чужоземними спів-

цями (Потебня, Халанський, Сумцов), навіть з мотивами східного й західно-європейського епосу, і з того утворювався чудовий букет оригінальної творчості“ (13). В другому місці він теж каже, що „свою еволюцію дума проробила під впливом шкільного віршу... та західно-європейської й української легендарної літератури“ (стор. 8), а на стор. 20 він уже зазначає, що „чужоземних впливів в думах... знайдено дуже мало“. ¹⁾ Иноді, слідкуючи за своїм головним джерелом, що до питання про думи — П. Житецьким, автор робить такі помилки, яких можна було б уникнути при більш критичнім відношенню до своїх джерел. На стор. 13 д. Ревуцький каже, „що творцями дум могли бути й ті бурсаки, що втікали до Січі, і ті, що мандрували по Україні та вчителювали по школах“, погоджуючись в цьому з Житецьким, — і тому, нам здається, не було д. Ревуцькому ніякої рації слідом за Житецьким зазначати: „Склад мови дум почасти виливається в чудову періодичну форму, настільки гарну, що, як каже П. Житецький, тільки її правдива ширість — *власність* справжнього народнього твору примушує нас вірити, що ції періоди утворив народ, а не склала рука досвідченого стиліста“. Здається, нема чого дивуватись тим книжним рисам, які ми знаходимо в думах, коли їх, як каже сам автор, складали люде освічені-вчені, і вже від них простий народ переймав ці пісні або під їх впливом витворював схожі. Також, здається, автор робить помилку, слідкуючи за тим же Житецьким, і тоді, коли каже, що в думах „навіть самотійним реченням додаються злучники, що вживаються звичайно тільки при з'єднанні головного речення з додатком“: „Як іде український козак, то й корчму минає, а жид вибігає, та українського козака за чуб хватає“ (27). Тут здається, зовсім нема того, що бачить П. Житецький, а за ним д. Ревуцький: фраза складена тут зовсім природно, і самотійним реченням тут буде друге і третє, а перше буде додаткове, і справжня прозова форма цієї фрази буде така: „Коли (як) іде український козак, то корчму минає, а жид“...

Досить тяжко висловив д. Ревуцький і думку Колеса про паралелізм в думах: „Ф. Колеса запевняє, що в думах, записаних зо співу поправно, а не з проказування, не багато набереться віршів, що не

¹⁾ Пор. стор. 90, де автор про думу „Маруся Богуславка“ каже, що „джерела думи — мандрівні сюжети, що приросли до головного побутового сюжету“.

входили б у зв'язь паралелізму, яка ростягається дуже часто за цілі періоди. Виявляється цей паралелізм в аналогічному по значінню укладові слів у рівнобіжних рядках і в Групах віршів, що мають подібні образи, часом зближені до буквального повторювання, або дають контрасти" (22). Це досить тяжко, особливо для учня!

Не дає автор якогось ясного розуміння і про фальсіфікати дум, хоча і користується статтями Науменка і Франка. Тут здається треба ясно зазначити, що фальсіфікатами дум треба вважати ті пісні, які були витворені уже в нові часи, людьми освіченими, на основі наукового досвіду і знайомства з прийомами народньої творчості, як напр., відомі думи з „Запорожської старини“ Срезневського; коли ж злажена хоч би і книжною людиною дума дійшла до народу і пережила з ним значний час, то її фальсіфікатом вважати вже не можна.

Такі хиби ми помітили в першій частині праці д. Ревуцького, теоретичній. Ця частина не зовсім придатна для учнів, написана вона дуже догматично, вводити навіть тяжко для них і, крім того, з де-якими помилками і суперечностями.

Що ж до других відділів книжки д. Ревуцького, то всі вони оброблені ясно, виклад в них простий, цілком приступний для учнів, за винятком хіба тих місць, де автор говорить про музику дум, що може бути вповні зрозумілим тільки для спеціаліста. Особливо корисними можуть бути ті примітки, які автор подав до тексту наведених ним дум, де автор зібрав все те, що треба для зрозуміння цих пісень.

Що до самих текстів пісень, то і тут автор подав гарні зразки, вибравши з великого матеріалу все те, що з'являється дійсно найкращим. Не ясно тільки, чому автор пісню про „Штефана воеводу“ заніс в розділ пісень княжих часів. Також пісні про т. зв. „рубаних козаків“ розташовані в книжці д. Ревуцького в різних місцях: в № 16, 18 і 19 зміст пісень той самий, але № 16 чогось надруковано окремо від других двох №№.

Не розуміємо ми також, чому автор каже, що „географію подій“ в думі „Хмельницький і Барабаш“ „переплутано, бо бенькет був у Хмельницького в Чигирині, а грамота переховувалась у Барабаша в Черкасах“, коли про теж розказується і в думі, яку наведено в книжці д. Ревуцького (стор. 160—161).

До книжки в кінці додано „Показчик літератури дум і історичних пісень“, який, хоч автор і не має претензії на вичерпуючу повність, зазначає все найбільш цікаве, що було написано про наші думи та історичні пісні. Я б тільки додав до списку ще дві звісні праці акад. Перетца: 1) Історико-літературні дослідження і матеріали, т. I. С. П. Б. 1900, т. III 1902 і 2) Новия данія для історії старинної української лирики, Извѣстія Отд. рус. яз. и словесности, 1907 г.

Така праця д. Ревуцького з боку її наукової вартости. Що ж до педагогічного її боку,—автор ставив перед собою і таке завдання,—то треба сказати, що вона, як з огляду на матеріал, так і з огляду на теоретичні висновки, які подав в ній автор, може бути корисною для учнів, але збудовано її дуже догматично, і хоч автор і казав в передмові, що він „старався подавати лише фактичний матеріал і не нав'язувати своїх загальних висновків перш за все з педагогічного принципу, а друге й тому, що народня творчість—дуже широке поле для таких висновків“, але всі ці наміри зостались тільки на словах, бо що ж таке весь перший та другий відділ його книжки, як не „нав'язування“ своїх загальних висновків?

Далі: коли автор хотів, щоб його книжка стала в пригоді нашій молодій школі, треба було дати і матеріал для самостійних праць учнів. Тим часом автор наводить всього одну лише тему—порівняти образ Ганджи Андибера думи з постаттю І. Брюховецького з романа П. Куліша „Чорна рада“ (стор. 228).

Таким чином не з усіма своїми завданнями д. Ревуцький справився, але книжка його тим часом може бути дуже корисною для вчителя і навіть для учня старших класів, коли він муситиме без проводу наставника познайомитись з цим відділом народньої поезії.

Видано книжку гарно, з малюнками; майже до кожної пісні додано ноти, що дає змогу користуватись працею д. Ревуцького і на музичних виставах в школі.

М. Марковський.

897 *Сергій Ефремов.* Коротка історія українського письменства. В-че Товариство „Криниця“ у Києві. Київ, 1918 (лютий 1919) р., ст. 215, ц. 16 гривень.

З великим захопленням взявся я читати нову книжку пановного автора славнозвісної „Історії українського письменства“, отжеж скоро це захоплення заступала якась прикрість: книжка не давала того, чого

ждалося від неї. Перш за все, здається, шановний автор не визначив собі ясно мети, що для неї писалася книга. Весь час чувається в нього вагання між наміром — дати книжку для самоосвіти й бажанням — пристосувати її хоч трохи до типу шкільного підручника. Ще ж до того здавалося за необхідне авторові в півтораєста невеличких сторінок досить буйного шрифту увібгати зміст чотирьохсот шестидесяти стислих сторінок великого формату своєї „Історії письменства“. Через те й не задовольняє ця книжка читача, з якого боку він до неї ні підходить.

Книжку поділено на вісім розділів: I. Про письменство (ст. 3—57). II. Стародавнє письменство на Україні (58—72). III. Середнє письменство (73—96). IV. Народня словесність (97—118). V. Письменство на Україні часів відродження (119—136). VI. Письменство під час розквіту (137—157). VII. З часів лихоліття (158—188). VIII. На світанку (189—210).

Найкраща частина це — перша (Про письменство), де автор на 54 сторінках дає нарис так званої „теорії словесности“. Він в дуже стислій, на жаль — цілком догматичній формі, подає головніші відомости про словесність та письменство. Дуже дбає автор про літературність викладу, про те, щоб одно чіплялося за друге й з другого виходило. Це — річ дуже гарна, отжеж на цей зв'язок пішло в автора ще декілька сторінок, так що довелося йому ще вкоротити й так занадто невеличкий обшир першого розділу. Ще ж до того не зхотів автор для своєї теорії використовувати останні праці по теорії словесности (див. погляди Потебні й Веселовського в харківських збірниках „Вопросы теории и психологии творчества“) й стати таким чином на певний науковий ґрунт (як це ми бачимо, напр., в рос. підручниках Овсянко-Куликовського, Шалигіна або Ісаєва), а обмежив своє завдання типом зданого в архив підручника типу Смирновського, Белоусова, Белявського і т. д. Завдяки надзвичайній покороченості, а також науковості уключулося чимало таки хиб, що дуже обезцінюють чудову прозору мову й майстерний виклад автора.

Так, на стор. 7 так коротко й невдатно сказано про санскритську мову, що можна гадати, ніби то автор веде від неї мови всіх теперішніх народів Європи. На стор. 13 автор зве гієрогліфами єгипетське фігуральне письмо („письмо малюванням“), тоді як відомо, що гієрогліфами зветься не тільки фігуральне, а й силабичне і на-

віть фонетичне письмо. Ведучи розмову про походження трагедії (стор. 52), автор досить докладно обґрунтовує непевну теорію про походження назвиська „трагедія“ від паца, що колов його на жертвовнику Діониса найстарший жрець, і ні словом не обмовляється про всюди поширену й признану авторитетними знавцями¹⁾ теорію походження назви „трагедія“ від дифирамба сатирів („цвинний спів“ — „козлопеніє“), теорію, що веде початок свій прямо від Аристотеля (Aristot. „Poet.“ 4). Про Анакреона краще було би сказати, що жив він в VI віці до Різдва Хр., а не в V, як маємо ми в книзі С. Бфремова (стор. 49), бо хоч і вмер він коло 495 року, отжеж головний розквіт його творчости падає на другу половину VI віку від опарення Поликрата Самоського (532 р.) до кінця VI віку. На стор. 31, де річ іде про віршову риму, автор зазначає тільки рими „чоловічу“ та „жіночу“, зовсім забувши ще про третю, так звану „дактиличну“ трьохскладову риму, що часто трапляється в українських письменників. Наприклад:

Тихо та любо на дворі.
Вечір на землю спус|кається,
В небі займаються зорі,
Мла навкруги розсти|лається...
(П. Капельгородський).

Невлучно представлено гекзаметр (стор. 30—31) і визначенням і прикладом: залишається таке вражіння, ніби-то в гекзаметрі двохскладові стопи трапляються тільки наприкінці віршу. Неясно характеризувано силабичний вірш. Звідки взяв автор закон, що стає місце наголосу в мові вимагає, щоб у кожному вірші складів було однаково (стор. 27)? З тоничним віршуванням вийшло теж якесь непорозуміння: як зразок *тоничного* розміру наводить автор „думку“ гетьмана Ів. Мазепи написану цілком *силабичним* віршем! Ще й в другому рядкові цитати, щоб поліпшити тяжке силабичне віршування, мусив автор додати від себе слово „всі“, якого нема в Мазепи. Питання про образну мову та про те, звідки береться образність, — одно з цікавих питань теорії словесности, — розв'язано в автора зовсім невдатно (стор. 34—36), і читач може з книжки винести переконання, що образність мови виключно залежить

¹⁾ Wilhelm Christ. „Geschichte der Griechischen Litteratur“. München 1890. Seite 162, § 127. — Ф. Зьлинский. Софокль, Царь Едипъ, ч. II — Комментарий. Царское Село 1892, ст. 3. — А. И. Деревницкий. Софокль, Антигона, ч. II. Спб. 1893, ст. 3.

від вживання „варваризмів“, „архаїзмів“, „неологізмів“ та „провінціалізмів“. Про одну ж, наприклад, з найбільших прикрас образної мови—про епітет не сказав автор нічого.

Неправильно представлено в книзі еволюцію європейської драми: сказавши де-що про „ніби-класичну“ трагедію французів XVII—XVIII вв. та про її вплив на всю Європу, зовсім несподівано заявляє далі автор: „перший, хто зламав *приписи ніби-класичної* трагедії, був англійський письменник В. Шекспір (1564—1616), але його зрозуміли й оцінили тільки згодом“ (стор. 54). Це місце можна вважати тільки стилістичною помилкою занадто стислої речі, бо само собою розуміється, що не міг Шекспір в першій десятиріччі XVII віку ламати тих приписів, що було їх викувано тільки в другій половині XVII віку. Розповідаючи про грецьку старовинну лірику (ст. 79), варт би було авторові пригадати основоположника її—Архілоха з Пароса (VII в.), а пригадуючи „Генріяду“, „Месіяду“ та „Россіяду“—вказати існування „Пісні про Роланда“ та „Пісні про Нибелунгів“ (з цього циклу найвизначніших поем назвав автор тільки „Шех-Наме“). Торкаючися української думи, треба було вказати на головні риси її, як надзвичайно оригінального синтезу творчості книжної й народної.

Друкарських помилок дуже мало (з них одна найбільш прикра: Фредр замість Федр—ст. 45).

Отжеж, не вважаючи на всі вище зазначені хиби теоретичного розділу „про письменство“, згодні ми признати цей відділ найкращою частиною книги С. Єфремова, завдяки тому, що написано його чудовою легкою мовою, видержано, а де-які місця й дуже гарно спопуляризовано. Що ж до останньої частини книги, то вона, на нашу думку, значно гірша. Це—механічно зкорочена велика „Історія письменства“, при чому з неї випало все, що дає високу ціну цьому творові. Коли велика „Історія письменства“ є праця великого публіцистичного значіння, „Коротка історія письменства“ просто—формулярний список українських письменників (див., наприклад, стор. 128—129). Про неї особливо можна сказати, що не слід би було завалювати її масою дрібних імен і назв, не слід би й залишати тут розполог матеріалу по десятиріччям. Треба було розкласти матеріал чи то по літературних напрямках—етнографічному, романтичному, реалістичному і

т. д., чи то по галузях—драма, епос, лірика, чи як инакше, вибрати речі більшого значіння, задержатися на них довше й показати ту чи иншу еволюцію. В „Короткій історії письменства“ майже нема ніякої історії письменства, не бачимо ми тут зміни характеру літературної творчості однієї доби від другої, а про твори найкращих наших письменників (наприклад, Карпенка-Карого) сказано так мало, що той, хто не знає цих творів, майже нічого в книжці й не внесе. В великій історії письменства дуже гарно змальовано ролю Харківського гуртка, в малій—нічого нема про це. Про народню словесність так само сказано мало, як і в великій „Історії письменства“; сторінка про обрядові пісні, про наш найкращий скарб—майже пусте місце (103).

Написано цю частину книги так само догматично, як і теоретичну. Що до основної ідеї, то тут бачимо тую ж визвольну провідну думку, той же публіцистичний напрям, що і в великій „Історії письменства“. Багато політики (Центральна Рада, Скоропадський і т. д.) і вороже відношення до творів цілком естетичного характеру.

Від усієї книжки повіває такою гарною любов'ю до українського письменства, де-не-де виглядає таке глибоке знання цього письменства, що мимоволі робиться жаль, що людина вдачі, хисту, знання й досвіду С. Єфремова тратить силу на таку працю, що її міг би зробити кожен, маючи під руками велику „Історію письменства“.

Зазначаємо ще одну помилку. На ст. 65 сказано, що „Изборники Святославови“ переписано „для князя Київського Святослава“. Про перший збірник (1073 р.) відомо, що переписано його для вел. князя Изяслава Ярославича, а потім достався він разом з другим збірником (1076 р.) князеві *чернігівському* Святославу Ярославичу¹⁾.

До „Короткої історії письменства“ додано список книжок, користних для самоосвіти, де в популярній формі поглиблюються загальні й окремі питання українського слова.

Видано книжку чистенько й оздоблено де-якими малюнками.

Д. Ревуцький.

¹⁾ *И. М. Ивакинъ*. Князь Владимиръ Мономахъ и его поученіе. М. 1901, ст. 17.

898 Про життя і твори Тараса Шевченка. Написав Богдан Лепкий. Нова Бібліотечка. Ч. 2. Українська накладня. Київ—Ляйпціг. 1918. Стор. 100, вел. 16-^о, з портретом. (Ціни не означено).

Прочитавши цю книжечку, трудно сказати, на якого власне читача її раховано? Для людей малоосвічених вона мало приступна, бо місцями повно в ній суто-інтелегентських висловів, інтелегентської фразеології. Читачеві вже знайомому з Шевченком, навіть середнєшкільникові старших класів, вона нічого не дасть нового.

Розповідаючи про життя Шевченка, автор понутво перелічує його твори, спиняючись на найважливіших з них і сяк-так їх характеризуючи слідом за переказом їх змісту.

Що до самої біографії, то треба одзначити де-які неточности. До них належать: неправильно з хронологічного боку оповідання про сватання Шевченка до Хариті, помилкове пояснення розрива з Лікерою; хибна вказівка на те, що Шевченко вивчився польської мови тільки в Варшаві; найменування кн. Рєчніна київським генерал-губернатором. Прикро вражає перекручування імен: Рубин (зам. Рубан), Де-Бальмін (Бальмен), Чижбирський (Чужбинський), Ганна М. Куліш (Олекс. Михайл.), Тулуп (Тулуб) і т. под. Такі-ж фактичні помилки зустрічаємо й у цитатах з Шевченка: напр. замість—*і на Україні* (римується з *кануть*) у Лепкого — *й на Україні*; замість: не вернеться, що діялось, читаємо: *що діялося...* Друкарських помилок сила, і то все прикрі. (Іх можна навести десятки, але найприкріша: 1851 замість 1859—рік подорожі Шевченка на Україну після повороту з заслання).

В мову Шевченка теж внесено зміни: *оден, людий, цвигуть* і т. под.; *швейка*, коли в Шевченка — *швайка*; у Шевч. *Чигирин* у Лепкого — *Чигрин*; Шевч. деклінує *Иржавець*, *Иржавця*, *Чернець*, *Ченця*, *Ленкий*, наводячи ці слова, як назви Шевченкових творів деклінує: *Иржавеця*, *Черця*. Таке велике число подібних недоглядів, помилок і т. инш. на протязі якихось сторінок тексту справляє неприємне враження. Занадто вже неакуратно!

Що до характеристики самих творів, то її по більшості заміняють більш-менш довгі або короткі вислови суб'єктивних вражень автора, патетичні виклики і т. под. Всі твердження його не підкріплені майже ніде (крім хіба несамотійної характеристики „Великого Льоху“) справжнім ху-

ложним аналізом і вноді набірають навіть якогось комізму: „Огні горять“ та „І досі сниться“—це „алмази в поетичному вінку Шевченка“, „Ой люлі, люлі“, або „Ой, чого ти почорніло“—„треба б назвати жемчугами у його артистичній короні“ і т. п. Це якась „Похвала Тарасові Шевченкові“, „Визерунок цнот“, а не історико-літературна праця. Але Шевченко потребує не панегириків, але аналізу, роз'яснень, витлумачення... Врешті книжечка Лепкого єсть цікавий людський документ і тільки: вона не стільки характеризує Шевченка, скільки красномовно свідчить про те, який сильний патріотизм пробуджує поезія Шевченка (патріотизму бо в книжечці найбільше!) і як вона сильно впливає на поетичні душі. Ліризм і патос викликані в Лепкого поезією Шевченка й складають її зміст.

Не можна не закинути шановному авторові-поетові, що він не розрізняє таких поняттів, як *сюжет*, *образ*, *мотив* і т. ин. (стор. 61 та 71).

Пав. Зайцев.

II. Публіцистика.

899 *Карло Каутський*. Класові інтереси, класові ідеали та громадський поступ. В-во „Серп і Молот“. № 15. Київ, 1919. Стор. 32. Ціна 1 карб.

Брошура Каутського, випущена видавництвом „Серп і Молот“, належить до популярної соціалістичної літератури, що має метою освітлення і розповсюдження основних розуміннів наукового соціалізму. З властивим авторові популяризаторським хистом, доводить він читачеві, чому соціальна демократія, що представляє ніби інтереси лиш одної пролетарської класи, навспражки обстоює широчі інтереси громадянства і вселюдського поступу. Розбіраючи суть кожної з головних класів, автор показує, що тільки в пролетаріяті знаходять свою оборону маси людности, бо тільки він живе не з визиску інших класів, а з праці, і через те невпинно бореться зо всяким визиском, гнобительством і насильством. Ні одна з старих ідеологій громадського ладу — ні феодальна, ні капіталістична—вже не можуть вдовольнити громадянство, бо вони суперечать умовам вселюдського поступу, і тільки пролетарський ідеал,—заміна приватної власности на громадську,—кладає в основу громадського ладу одно джерело доходу—працю—і тим припиняє визиск, касує класові суперечности та встановляє вселюдську солідарність.

З того часу, як була складена ця красива і струнка теорія, життя сильно поступило наперед. Громадянство попереду побачило, що соціальна демократія навіть в своїм осередку не дійшла до бажаної солідарности, а далі практика показала людству такі способи реалізації пролетарського ідеалу, які недалеко відійшли від визиску, гнобительства і насильства одної класи над іншими... Певно згодом соціальна наука використає цей новий матеріал для корективів до старої теорії, а поки що брошури, подібні до книжечки Каутського, все-ж матимуть свою цінну, як авторитетна популяризація суцільного соціально-економічного світогляду на коєчній, хоч і не останній, етапі його розвитку.

На жаль, талановитий вилад К. Каутського в значній мірі попсовано тяжкою мовою і недбалою редакцією перекладу. Такі вирази, як „точити боротьбу“, „католична церква“, „кваліфікована праця“, „дух спільчivosti“, „в кожному з цих клясах“, „за особливо сприяючому географічному становищу“,—досить характеризують ту сумнівну послугу, яку перекладчик видавництва „Серп і Молот“ зробив і самому видавництву і українському читачеві.

II. Стебницький.

III. Економіка.

1000 *Х. Барановський. Операційний день*. Вид. Всеукраїн. Коопер. Вид. Союзу. Київ 1919 р. Стор. 64. Ц. 3 гривні.

Добре зробили—д. Х. Барановський, що зібрав свої кооперативні фельетони, розкидані по кооперативній пресі, і Вид. Союз, що видав їх окремою книжкою. Бо ці фельетони не належать до тих творів, що, як ефемериди, зникають через мент після свого народження. З них видно, що автор не тільки досвідчений кооператор-кредитник, до найдрібніших деталей знайомий з психологією селянина (особливо звичайного члена кредитового кооператива), а й дотепний спостерігач-літератор.

Перед нами, у вищенаведеній книжці, ніби точно зфотографований звичайний операційний день звичайного ощадно-позичкового товариства з 10 год. ранку до 4-х год. дня. В живій надзвичайно природній діалогічній формі перед читачем проходить ціла серія сільських типів, людей, що прийшли до товариства—хто позичити грошей, хто оддати борг, хто одстрочить виплату, хто записатись на постачання буряків цукроварні, хто за хліборобськими машинами,

1385

хто для комерційної „делки“ і т. д. Наведено низку типових „казусів“ з практики кредитового кооперативу. Правління у всіх випадках знаходить найліпше й найпростіше рішення. І в цьому, звичайно, сім цих фельетонів. Вони вчать ліпше всякої теоретичної науки молодих членів правління кредитового кооперативу поводженню в операційний день, щоб і кооперативну свідомість сіяти серед членів і не членів товариства, і задовольняти їхні потреби в грошах, і саму справу вести певною рукою.

Будемо сподіватися, що Х. Барановський і інші свої фельетони впорядкує до видання такими ж книжками.

Ів. Прихоженко.

1001 *З. Ленський. По кооперативній Європі*. Подорожні нариси. Переклад О. Варави. Видання Дніпросоюзу. Київ. 1919 р. Ст. 142. Ціна 14 гривень.

Книжку надруковано на доброму папері, майже без коректурних помилок; переклад з російської мови на українську зроблено добре.

„По шести роках, — зазначає автор в своєму „останньому слові“, — які минули після написання її, ця книжка, на мою думку, втратила характер сучасности“. Так, по восьми роках, які минули після написання цієї книжки (1910 р.), до виходу в світ українського її перекладу, вона, можливо, і втратила характер сучасности. Можливо, що війна 1914—1918 р., а також революція 1917—19 р. значно змінила стан тієї кооперації, яку малює д. Ленський в своїй книжці. Але не все сучасне цікаве, і не завжди минуле, особливо недавнє, нецікаве; іноді, навпаки, в минулому можна знайти більш чаруючого, ніж в сучасному.

От які думки приходять в голову при читанні цієї книжки.

В 1910 році, на початку осені, з Росії виїхала екскурсія для ознайомлення на місці з кооперативною Європою. В цій екскурсії було 18 чоловіка, з котрих більшість українців. Тут був і „батько“ Левитський, і один з помітних діячів української кооперації Я. Волошиновський, і голова Дніпросоюзу п. Коліух, і наш земляк п. Кулижний і інші.

Екскурсія побувала в більших та кращих кооперативних осередках Європи, а саме: в Германії, Бельгії та в Англії і на решті взяла участь в VIII міжнародньому кооперативному з'їзді, в Гамбурзі.

1386

Порівняння свого з чужим завжди користне. Порівняння стану нашої кооперації з європейською теж піде нам на користь. Навіть, коли європейську кооперацію змалювано було до війни і революції.

Коли до цього додати легкий стиль п. Ленського та хороший переклад п. Варави, то треба сказати, що книжку варт було видавати. Вона безперечно знайде читача.

П. Пожарський.

1002 Жід Шарль. Про кооперацію й про зміни, які вона викликала в економічному житті. Библиотека кооператора, ч. 6. Вид. „Дніпросоюза“. Київ, 1919 р. Ст. 47. Ц. 3 гр.

Широкі кола громадянства знають Шарля Жіда не стільки як економіста, скільки як кооператора. Бо його справді можна назвати апостолом кооперації. Кожен його виступ перед громадою—чи то десь на кооперативному з'їзді або конференції, чи на публичній лекції, чи в часопису прийнято таким захопленням кооперацією, такою вірою в кооперацію, викладає так цікаво, популярно і навіть художньо, що одбитий потім друкарською мастикою у вигляді листівки чи книжечки облітає в сотнях тисяч примірників весь світ, перекладається на більшість культурних мов і скрізь сіє зерна кооперативної свідомості. Отже й переклад на українську мову творів Ш. Жіда треба лише вітати.

Вищеназвана книжка є перекладом тої промови Ш. Жіда, якою він одкрив перший інтернаціональний з'їзд споживчої кооперації в 1889 році в Парижі під час Всесвітньої Виставки. Тоді споживча кооперація ще ледве тільки розпочала свою працю в широкому масштабі. Перед нею лежало ще майже чисте поле. І в той час Ш. Жід в оцій своїй промові накреслив такі шляхи, поставив такі завдання перед кооперацією, що й тепер, через тридцять років, вони вражають свіжістю думки, її ясністю, розумінням, чого вимагає од кооперації життя і кудюю вона мусить йти, щоб не заблудити.

Переклад зроблено задовольняюче. Читач матиме цікаву й розумну книжку.

Ів. Прихоженко.

IV. Красне письменство.

1003 Осип Маковей. Ярошенко. Історична повість. Вид. 2-ге. Вид-че т-во „Криниця“. Київ. 1919. Стор. 284+IV. Ц. 17 грив.

В українськiм письменствi історична белетристика займає, на диво, дуже незнач-

не місце. Здавалось-би, наша бурхлива історія, вся пересичена боротьбою нашого люду за свою віру, за волю, за рідний край, наш барвистий старовинний побут, відгуки історичних подій в народній творчості—все це мусіло-б приваблювати увагу письменників інтересом реставації такого цікавого і характерного минулого, все це мусіло-б нам дати не одного українського Вальтер-Скотта. Сусідні літератури — російська і польська — пригорщами брали український історичний матеріал для свого вжитку—і мають прекрасні зразки історичної белетристики. — а ми й досі можемо похвалитись тільки талановитою „Чорною Радою“ Куліша, та налічити ще кілька творів нижчого гатунку — того-ж Куліша, шаблонного Мордовця, популяризатора „для молодшого віку“—Кашенка та одного-двох галицьких письменників. І це шкода, бо серйозна і талановита розробка історичних тем в белетристичній формі має взагалі немале повчаюче і виховуюче значіння не тільки для молоді. Але факт зостається фактом.

Тим більшу цікавість викликає вихід кожної нової книжки, що може хоч трохи заповнити цю прогалину в нашiм письменствi. Навіть переклади з російської і польської мови мали-б свою ціну в цiм змислі, а про передрук давніх, забутих, або мало відомих нашому громадянству оригінальних українських творів — нема що й казати. Поіменовану вище книжку О. Маковей, передруковану „Криницею“, як раз можна вважати за добре придбання для українського читача. Автор розгортає сторінки української історії початку XVII століття, легко і жваво малюючи епізоди польсько-української війни з турками за молдавські справи: набіги ворожих чат, бої від Хотином, руїну мирного селянського життя. В рамках оповідання про пригоди розпорошеної військовими подіями родини Ярошенків, перед читачем проходять яскраві побутові картини, характеризуються національно-політичні стосунки, виступають історичні постаті — гетьмана Сагайдачного, молодого Петра Могили, що був тоді претендентом на молдавський престол, польського гетьмана Ходкевича, королевича Владислава й т. и. Не можна сказати, щоб ці постаті були змалювані особливо виразно, хоч автор і старався використати для цього навіть пісенний матеріал,—і, напр., Сагайдачний у нього конче їде позад свого війська та раз-у-раз смочче свою люльку, що робить, розуміється, тільки комічне вражіння. Проте, загалом кажучи, оповідання О. Маковей

читається з інтересом і добре рекомендує хист автора до відживлення нашої минувшини.

Особливу цікавість надає книжці Д. Маковея те наближення до сучасности, що мимоволі виникає при читанні. Аналогічні переживання відчуває українська людність вже п'ятий рік, відколи велика війна зрушила з місця і розпорошила народ український від Кубані до Сяну. І тепер, по скінченні війни, хвилюється людське море на Україні в кривавих суперечках між собою, і не знати, коли воно врешті ввійде в свої береги... І тепер нема либонь ні одної української родини, що не переживала б тяжких пригод розбитого й понівеченого світовими подіями життя.

II. Смуток.

1004 *Дніпрова Чайка*. Твори. Кн. 1. Видавниче Т-во „Дзвін“, Київ. 1919 р. 126 сторінок. Ц. 7 гривень.

У авторки свій улюблений жанр: зграбна, легка, гарна мініатюра.

Їх більш двох десятків зібрано в першій кн. творів шановної письменниці і всі вони, треба констатувати, однаково музикальні, глибокі змістом, однаково цінні.

Всі вони, а особливо такі речі як „Мара“, „Образ великого“, „Плавні горять“ свідчать про глибоке вдумливе відношення авторки до природи, до людського життя, у якому вона знаходить і вміє підкреслити те, що у ньому є найкращого і найвищого, красоту подвига любови і саможертви.

Свіжість думки, оригінальність і благородство сюжету, музичність стиля, глибокий символізм характеризують творчість Дніпрової Чайки.

Кожна така мініатюра—перлина, що грає і переливається всіма фарбами.

Але разом з тим повинні ми констатувати, що після читання цієї книжки творів Дніпрової Чайки почувається наче якась втома.

Форма і зміст цих мініатюр роблять їх мало придатними до того, аби їх читати і розглядати вкупі.

Читані поодиноці вони більш виграють; тоді рельєфніше виступають їх характерні риси і особливості авторового хисту.

І хотілось-би також бачити ці артистично виточені речі більш зграбно виданими, бо ведано цю книжку нечепурно, як то тепер водиться, на погалоу папері. Ціна так само висока.

Л. Бурчак.

1005 *Павло Богацький*. Намелі. Психологічні арабески. З літерат.-критичн. етюдом М. Сріблянського. В-во „Грунт“. Київ. 1918 р. Ст XI+159. Ц. 18 гривень.

В надбанні нашої духовної культури національної література становить один з найцінніших скарбів. Тут проводячі наші освітлили свій шлях життєвий, тут виявили свої ідеали, тут змалювали народне життя й життя української інтелігенції, тут висловили свої думки й переживання. І всі ті твори—це „свята святих“ наше, духовний скарб всієї читаючої України. І коли общероси підносили нам свій „теплій кожух“,—свою високо-розвинену, високо-художню літературу (високу по художньому й психологічному удосконаленню),—ми, українські інтелігенти, могли сміло казати—„не на нас він шитий“, бо українська література давала такі ж зразки художньої творчости, задовольняла наше естетичне почуття й художній смак і до того ж гріла нас близьким нам сонцем, тим часом як російська була для нас більш-менш холодна. Отже до останніх часів ми маємо незрівняного Коцюбинського, Л. Українку, Франка, музикально-ніжного Олеса, багатодейного Винниченка і инш. Це, правда, в порівнянні до російської літератури, не було багато, але було досить для того невеликого кола української інтелігенції, яку мала Україна до революції і виразником якої власне й були ці письменники. І хоч „не широка“, зате „глибока“ була тоді наша література.

Та настав час буйного розцвіту українських сил—незмірно зросло коло української інтелігенції, збільшився попит на українську книжку взагалі й на белетристику з-окрема—і тут, треба признатись, понизився (в порівнянні до попереднього, звичайно) рівень української літературної творчости. Справді, що за цей час, за останні 2—3 роки ми маємо високо-художнього, талановитого, про що б можна сказати—це найкраще? Може це залежить од загального занепаду й руїни, але факт лишається фактом: тепер мало не все, що ми видаємо,—недбале, необроблене, без смаку, без художности як що до форми, так і що до змісту; винятки дуже рідкі. І не самі „скрутні часи“ й „обставини“ тут винні, причина цього ще й та, що тепер у нас инший попит: ми маємо значно ширшу, як раніше, аудиторію, але з меншими художніми запитаннями, з менш розвиненим чуттям. Таким чином, збагатившись що до кількості, ми зuboжили що до якості, розширившись, ми не поглибилися.

„Камелії“ д. П. Богацького скоріше ствержують, ніж спростовують вищенаведені міркування про загальне становище нашої літературної творчості останніх часів. Збірник має 17 ріжного розміру оповідань і жадне з них не справляє вражіння чогось цільного. Краще з них „Камелія“ (по видержаності її обробці), але й воно виглядає дуже невигідним, бо обставини дії (життя героїні) змальовано так, що губиться вражіння реальності оповідання. На авторі помітний вплив Винниченка (напр., опис кімнати панночки в „Осінньому цвіті“ нагадує опис дівочої світлиці в „Куплі“), ще більш позначився вплив К. Гамсуна, але які безбарвні наслідування Богацького гимнам з „Викторії“, або страждання доктора Нагеля з „Містерій“: „А там оддалеки згорить мое серце і виплавить страсть мою в двітні і чистий гимн любови. Я, цілком охоплений пламенем натхнення, згорю, щоб відродитись з попілу, мов давній сфінкс, соковитим, світлим і огненным акордом моєї нової пісні. Я охмілю од любови і щасте мое розпросториться, наче туман ріки в широкій долині. І проспівую я пісню, пісню щастя закоханого, ясної мрії, пісню страждання й суми, любови й страху“ і т. д. („Етюд“, ст. 65). Або в вишнім місці: „Василь Олександрович, у котрого клекотало в грудях од киучих переживань, у котрого *пламіль страсти зловіще освітлював увесь трагізм його психичного стану*“... і т. д. („Тільки правду дай“, ст. 39). Такі ж оповідання й по змісту, і ніяких немає тут „служителів і поклонників огню і руху“, як рекомендує персонажів „Камелій“ Сріблянський (ст. V). На мій погляд, дуже помиляється Сріблянський, будім то „вони ще не доскочили того моменту, коли логика стає зайвою“ (ст. V). Наскільки це правдиво, прошу проглянуть два перші оповідання— „Осінній цвіт“ і „Тільки правду дай“; вони обоє розповідають нам про одну нещасну пару. Герой їх, Василь Олександрович і героїня, Олеся Павловна, взаємно були закохані, та з якогось часу... „Олеся Павловна безсердечна стала й холодна. Байдука навіть... Не дала ж руки в останню зустріч“ (ст. 8)... От на цій канві— „не дала руки“ й одбувається вся драма. Він, Василь Олександрович, згадує колишнє кохання, живе в спогадах минулого щастя, хоче поновити його—і іноді це немов би й можливо, бо вони (Василь і Олеся) бувають одно в одного, та що ж, коли автор проти їхнього щастя і хоче дати щось подібне до кохання Нагеля до Дагні К'еланд Гамсуна. І от Василь Олександрович, в кінці оповідання,

мов Шевченкова Причинна, блукає десь у лісі, там ночує, а потім вертається до міста, біжить до Олеси і вбиває її залізним преспау'є... З такого фіналу бачимо, що Василь збожеволів, але що цей закоханий значно розумніший Гамсунівського Нагеля, який втопився сам...

З зовнішнього боку книжка „Камелії“ виглядає неблизкуче: великий, неестетичний формат, сила друкарських помилок, неправильна мова—напр., „жаром *обсилене* тіло“, „*прислуховується*“ (ст. 9), „впала долу“ (8), відродитись з *попілу*, ножем розділяла вуса на дві лави, *скупилась*, знищуюча всімшка і баг. ин. На жаль, всі зазначені вище дефекти це мало не для всього, що тепер виходить, явище звичайне.

II. Горещкий.

V. Педагогика і школа.

1006 Н. Е. Грунській, професорь університета св. Владимира, Київського Державного Українського університета и Київск. высшихъ женскихъ курсовъ. Украинская грамматика. Второе издание (дополненное). Видання „Товарищества печатного и издательского дѣла авторовъ-издателей Голосъ“. Київ, 1919. Стор. 63. Ціна 3 карб.

У 1918 році багато з'явилось українських граматик для добре знаючих російську мову, і серед цих книжок треба виділити граматiku проф. М. Грунського, яка вийшла другим виданням, трохи доповненим.

Починає свою граматiku п. проф. передмовою, в якій каже: „Ціль этой грамматики дати руководящія начала при изученіи українського літературного язика и живої української рѣчи. Поэтому главное внимание обращено на выяснение отличій русской литературной рѣчи и литературной рѣчи української въ отношеніи фонетическомъ (звуковомъ), морфологическомъ (со стороны формъ склон. и спряж.), лексическомъ (словарномъ) и отчасти синтаксическомъ (строю предложенія). Надо, конечно, помнить, что главная работа— непосредственное знакомство съ живої української рѣчью, книжными источниками, съ постоянными справками въ словарь“ (Передмова до першого видання).

Висловивши такий погляд, проф. Грунський на підставі граматичних дослідів над українською мовою на протязі 45 сторінок викладає найбільш важливі спостереження що до порівняння української мови з російською. Книжка починається не фонетикою, як того можна б було сподіва-

тись, а зовсім зайвими, на наш погляд, §§ про терміни „Малороссія“ і „Україна“ та „Малоросійській“ і „Українській“. §§ ці зайві тому, що на протязі 1½ сторінок мало що можна сказати про таке складне питання, як „Малороссія“ та „Україна“, а крім того, у шкільному підручнику по граматиці і не місце для полемічних випадів. (Коли ж учителеві припаде під час лекції торкнутись цього питання, то він багато більш може знайти про це матеріялу в книзі проф. Ів. Огієнка „Курсь українського язика“, ст. 16—22).

Найдокладніше подано у книжці фонетику й правопис, а потім відміну речівників; дієслово ж, як і в більшості граматики, складених російською мовою, подано не зовсім докладно й науково: дієслова поділяються на дві відміни на підставі закінчень третьої особи множини, а не так, як навіть поділяються „глаголи“ в курсі церковно-слов'янської мови самого ж проф. Грунського.

Не зважаючи на все це, треба сказати, що книжка проф. Грунського багато браща від усіх тих книжок, які у великій кількості з'явилися, як підручники для навчання української мови: на підставі її можна довідатись про головні риси мови, зрівнюючи її з російською.

Як шкільний підручник книжка проф. Грунського може бути корисною у вищих класах російських шкіл, де учні у молодших класах не вчили граматики мови української, але для практичного навчання мови книжка здатною бути не може, бо в ній надто мало для цього матеріялу.

С. Шевченко.

1007 *А. Воронець*. — Український букварь „Ярина“. По дорученню й коштом Мін. Нар. Освіти видала Подільська Губерніяльна Народня Управа. — З малюнками художн: М. Козика А. Середи, Г. Павловича і К. Трофименка. Обгортка проф. Укр. Ак. Мист. Г. Нарбути. — Кам'янець на Поділля, 1918 р., стор. 80 in. 8-^о, ц. 2 карб.

На стор. „Книгаря“ було вже відзначено появу кількох букварів українських. Отже цей букварь д. Воронця з'являється одним з багатьох... Але ж він має, порівнюючи з його попередниками, свої цікаві особливості. Через те, майбуть, автор і вважав потрібним додати до нього окремою книжечкою свої „Методичні замітки“, що мав видати п. Самоненко (див. про це на обгортці букваря). Та на великий жаль „замітки“ ті, певне, через скрутні обставини

друкарські не появилися на світ Божий і до цієї пори. Отож мусимо розглядати цю нову спробу букваря без допомоги методичних уваг автора...

Букваря складено по згуковому методі способом одночасового навчання читання й писання. Головні його особливості полягають ось в чім... 1) Для наочного визначення окремих звуків - літер автор вживає замість малюнків поодиноких речей чи тварин—цілі картини. 2) Починає свій буквар не з першого натурального звука - літери „а“, тільки-но з походячого від його „о“. 3) Найпростіші частини (елементи) літер для початкових вирав подає не на початку книги, а крок-по-кроці після кожної літери... Оскільки ж ці найголовніші особливості методичні нового букваря полегшують працю учня, а через те й вчителя, та вимагаються сучасним станом педагогіки експериментної?..

Ще Песталоці визнавав і поклав за підвалину до своєї праці педагогічної ту справедливу думку, що споглядання (чуттяне) оточуючих людину речей та явищ є підвалиною всякого людського знання живого... Але щоб те споглядання було дійсно джерелом живого знання для людини, потрібно попередити добре виховати його та обшліфувати. Воно повинно бути здатним до дуже тонкого аналізу та спостережливим. Найбільш на часі братися за цю справу в наймолодшій віковій дитячій. Багато праці доклав до розробки методів виховання споглядання чуттяного й сам Песталоці, багато попрацювали в цій справі й його славні та невтомні наслідувачі!.. Ми, свідки повороту народньої освіти на нові шляхи, багато важного й цікавого маємо вже з цієї галузі людської вмілости, може, самої найважливішої, а сучасна дидактика-педагогіка експериментна, можна сказати, кожний рік додає до тої дорогоцінної скарбниці й свої коштовні надбання!.. Та, на привеликий жаль, ті скарби педагогічні часто зовсім не використовуються, не заводяться до життя живого... Ми бо маємо початкові школи тільки по для дітей 7—8 р!.. Через те, що у нас дошкільних виховуючих закладів дитячих майже зовсім немає, доводиться школі нашої до своїх і без того дуже складних та поважних завдань прилучати ще й інші, що до неї не належать як от, напр., виховання споглядання... Але, звичайно, школі бракує часу займатися не своїми справами, їй бажано було-би вже використати, напр., умілість дитячу до споглядання задля своїх завдань... А як ця умілість са-

ма себе до школи виховати не могла, через недогляд же тільки набула собі різких вад, то школі доводиться хіба що викоріняти найголовніші з тих вад!... Це все і повинні пам'ятати всі складачі наших букварів!..

Що краще подавати на початку букваря за-для наочного визначення звуків-літер, — чи малюнки, чи картини складні? Спостереження Зейферта над дітьми, що вступили тільки-що до школи свідчать, як вражає помилково вони часом розуміють картину!... (Див. у Е. Меймана „Лекції з експериментної педагогіки“ ч. I, ст. 137 і дал.). Особливо недоцільними бувають ті картини, що вимагають від дитини міркування, або апелюють до її абстрактної думки!... Поступ бо духовий дитини відбувається в значній мірі від конкретних понять—уяв до споглядання. Ті конкретні поняття—уяви складають з себе аперцептивний апарат до розуміння об'єктів споглядання. Через те експериментна дидактика радить подавати дітям (7—8 р.) спершу тільки окремі речі, або їх малюнки, просто накреслені, а не групи речей, або ландшафтні комбінації, чи складні становища речей... Це — загальні вимоги від т. зв. наочного навчання.—Учитель же грамоти, що бажає зкористуватися з того природнього хисту дитячого до споглядання за-для своєї спеціальної мети, мусить узяти на увагу ще й ось що... Зрозуміти дитині, як то якийсь там звук людської мови визначається штучним значком літерою, а невеликою кількістю таких літер можна визначити усяке слово,—дуже незвичайно й нелегко!.. Тут потрібно може перших рухів абстрактної думки дитини... А щоб полегчити ті рухи абстракції, на віки звязати їх живими звязками з конкретною уявою дитячою, з чуттяним спогляданням, та довести дитину до визнання, що всяка абстракція це—тільки продовження споглядання,—треба ж найшильніше подбати, щоби конкретна уява, річ, чи малюнок, яко відправна точка в цій складній процесі, були для дитини найближче знайомі, звичайні та зрозумілі. Через це по букварях повинно вміщувати такі малюнки, щоб зміст їх вкладався в просте конкретне слово, що найкраще відповідало би малюнкові й аперцептивній уяві дитини, та ще щоб те слово, при погляді на малюнок, так би мовити,—само просилося на язик дитини...

Картини „Ярини“ цілком нехтують ці методично-педагогічні вимоги: вони, по-перше, дуже складні, а по-друге, невдатно підписані. Розгляньмо першу картину. Перед нас в далині сірі клубками хмарки

на небі; ближче—орач з плугом, ще ближче—витикається передня частина воза з якоюсь поклажою коло нього на землі; на першій місці—трое діток: дві дівчинки й хлопчик з собакою, що принесли батькові обідати... передня дівчинка підняла до гори руку. Підписано цю картину літерою „о“, цеб то, певне, вигуком здивування?!. А ну, хай-но без пояснень учителя назве цю картину так, як бажається авторові, хлопчик-школяр, що кілька днів тому тільки прийшов до школи!.. потрібні пояснення та ще й досить складні... А коли спершу потрібно з'ясовувати картану дітям, то невже картина ця досягла мети, і невже це—наочне навчання азбуки!.. Чи не за-лучче буде просто показати картку з літерою „о“ й сказати, що вона зазначає звук „о“?!

Таке зазначування цілих складних картин одною літерою, на нашу думку, цілком недоцільне!.. Послідуючі 26 картин підписано вже повними словами, але й вони такі ж складні та, на наш погляд, мало зрозумілі для маленьких школярів. Більш-менш відповідають своєму призначенню картини на стор: 15, 17, 23, 24, 27, 33, 39, 47, 53, 57, 59 та 61.—Йотовані голосівки (ь, е, ю, я, і), по нашому, дуже згорнуті до-купи та далеко відсунуті накінець... Це не могло не відбитися шкодливо на кількості матеріалу для читання до попередніх літер!..

Свій букварь д. Воронець починає зі звуку-літери „о“—не розуміємо через що... Звукові-літери „а“ він призначив четверте місце. Думається, що доцільніше було би почати саме з „а“, як те звичайно робиться. Цей бо звук „а“ виголошується при натуральній позиції мовних прикладів, цеб то він є фізіологічно першим. Інші ж голосівки, як „о“, виголошуються через зміни більші чи менші в позиції мовних прикладів, цеб то вони є походячими від „а“, а не першими. Принаймні, здається, більшість синтетиків та навіть де-які аналітики починають навчання абетки з „а“.

Елементи літер автор теж розміщує по-своєму: не на початку книжки, по зростаючій трудності писання, а після кожної літери крок-по-кроці. Думаємо, що це не тільки не корисно, а навпаки—чи-мало вадитиме та гальмуватиме справу писання... А насамперед поспе почерк дитячий...

Матеріалу для читання подано дуже мало, зосібна до перших 18—19 літер. За те на кінці книжки на 15 стор. дається ціла читанка. Але з огляду на ту найпростішу вимогу дидактичну, що поступ наперед в читанні мусить бути повільний, що

би дати спроможність учневі найміцніше засвоїти як окремі літери, так зосібна їх сполучення в цілі слова,—ми радили б чималу частину теї читанки розташувати поміж літерами. Усе бо одно ніякий букварь не може собою заступити першої читанки!..

Як з боку паперу, так і шрифту книгу видано пристойно. Малюнки не скрізь однаково чіткі... Друкарських помилок майже немає... Тільки якось чудно й неприємо на перших сторінках читанки (після букваря) стрівати літери різної вишини, особливо щось незрозуміле коїться тут з літерою „і“ (див. стор. 66—7).

Взагалі мусимо сказати, що хоч як багачко людей працювало коло цього букваря (див. другу обгортку, білу), а виїшов він далеко не найкращий...

Ол. Ходзицький.

1008 *Я. Ченіга*. Шкільна бібліотека. Хрестоматія в окремих книжечках для читання дома і в школі. Перший десяток. Рік перший. Вид. „Орхид“. Київ, 1919 рік, ц. 3 кар. 50 коп.

Думка складача „розбірної“ хрестоматії, що вміщає в собі кілька книжечок, які діти мають можливість швидко обмінювати на другі, цілком добра. Цілком влучна і ідея поділу цих книжечок і система підбору матеріялу. Вона така: автор бере якусь сферу життя і, щоб охарактеризувати її перед дітьми, користується не спеціально написаним для цього матеріялом, а підбіра вже існуючий матеріял. Складена таким чином книжечка хоча й матиме великий плюс—відсутність в очі б'ючої тенденції, але не дасть повного систематичного уявлення. Для примітивних відносин—справа легше, для більш складних цього матеріялу не вистачає. Ото ж ми і бачимо на книжечках, де метелики на тему: мати, семья, родина, праця, птахи, звіри ще можуть задовольнити малого читача, що ж до метелика—„Серед людей“ (наука)—то тут і заголовок недотепний, бо ж наука відбувається поки що між людей,—і матеріял має невелике відношення до науки.

Треба одмітити, що використаний матеріял—оповіданнячка, вірні, загадки, приказки—твори кращих письменників наших та народу, але його занадто мало. Треба мати на увазі, що де що може бути вже прочитано і в других читанках в школі, тоді під час читання вдома не залишається нічого. До того кожна книжечка, щоб не розвіялась по вітру, повинна бути обов'язково зшита, чи сколота, отже для цього вона мусить виглядати дійсно книжечкою, для якої вісім сторінок замало. Але особливу

увагу складачеві треба звернути на малюнки. Німецька нова школа енергійно протестує проти вживання нехудожніх штучних малюнків. Там ламають рутину, а ми з не знову починаємо! Гріх давати дітям такі малюнки. Вже не кажучи про повну відсутність майстерности, не можна допускати, аби дітям показувалось знайоме їм життя в вигляді якоїсь то дії на кону, в якій ледве чи розбереться і дорослий (1, 2, 3, 4, 5). Але найголовніше завдання малюнка, щоб він обов'язково мав якусь думку, особливо, коли він повинен ілюструвати якусь думку. Що скаже цитині малюнок в кн. 6, 8, 9, 10?

Так без дії, без думки можна тільки намалювати готентота, бегемота, крокодила, пануаса—все те, що вже само по собі невідомо. Але там, де треба виявити, напр., що свійські тварини є наші приятелі (більш підходить—друзі) мало тільки намалювати кілька цих тварин, зібраних в одному місці до-купи... Недотепна і обгортка папки, що нагадує своїм малюнком швидче цинкованих німецьких салдатиків, ніж жваву юрбу наших хлопчиків, якою вони звичайно посуваються до школи.—Але не дивлячись на хиби, появу такої розбірної хрестоматійки треба вітати, але в більш дотепному її вигляді.

М. Ішуніна.

1009 *А. Аляр*. Огляд зоології для школи та самоосвіти. Видавн. не зазначено. Друковано 5.000 пр. Київ, 1918. Ст. 31. Ціна — 5 грив.

Всіх сторінок властиво книжка має не 31, а 15, бо друковано її подвійною колоною; з цих 15—сім пішли під рисунки, а на останніх уже восьми розміщено самий „огляд“.

Дивний це огляд... Первісно термінології й класифікації, правдоподібно, було запозичено в Ів. Верхратського, але це А. Аляра не задовольнило й він, у дальшій творінні, переробив усе по своїй уподобі, не рахуючись ні з якою науковістю.

Візьміть класифікацію... Тут, на основі примітивного методу А. Аляра, комахоїдів та кажанів з'єднано до одного ряду *комахоїдів*, а представники трьох рядів птахів: дятель (клюй - дерево), пануга й зозуля (?) погодилися на платформі *лазунів*; бузько (лелека) й чапля—фігурують під назвою *ходунів* (чи бродунів—цього А. Аляр не зміг остаточно ухвалити), а сердешна чайка залетіла разом з качкою та лебелем до *плавунів*. Жорстоко поставився автор і до тварин нижчого розбору:

він усіх комах, шкаралунників та інших загнав до одного мешкання разом з хробаками, охрестивши їх одним ім'ям *перстняків*, хоч ця назва є власністю однієї тільки громади (*Annulata*) з кола хробаків (*Vermes*).

Що-ж до більш досконалого, детальнішого поділу, то тут панує такий страшний хаос, якого не було й спочатку світа! Між иншим, автор, перелічуючи травоядів, поділяє їх на *грубошкурних, однокопитних* (читай „непаристокопитних“) і *перезувачів* (очевидно „ремигавців“ чи „ремигачів“). Логично міркуючи, треба б було, рівноваги ради, згадати за якісь „тонкошкурні“, „багатокопитні“ й „неперезовуючі“ тварини, але А. Аляр до такої складної речі не домислився.

Термінологія в „огляді“ не конче добра.

Ропуха (*Bufo*, жаба земляна) чомусь самочинно прозивається жабою водяною (*Rana esculenta*), а саламандра під етикеткою „ящура жовтосорокатога“ виступає як нова якась відміна.

Гадюку, звичайну чорну гадюку, охрещено „змією-поганкою“, верблюда—верхоблюдом...

Найтяжчі А. Алярові рядки про метеликів. Не знаючись на термінах, ганяється він за ними і раз величає російську „куколку“ *оноясанкою*, а на другім місці цей термін віддає вже російському „кокону“, а „куколку“ відшкодовує словом *опрядь*.

Є багато вигадок і недоречних тверджень: „американська ящірка—хамелеон“, а вона зроду-звіку африканська; „голуби дуже подібні до порпачів (кураків)“ — нічого подібного, бо старі птахи-голуби будовою тіла дуже різняться від *кураків*; про молодих нема що й казати,—адже голубенята виплюють сліпими й безпорадними, а перепелята просто з крашанки біжать у траву й майже з перших кроків сами собі здобувають їжу.

А. Аляр пише також, що „сови, пугачі... живляться переважно комахами і тому пожиточні“, у Ів. Верхратського ж читаємо (Зоологія, ст. 54): „Пугач... в ночі увихає ся за добичю і межі звіриною значні робить шкоди, побиваючи... і молоді кози та ягнята“. А-ні Брем, а-ні російські орнітологи — Мензбір, Сілантьєв — не визнають також нічних хижаків (особливо пугача) за пожиточних птахів.

Мова А. Аляра також не чиста. Є окремі невдалі слова: „тулів“, „кормлять“, „з яєць вилягаються молоді“... Є й „куншти“ словесні: „последній (шлунок), що

зветься пупом, має грубі стінки (болодку); *стискаючи їх, ростирає птах їжу* (?)...

Рисунки майже пристойні, хоч гіпопотам скидається більш на південно-американську жабу—велетня, а журавлеві міль до решти сточила хвоста.

Коректи майже ніякої. В рукописові автор помітив, які слова мають бути складені „корпусом“, а старанний складач і слово „корпус“ завів до тексту. Отже якийсь читач, „самоосвіти ради“, й вичитає таке: „Овочень яблонець *корпус* гризе яблука й груші“. Цікаво, що гризе петит і нонпарель?

„Огляд“ ні до якого вжитку не придатний. Тим паче для „школи та самоосвіти“.

С. Паночіні.

VI. Мовознавство.

1010 Проф. И. И. Огієнко. Курсь українського языка. Изъ лекцій по исторіи українського языка. Посobie для студентовъ, учителей и учащихся старшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведений. Изд. 2-е, дополненное. Издательство Е. Череповскаго. Киевъ. 1918. Стр. 325+II. Цѣна 7 руб.

З передмови до книги видно, що автор її проф. І. І. Огієнко, видаючи „Курсь українського языка“, ставив насамперед практичну мету: хотів дати своїм слухачам і читачам хоч короткий нарис життя української мови, ознайомити з її головними законами й виразнішими моментами її історії. Неможна не згодитися з автором, що потреба в такому підручнику занадто велика, коли взяти на увагу, що в нашій науковій педагогічній літературі зовсім ще нема книжок, присвячених викладу історії української мови, бо справді: „української граматики“ А. Кримського давно вже нема в продажу, до того ж ця широко задумана праця зосталась нескінченою; „Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache“ Смаль-Стоцького і Гартнера мало приступна, а по-за цими двома грамами можна знайти хіба тільки такі конспективні й несистематичні що до викладу книжки, як „Основи науки про мову українську“ І. Свенціцького.

Отже „Курсь укр. языка“, написаний до того ж добрим знавцем української мови, має тим більше значіння, що стає підручником для учнів вищої школи і вчителів середньої.

З цього і слід виходити, приступаючи до критичного розгляду „Курса“. „Курсь українського языка“ вийшов уже другим доповненим виданням. В передмові до першого видання, слово за словом передрукованої і в другому, автор попереджає, що його

„Курсь“—це ще не зовсім оброблені записки. Незабаром він приступить до видання цього ж курсу на українській мові і в критично переробленому вигляді. Але автору цього, очевидно, ніколи було зробити, і друге видання різниться від першого майже тільки великим числом виписаних із пам'яток старої української мови прикладів, які ілюструють те або інше з'явище мови.

План книжки задумано досить широко, вступна частина містить коротку зовнішню історію української мови, відомості про людину та територію України, назву її, розвиток української літературної мови, її пам'ятки, погляди вчених на українську мову, значіння її для мовознавства (5—40 ст.), далі йде виклад фонетики та морфології української мови в історичному освітленні (40—238), правопис та його історія, короткий перегляд явищ укр. мови і їх хронологія (253—257), окремо перелічено риси схожості поміж мовами українською та сербською (257—266) і, нарешті, дано коротеньку хрестоматію з уривків поезій нового письменства й де-кількох уривків із творів XVI—XVII вв.

Вступна частина занадто конспективна; так, українським говіркам присвячено тільки дві сторінки (24—26). Слід було б трошки докладніше на їх спинитися, вказавши на головні підстави діалектологічного поділу, тим більше, що до діалектології української мови автор більше нігде не вертається.

Найбільше місця займає виклад української фонетики й морфології (40—238 ст.). Автор послідовно спиняється на головних фонетичних явищах української мови й при кожному з їх наводить ряд прикладів, узятих із старих пам'яток мови, встановлюючи приблизно хронологію головних змін, що постали в українській мові. На жаль, неможна сказати, щоб увесь поданий матеріал був досить систематизований і оброблений критично. Часто подаються приклади, які не мають жадного відношення до тих явищ, про які говориться. Напр., на 103 стор. поміж прикладами на повнозвучність вміщено такі написи, як—*золобоу* Изборникъ 1073 р. 105, *зълоть* 180 б. та інші; в § 81 говориться про отвердіння губних, а в прикладах поміж словами з губними звуками наводяться й такі написи—*изъдени*, *изъсти*, *изъти*, *изъль*,—які тут зовсім не до речі.

В § 116 як приклади до закінчення *і* (-ль) дав.—місц. відм. реч. жін. роду подаються написи *на землі*, *в пустини* та інші, взяті з Изборника 1073 р.

В § 139 говориться про те, що форми давального та місцевого відмінків в укр. мові вже давно почали мішатися, а з поданих п'ятьох прикладів тільки два ілюструють це явище, а три—*въ Луцкої землі*, *у Кременецкомъ повъте*, *на озерѣ замъковомъ*—цього зовсім не потверджують.

Єсть і просто непорозуміння: говорячи про зникнення звуків *з* та *ь* (63 ст.), автор зазначає, що іноді ці звуки зберігаються (наведено слова: *мох - моха*, *лоб - лоба*, *воша-воші* з відповідними церковно-слов'янськими формами) і вважає, що в цих словах *зберігається стара вимова*. Тут же він додає, що подібні форми дуже давні, бо вже в напису князя Гліба на Тмутороканському камені 1068 р. маємо слово по *лѣдъ*, а напис *въ ровы* стрічаємо в Изборнику 1073 р. Проте автор забувся, що в цих словах звуки *е* та *о* зовсім не походять з *ь* та *з*, хоч на 39 ст. він сам наводить церк.-сл. форму слова—*ровъ*.

В § 45, е (ст. 76) говориться, що в закінченні род. відм. мн. речівників ж. та сер. р. поміж приголосними звуками, щоб їх легше було вимовляти, з'являється звук *о* „новий *ъ*“, як називає автор. А сливе в усіх наведених як приклади словах (*церков*, *молитов*, *жінок*, *буков*, *тіток*, *дівок*, *вікон*, *сукон*, *діток*) звук *о* постав зовсім не з „нового *ъ*“, а з звичайного старого.

Можна навести цілий ряд і дрібніших помилок або недоглядів, які трапляються дуже часто: стор. 198: „форми неопр. накл. на *чи*, вступчаючіяся теперъ довольно часто в Галиціи и Подоліи, ведут свое начало от древних форм на *шти*, *щи*“. Останні форми в пам'ятках укр. мови—церковнослов'янські. Закінчення *чи* з'являється в відношенню до їх аналогічною формою, але не зв'язаною з їми генетично. Стор. 212. В закінченнях будучого часу на—(*и*) *му* маємо форми дієслова *имати*, чого не зазначає автор, подаючи в той же час, як паралельні для ц.-сл. мови, форми будучого часу, утворені за допомогою дієслова *имати*. Але ж це форми зовсім не тотожні.

В наведеному в § 44. з слові *віхоть* звук *і* постав не з *о*, а з *ь* (ц.-сл. *вѣхътъ*, польськ. *wiecheć*).

В слові *брівка* (§ 41) *і* не фонетичне, а з'явилося по аналогії таких слів як *ніжка*, *щічка* і т. ін.

Звук *і* в словах *діброва*, *заміж* (§ 39, 4) також не фонетичного походження.

Невідомо, через що закінчення оруд. в. одн. реч. ж. р.—*юю*, яке стрічається в

західніх українських говірках, автор уважає за стару м'яку форму (§ 117); адже-ж закінчення—*ю* старіше.

§ 170. „Именительный и винительный падежи женскаго и средняго рода ел. числа всегда имѣють двѣ формы—полную и краткую“. Замість термінів „полная“ і „краткая“ краще було б ужити „стяжонная“ и „не-стяжонная“, бо саме короткі йменні форми прикметників українська мова втратила, що доказується не тільки наголовою, але й закінченням форми сер. роду—*е*.

Дуже нечисленні останки короткої іменної форми зберігаються тільки в прикметниках чоловічого р.

Звертає на себе увагу також де-яка непослідовність в уживанні форм, узятих для парадигмів. Автор згадує, що форма дав. відм. вживається і як форма місцевого поряд з останньою. В парадигмах однини прикметників та заіменників ця форма то наводиться, то ні (див. § 155, § 193 та инш.) Так само для форми 2 ос. мн. наказ. способу наводиться то закінчення—*ть* (§ 200, 201), то—*ите* (§ 203, 223).

На стор. 253—257 автор перераховує в історичному порядку головні фонетичні та морфологічні явища вкр. мови, подаючи на початку ті з них, що постали до епохи писаних пам'яток, а потім ті, що зафіксовано в пам'ятках починаючи з XI в. І в цьому розділі нема систематичности, бо невідомо чому, наприклад, такі явища, як втрата носових *ѣ* та *ѡ*, або м'яке *ц* однесено до XI в., а такі, як „середнє“ *л*, до епохи передісторичної. Взагалі можна примітити, що автор часто занадто довіряє букві, не беручи на увагу можливости често графічних явищ, які зовсім не одбивають прикмет живої мови; напр. написи: *Авела, лубо* зам. *любо, силну, Василко, болшаа* і т. ин. (ст. 119) можуть зовсім не визначати „середнього“ *л*, а просто з'являтися графічним прийомом, дуже поширеним і в московській письменності старих часів, хоч там і нема „середнього“ *л* (пор. Шахматов. Оч. древн. періода ист. рус. яз. Энци. Сл. фил. 11.1, ст. 268, § 413). Так само вживання літери *ѣ* з XI в. ще зовсім не значить, що в мові з'явився і відповідний звук (ст. 255), бо наведені в § 86 приклади заміни звука *ѣ* іншими звуками доводять як раз протилежне.

Брак критичности приводить автора до курйозів і суперечности з самим собою. Так, датуючи дифтонгізацію *о* та *е* в замкнених складах XII в. (ст. 84, 255), як це зви-

чайно приймається й більшістю дослідувачів, автор в той же час бачить дифтонг на місці *о* в слові *βουλιπράχ* (ст. 87)—назві Дніпровського порога, яка стрічається в трактаті Константина Багрянородного „De administrando imperio“ X в. Напис *βουλιπράχ* зовсім не передає слова „вольний порог“, а пояснюється із слів—*взла* і *прагъ* (пор. у Шахматова. Введ. в ист. рус. яз. Петр. 1916, ст. 89—90—етимологію цього слова і відповідну норманську назву порога *Báru-fors*, перелану у Кост. Багр. як *βαρούφορος*).

Саме здивування викликають також і такі курйози: „Были мѣста на Украинѣ, гдѣ глухіе держались весьма долго; так, в Радомысльском уѣздѣ и теперь поют: „Козаченьку, скажи мені праведоньку“ или „а в городі солучилася біда“ (ст. 60). Невже автор серйозно встановляє зв'язок між цими формами і старими написами *правьда, сълоучается*, наведеними там же?

Аналогічні уваги можна було б робити без кінця, але досить уже зроблених, коли згадати, що й сам автор одзначає в передмові цей необроблений характер своїх записок.

Далеко більше уваги звертають на себе де які моменти більшого принципіального значіння, де-які погляди автора, які він то прямо висловлює, то залишає недоговореними, але до яких не раз вертається в своєму „Курсѣ“. У автора є де-кільки тез, наперед їм прийнятих, під які він хоче підвести підвалини, не помічаючи, як часто суперечить сам собі.

Так, у автора є улюблена ідея, що вкраїнська мова є одна з старіших слов'янських мов і, як така, вона має багато спільного з мовою церковно-слов'янською. Ми не думаємо заперечувати цей погляд автора, але зазначимо, що його українсько-церк.-слов'янські паралелі часто дуже сумнівної вартости—див. ст. 287—289—пункти 3, 4, 8, 12, 13, а також § 207, де поряд з українськими формами дієслів *ляжу, стережу, печу, товчу* та инші поставлено ц.-сл. *бѣжж, бѣжиши, бѣжатъ*, що зовсім не те саме, бо дієслово *бѣжати* належить до класу з цнем теперішнього часу на *и*, а не на *е/о*. Так само не зовсім відповідають дійсності слова в § 223: „Наклонение это (повелительное) сохранилось совершенно так же, каким было в древне-славянском языкѣ, замѣнив только *и* на *и*, а *ь* на *і*“, бо в формах *ходімо, ходіть* закінчення—*імо, —іть* із—*ьмо, —ьте*, тоді як у ц.-сл. мові цей клас дієслів мав закінчення—*имъ, —ите*. Теж можна сказати і про форми *не-*

чіть, товчіть, поможіть та інші (§ 224), які зовсім не зберігають прадавньої старовини і не відповідають до-стоту ц.-сл. *нецѣте, тлзцѣте, помозѣте* і т. ін.

Зокрема треба згадати про подвійне число, яке, на думку автора, досить повно збереглося в українській мові (§ 145 стор. 169), а „в именах сущ. (и нѣкоторых других формах) сохраняется в полной силѣ“ (ст. 288, п. 8). Сьогочасний стан укр. мови абсолютно не дає права говорити про те, що двійне число досі зберігається в укр. мові. Категорія двійного числа давно вже зникла в мові і сейчас не чувається як така, про що найкраще доводить хоч би й те, що форми подвійного числа вживаються і при числівниках *три, чотири*. Коли ж говорити про ті скалки старих форм подвійного числа, які досі ще живуть у мові, то кожна з слов'янських мов має їх досить (пор. хоч би північні московські говірки, де дуже поширені закінчення—*ама,—има*, та нарешті й закінчення—*а* наз. відм. мн. чол. р. в московській літературній мові є колишня форма подвійного числа).

Найбільше ж дивує висловлений автором на стор. 257 („Черты сходства языка сербского с языком украинским“) погляд: „Из всѣх славянских языков самым близким к языку украинскому является язык сербский“. Дивує тим, що автор, очевидно, не помічає тієї великої суперечності, в яку сам себе ставить. Адже ж автор без усяких обговореннїв приймає теорію „общерусского праязыка“ й викладає її слідом за Шахматовим (ст. 5—9. Пор. ще ст. 289: „Как мы видѣли выше, был период, когда украинский язык жил одной общей жизнью с языком русским“ і т. д.). Слова: „Так с течением времени появились языки, которые образовались из днѣпровского киевского,—московский (великорусский) и позже бѣлорусский“ дають право гадати, що автор схиляється навіть до думки ставити походження мов московської та білоруської в залежність од української. Самі риси схожості поміж мовами сербською та українською, яких автор налічує аж 53 в значній частині не можуть вважатися за характерні, (напр. 1.—„середне“ *л*, 10.—тверде *р*, 16. звук *ѣ*, 17, 21, 22, 31, 32, 34 та інші), а почасти зовсім і не подають рис схожості (напр. 4. серб. *е* зам. *ѣ* й гуцульське *е*, бо останнє взагалі замість *а*; 18 та 19—звуків *ѣ*, *ѣ* в укр. мові нема; 36 та інші).

Взагалі весь цей розділ викликає саме непорозуміння. Автор, очевидно, наслідував проф. Смаль-Стоцькому, „Grammatik der

Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache“, якого працю вважає за останнє слово науки (стор. 306). Цей розділ краще було б зовсім не заводити до „Курса“, маючи на увазі практичну мету й почасти методологічне значіння книжки. Навпаки слід було б, залишаючись ділком на науковому ґрунті, одзначити гіпотетичний характер теорії „общерусского праязыка“ і можливість іншого принципіального погляду.

Суперечить инді автор сам собі і в освітленні інших явищ, так закінчення 1 ос. мн.—*мо,—м* і неозн. сп.—*ми,—ть*, то викликаються законом милозвучности вкр. мови (ст. 58), про яку так багато оповідає автор, то це вплив московської мови (204), хоч що до закінчення—*ть* автор і сам одзначає його велику давність (ст. 98).

Не сприяючись на інших помилках та недоглядах, які пояснюються необробленим характером матеріалу, поданого в книжці, зазначимо як позитивну сторону „Курса“—гарну і досить повну бібліографію, а також вдатний вибір уривків з старого письменства XVI—XVII вв.

В дальшому виданні слід було б збільшити цей розділ. Взагалі бажано було б, щоб у дальшому виданні автор з більшою критичністю й систематичністю обробив свій „Курс“. В такому переробленому вигляді ця книжка могла б придатися і як підручник для вищої школи.

Вс. Ганцов.

VII. Інформаційні видання.

911 З. Пиптенко. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові. Видавництво „Поступ“. К. 1918. ст. II+256, 32^о, ц. 7 гривень.

Хотілось би, щоб такі словнички, як і всякі книжки, що мають служити новим культурним потребам українського громадянства, складались би зовсім не за російськими зразками, а оригінально, відповідно до нових здобутків і форм культурного життя. Бо російська традиція надзвичайно засмічена вольними й невольними помилками, недбальством та неухважністю. Для такого російського словника „иностранныхъ словъ вошедшихъ въ рускій языкъ“ звичайно береться за основу „Толковый Словарь“ Даля, досинається до нього матеріал із коротеньких музичних, технічних, географічних та інших спеціальних словників, вибирається дешиця з Павленкова та Енциклопедичного Словника—це все в найкращому випадкові,—і словник готовий. Немчого й говорити, що в цих словничк-

сила всяких непорозумінь та всякого більше і менше шкодливого баламуцтва. Хотілося б, щоб наші компілятори й складачі принаймні позичали б із розбором з тої російської літератури, коли вже не спромоглися ми на щось своє чепурне й по людському, на науку оглядаючись, викладене. Хоч я й дуже сумніваюся, щоб д. З. Пиптенко не користувався ніяким иншим джерелом, окрім словарика В. Доманицького, але—нехай і так. Проте й словарик В. Доманицького має чимало дефектів і заводити його матеріял в новий словничок безвритично зовсім не годилося.

Словничок д. З. Пиптенка доволі великий, хоч вибір чужоземних слів зроблено досить таки випадковий: *антипатріот* мало кого цікавить, а *жерці*—слово українське,—а зате нема багатьох широко вживаних тепер слів (*абсентеїзм*, *кокаїніст*, *меншевик*). Проте—це дрібниці. Важніше і гірше стоїть справа з поясненнями слів. Відомо і прийнято, що для пояснення більшої частини слів найкращим способом буде починати з етимології слова, особливо складного: тут переклад, без зайвих мудрацій, часто дає майже все, що потрібно „для ліпшого вирозуміння“ слова. Руками говорити не дозволяється. А в багатьох поясненнях так і бачиш, як упорядчик допомагає собі руками: Автор—той, що написав або пише, що небудь—якийсь твір письменства чи инше щось. Аеростат — .. великий ніби мішок... Баржа—ніби човен великих розмірів... Басейн—...таке ніби озеро чи копанка для води чи чогось иншого... Бемоль—особливий знак... Бискуп—иноді так звуть... Буддизм—така віра... Нектар—питво таке.. Просто таки уявляється баба Палажка або просторікуватий анекдотичний полтавець, що ніяк точно свого пояснення не складе, а зате невразно рукою покрутить та ще й очі круглі зробить: „А то, знаєте, така собі штука, що от иноді до пожитку буває, а иноді й ні“.

Складач словника не просто натикав своїх виразних *ніби*, *таке*, *якась*, *инше щось*, не просто обтяжив зайвими словами книжку, але й справді уживає тих ясних словечок *замість* пояснення. Буддизм—така віра у азійських народів, що найбільше поширена в Індії, Бірмі, Сіамі, Тибеті, Китаї, Японії“. А яка саме?—Така.

Цілий ряд прикрих неточностей і помилок дає автор (такі автор, а не упорядчик) читачеві: Авкціон—продаж прилюдно *якогось непотрібного* майна... (тим часом, як продається і погрібне майно). Автентичний—

справжній, *цілком подібний*... (значить д. Пиптенко дав пояснення до слова *копія*, а не оригінал). Автограф—власноручний підпис, власноручне писання *славетних людей*... (виходить, що ні д. Пиптенко, ні я не можемо мати автографу). Автомат—зроблена постать людська або якої тварини... (а білети для виходу на перон все-таки продає автомат, а не постать, і не людини, і не тварини). Автор—той, що написав або пише що небудь—якийсь твір письменства, музики чи инше щось (напр. художник—автор картини, малюнку)... (отже скульптор—не автор і всякий *творець*?) Адміністрація—ті люде, що керують державою, почавши з міністрів та кінчаючи міліціонерами... (і все-таки парламент і суд не адміністрація, не *управління*). Аероліт—каміння, що одривається од якоїсь небесної планети (і для чого якоїсь, для чого *небесної* і чому *планети*, адже менше всього планети тут винні). Алгебра—...орудують в ній не числами, а буквами та иншими умовними знаками... („наука про загальні числа“, а букви можна протиставити цифрам, а не числам арифметики). Аллегорія—притча, це-то коли щось обстрактне малюється так, ніби його й справді можна бачити... (отже аллегоричне оповідання про людей в байці про звірів показує нам те, чого ми ніколи не бачили!) Асоціація—коли одна думка викликає другу через те, що ті думки були колись близькі між собою.. (асоціація стосується уявлень, може захопити і більше ніж дві думки, характеризується не близькістю, а звязком чи свільністю прикмет і обставин місця і часу)... Багаж—всякі речі, що бере з собою людина, їдучи куди або йдучи походом... (сірники і палиця не багаж, бо не складають собою *накунка*). Балкон—місце в театрі проти сцени в середніх ярусах... (а балкон при будинкові пояснив би й всякі инші балкони). Барометр—прилад, що показує *вагу* *воздуху*... (давління повітря). Бюст—погруддя якоїсь славетної людини, виліплене... (і я і д. Пиптенко одначе маємо бюсти природні; можуть бути й виліплені). Декольте—таке жіноче вбрання, що залишає голими руки, шию та частину грудей... (я заплачу п. Пиптенкові мільон карб., коли він для мене купить, принесе і повішає на кілок нове декольте). Дилетант—людина, що цікавиться якоюсь справою, *щось чув* про неї, але *нічого ґрунтового не знає*... На цьому треба поставити край виписуванню прикладів. Д-ій Пиптенко справді *дилетант* в його толкуванні, але я для

себе в кінці ще вибрав слово: „Шайтан *там* (арське)—бог зла в ідолопоклонників далекої *півночі*; чорт, диявол“. Коли вже татари дременули на далеку північ, то справді в голову лізе всяка лайка.

Проте в словнику З. Пиптенка більшість слів пояснена так, що терпіти можна. І подарувавши мені мій прикрий тон, а п. Пиптенкові його прикрі помилки, слід побажати, щоб друге видання (а це ж неминуча річ) було вже без Палажчиної жестикуляції і без тих непростимих помилок.

Ан. Ніковський.

VIII. Біографії.

912 Славені предки під загальною редакцією Михайла Рудинського. Вип. 1. Гр. Коваленко, Євген Гребінка. Малюнки І. Бутника. Вид. Педагогічного Бюро Полтавської Губ. Народної Управи. Видано року Божого 1918. Полтава. Стор. III+37. Ц. 1 к. 25 коп.

Педагогічне Бюро Полт. Губ. Народ. Управи, задумавши видати кілька серій книжок „по краєзнавству“, випустило в світ це нове видання популярної біографії Гребінки, яку ще в р. 1899-м двічі видрукував п. Коваленко.

Гарною, зрозумілою й чистою мовою, просто й об'єктивно, в теплих тонах і з певним ліризмом написаний цей біографічний портрет Гребінки, „козака на чужині“—типового представника несвідомого й трагічного національного „двоєдушія“. Гр. Коваленко добре познайомився з біографічними джерелами й використав їх так, як це й треба було зробити для популярного нарису. Проте для більшої повноти духовного образу Гребінки й картини його сформування не пошкодило-б авторові доповнити це видання й тими свіжими й досить яскравими документальними матеріалами, що опубліковані були в „Русскомъ Библиофилъ“ (1913, кн. VII, Пав. Зайцев: Къ біографіи Е. П. Гребенки). Але як письменник-художник Гребінка не знайшов собі у п. Коваленка належної оцінки, навіть в тих межах, в яких цього можна-б вимагати й від найпопулярнішої брошурки.

Надруковано книжечку чітким, великим шрифтом, на гарному папері. Але обгортка роботи п. Бутника не відповідає найменшим вимогам художности. А найдивніше те, що, замість репродукції одного з двох сиражних відомих портретів письменника, нарисовано якусь фантастичну „парсуну“ з таким „скорбящим“ виглядом, який на думку художника очевидно повинен ілюструвати Гребінчину

„тугу за рідним краєм“, а попросту нагадує портрет невідомого, що вийшов оце з шпиталю після плямистого тифу.

Пав. Зайцев.

IX. Мистецтво.

913 *Виньоля де-Пош*. Памятка для артистів-архитектів, домовладик та мулярських майстрів. Текст і малюнки Тієррі, штихи на міді Гіббона. З 10-го видання, що містить в собі головні пам'ятки Риму та Атен переклад К. Ш-ий. Київ, 1918, 16.^о стор. 55, табл. 54. (В-во „Друкарь“). Ціна 7 карб.

Класичний твір „Regole delli cinque ordini d'architettura“ (1563 р.) давно вже зробився свого роду канонем для кожного архitekта, особливо в епохи, коли мистецький світ знов і знов зачаровувався красою античних форм. В пізніші часи стали особливо розповсюджуватись численні переробки, або пристосовання праці Виньоли до сучасних умов, одну з яких, в перекладі з французького, і дає наша книжка. Це підручник, необхідний для кожного архitekта; він містить коротенькі характеристики класичних ордерів архitekтури, з докладними таблицями назв і розрахунків їх частин, далі де-які керуючі вказівки що-до різних шедеврів класичної архitekтури, зроблені Гіббоном, і на кінці 54 таблиці з докладними чертежами архitekтурних деталей всіх ордерів. Вони передруковані з французького видання і, натурально, в наш бідний час певно не могли бути видані краще. Що до тексту, то він дає цікаву спробу перекладу на українську мову різних технічних назв. Вироблення архitekтурно-технічної термінології турбувало вже багатьох людей; діло це справді не легке—але, нам здавалося б, що перекладчик сам зробив тяжчим своє завдання, бажаючи замінити такі терміни, які, на наш погляд, зовсім цього не потребують, бо в однаковій формі вживаються в цілому світі. Хіба потрібно, напр., перекладати такі відомі всім назви, як капітелі („головки“), бази, тригліфи („трійчаки“), ордер („штиб“), метопи („меживниці“), портики („ганки“), фронтони („начілки“), русти („випуклини“) і т. и.? Ми висловлюємось проти цього тим більш, що, з одного боку, сам перекладчик уживає в різних місцях ріжну термінологію і, таким чином, може викликати непорозуміння, з другого боку під такими термінами, як трійчаки або меживниці, можна зрозуміти що угодно, тоді як тригліфи та метопи—добре всім знайомі. Нарешті, я висловився би і проти перекладу слова *capola*, *couple*, *suppel*—словом

„бана“. На наш погляд, термін баня слід було б уживати там, де його уживає сам нарід, цеб-то в деревляному будівництві, тоді як в кам'яному ще в XVII віці уживався термін „куполя“ або (попсовано) „копуля“. Отже трохи неслухно було б говорити про „баню“ Пантеону або св. Петра в Римі.

Не вважаючи на всі ці маленькі хибя, книжка безперечно варта уваги кожного українського архтекта.

Фед. Ернст.

X. Сільське господарство.

914 *Чикаленко, Є.* Розмова про сільське хазайство. 1-а книжка. Про чорний пар та плодозмін. З малюнками. Вид. VI, доповнене. Київ, 1918 р. Стор. 31. Ціна 1 карб. 25 коп.

Уже всім давно відомі прекрасні по викладові книжки Є. Чикаленка, його „розмови про хазайство“. Та й розповсюдитись п'ятьом виданням популярно-наукової книжки серед населення, якого ніхто до української книжки не привчав і навіть одучував од неї,—це теж показчик, який сам за себе говорить. Запашна справжня народня мова, цікавий діалогічний виклад, що вражає своєю безпосередністю, правдивістю що до психіки селянина, добірний зміст, що відповідає останнім добутком агрономічної науки,—ось в коротких словах прикмети писань Є. Чикаленка. Отже перевидання його писань можна щиро вітати, бо, одверто кажучи, після Чикаленка українська популярно-агрономічна література, такого, що могло би замінити його, ще не принесла. І треба тільки побажати, щоб це перевидання не обмежилось „Чорним паром та плодозміном“, бо й решта „розмов“ Чикаленка теж давно вичерпана, а широкий масштаб позашкільної освіти, що тепер переводиться в життя, вимагатиме таких книжок як в найбільшій кількості.

Ів. Прихоженко.

XI. Збірники.

915 *Украинская Жизнь.* Сборникъ первый. Под редакціей А. О. Саликовского. Стор. 137+II. Ц. 4 карб. 50 коп.

Збірник цей,—як довідуємось за те з редакційної передмови,—склався переважно з статтів, що призначались для останньої книжки відомого часопису „Украинская Жизнь“, яка повинна була вийти ще наприкінці 1917 року. Бурхливі політичні події стали на перешкоді тому замірові. Однак,—цітуємо слідком за редакцією,—

„події останнього часу навич показали, до якої міри великоруські та зрусифіковані елементи нашого суспільства й досі ще далекі од знайомства з питаннями національного українського життя та од їх розуміння“, й це—цілком слушно—довело редакцію до висновку про доконешню потребу провадити й далі видання в Києві—руською мовою — „Украинской Жизни“, принаймні хоч на взір окремих збірників неперіодичних.

Тому, що більша частина статтів, що увійшли в збірник, налічують давність вважай більш, ніж рокову, й тільки де-котрі статті помічено датами пізнішими, як от червень, жовтень р. 1918,—збірник в значній мірі прибрав характеру ретроспективного, межуючого швидчій з історією, ніж з поточним життям.

Такий власне характер мають: ст. В. Пичети „Украина и московское самодержавіе“ (закінчення), висліджуюча той період історії, який тягнеться од Малоросійської коллегії до остаточного знесення гетьманщини; ст. Ф. Матушевського „Роль кооперації в національному відродженні України“ з нагоди півстолітніх роковин в році 1916 української кооперації, уявляюча з себе цікаву спробу висвітити, головним чином, культурно-просвітню працю кооперації; близько, по своїй темі, стоячі одні обміж одного начерки—О. Саліковського „Изъ истории Украинской Жизни (личныя воспоминанія)“ й П. Смутка „Работа Украинской Жизни за 1912—1917 гг.“; так само стосуються до минулого й статті—проф. М. Петрова „Исторія одной книги“, в якій оповідає за ті поневіряння, які довелось зазнати його „Очеркам истории украинской литературы“ та С. Б. „Изъ области благого попеченія обь украинской литературѣ“, маююча перші кроки стражденої української періодичної преси та заходи до знищення її з боку таких „діячів“, як проф. Т. Флоринський та д р С. Щоголів.

Кладкою до сучасного з'являється стаття П. Стебницького „Логика жизни“, в якій цей публіцист з властивою йому докладністю та широтою поглядів характеризує роль 1917 року в справі будування державного життя України,—„цього тяжкого, ба й великого в всесвітній історії року,—як каже автор,—давшого феєричну картину національного відродження, яке помірно утворило, під гнітом залізної логіки життя, українську державність“.

Цю статтю, яку читаєм залюбки, доведено, вважай, до кінця першого періоду

Центральної Ради, й це викликає жаль і, до якої міри, незадоволеність — чому не далі? (звичайно, як не зважати на „волю друку“).

„Україна як незалежна держава—от останній логичний висновок з тих підвалин, які надано й загальною ходою історії й, з'особна, розвитком подій великої російської революції“,—такий підсумок цієї розвідки.

Безумовна окраса збірника—дві статті талановитого й мужнього С. Єфремова „Революційный Угрюм-Бурчеев“, писана 24-го січня р. 1918, під гуркот канонади, й „Первая жертва“, датована 7-м жовтня того самого року. Вони набирають особливої принади тому, що, через нахил до повторювання де-яких подій, здаються писаними ніби вчора. В цих статтях безліч влучних, цікаво висловлених думок, зміст яких не перекажеш в побіжній рецензії. Єдина путь, яка лишається,—одіслати тих, що цікавляться, до самих статей. Цікава, хоч і свірна, гадка шановного автора за ту причину, яка прислужилась до перетворення української народної республіки на українську державу часів quasi-гетманщини. Ця, на погляд п. Єфремова, „випадковість її появи“, була „наслідком не власної своєї сили, але чужого безсилля, нежиттєздатности розваленої російської імперії“.

Статті О. Саліковського „Кризис федеративной идеи“, де автор увагу свою, головним чаном, присвячує аналізу тих причин, які викликають на Україні „тягу от Россіи“, та В. Б., накреслюючи життя партії соціалістів-федералістів, замикають собою цей досить різноманітно й интересно складений збірник, якому—щире бажання наше—нехай щастить виходити й надалі.

Ів. Оптоков.

916 Літературно-критичний альманах. Книжка перша. Видавництво „Грунт“. Київ. 1919 р., стор. 75. Ціна 12 грив.

В цьому альманахові об'єдналась група поетів і критиків, які дійсно люблять поезію й штуку, живуть і дихають повітрям цієї животворної стихії. Неоднаковий хист їх, не завжди однакові підходи їх до тем і питань, але ж завжди повним джерелом б'є з кожної сторінки гаряча, неспідроблена любов до штуки, за яку можна вибачити все, з чим би ми не згожувалися. Хочеться побажати, щоб „ранній ранок ранньої весни“ цих молодих жерців поезії стався рівним і довгим днем, повним такого молодого піднесення.

Альманах починається з відділу поезій. Три поезії дав Павло Савченко. Хоча далі, в статті „Шукання“ І. Майдан і остерігає від копіювання чужих, навіть гарних, літературних напрямків та прийомів, але П. Савченко так просто ніби й починає альманах віршами московського поета С. Городецького з його „Яри“. У Городецького:

Звони стоны, перезвоны,
звоны—вздохи, звоны—сны,

П. Савченко переспівує це так:

Дзвони. Дзвоники. Дзвонята.
Гомін—гімни. Гомін—гам.

Від цього переспіву рядки ці не стали рядками П. Савченка: метр, ритм, уся інструментовка—чужі.

Гарні чотири невеличких поезії П. Тичини. З радістю й надією думаєш в останній час про цього поета: цей шукає—і знайде.

Гарні й чотири поезії Якова Савченка: у нього є й шукання, але є вже й щось знайдене: така міцна повнота й певність почуваються в його віршу:

Стоїть. Як віск. І скорбно плаче:
—Один між трупами піду.
Вгорі Червоний Ворон кряче.
На кров. На бурю. На біду.

Силкуючись шукає, але, здається, нічого ще не знайшов О. Слісаренко. В його чотирьох поезіях є і Блок, і Бальмонт і навіть М. Кузмін (остання поезія); через російський символізм, певна річ, корисно перейти, але з нього треба, певна річ, і вийти.

Поезії Д. Загула навіть якось-то не на своєму місці в цьому альманахові: всею будовою своєю вони належать до попередньої доби поезії, вони здаються старими й блідими на цих сторінках. Та й що за новина, що

В країні мрій немає горя,
В країні мрій немає зла.

А проте Д. Загул має своє цілком окреме й почесне місце в нашій поезії: він уже потішив нас гарними поетичними перекладами з Гайне і обіцяє потішити „Фаустом“ Гете.

„Вінок тремтячий“ М. Семенка теж неможна вважати за дотепну річ. Вінок цей звито дуже невдатно: аж видно кінці мотузки, якою звязано квіти. Складною формою вінка М. Семенко не опанував, і вийшла проста збіранина рядків—не більш. Квіти до вінка може й можна так навізувати, але поезії сплітаються якимсь иншим натхненнішим плетінням: його тут нема. Навіть з боку метра й ритму, порівнююче

дуже немудрих, не все гаразд. Вінок це строга форма, і не можна, здається нам, в ній так погоржувати цезурою та самим метром, як це робить М. Семенко в другому рядкові:

Як зойк сірениий | тишу заколише
і натовпом розсиплються незібрані
думки

—та ще кілька подібних рядків.

Дві поезії в прозі О. Слісаренка занадто вже прості і мають вигляд морально-навчаючого приклада з царини примітивного символізму. Треба зауважити, що поезія в прозі—одна з найтрудніших форм поезії; даремно до неї беруться з такою великою охотою та сміливістю. Утворити поезію ямбічну чи амфібрахічну легко. Утворити поезію в вільному віршові (vers libre Верхарна)—багато складніше. Утворити поезію в прозі ще складніше. Тут дуже легко залишитися при одній прозі без поезії. Форма ця вдатна у Бодлера, може ще у Тургенева, а далі ми вже щось рідко бачим поезію в прозі, яка б гідна була такої назви.

За поезією в альманахові йдуть чотири статті. Це все бойові статті програмового характеру. Кожна сторінка їх—протест проти старого: проти старої поезії, проти старої критики, проти старого театру. Проте цей протест нічого не згубив би з своєї сили, коли б не намагався вийти за межі пристойного. Про попередню поезію, наприклад, так говориться на стор. 49-й: „В українську поезію приходили юрбами всякі блазні, росташовувались в ній, як дома, своїми хамськими душами, загіджували й отруювали її своїм безмірним тупоумством“. Коли навіть ця темпераментність стилю—висловлюючись м'яко—випливає з великої любові до поезії, все ж таки слід було б пам'ятати, що лайка ніколи не була доказом.

І. Майдан виступає з програмовою статтю „Шукання“. Думки, які вона подає, не нові для західньо-європейської поезії, де в чому не були б новиною й для московської поезії, але мають усе революційне значіння нових думок для поезії української, яка на протязі довгого часу задихалася під тягарем фальшиво-суспільної ідеї. Для І. Майдана поезія є, як казав Є. По, „ритмічна творчість краси“; він вказує на споріднення її з музикою. „Метою лірики є—зраджувати таємниці духа, вказувати його відчуження“. Одним з найбільш могутніх засобів поезії є символ. За допомогою символу поет „творить красу“, а—„творити красу—це значить показувати нам її в нових формах“.

І. Майдан виголошує далі старий принцип: штука для штуки. Власне кажучи, цю формулу належало б відкинути: в історичному своєму розвитку вона приймає в себе найрізноманітніший зміст, почасти роблячись знаряддям політичної реакції або ж безидейного поетичного цвірінькання. Ідею самостійного значіння поезії треба було б одстоювати без цієї скомпромітованої формули. І. Майдан дивується, через що цей лозунг не став „досі загально-прийнятою правдою“. Він давно став нею: де знайдете ви зараз оборонців тільки службової ролі штуки? А як вони й є ще в де-яких старовинних кутках української критики, то на них уже можна не звертати уваги. Те, що далі каже І. Майдан про публіцистичний та етнографічний елементи української літератури, про вживання символізму та футуризму в літературі, про необхідність кристалізації мови для поезії—в великій мірі справедливо й потрібно. І через те хочеться приєднатися до радості автора, що „наше красне письменство починає видобуватись із зачарованого кола і виходять на ширше поле, поле шукання“ і до надії автора, що ці „наші шукання не будуть даремними“. До хиб статті треба залічити те, що автор не остерігається вживання трюїзмів, наприклад: „Лірика—це мистецтво субективного вислову почування“; „Мистець не сміє потурати смакові загалу, а мусить його вироблювати“ і т. д. Шукуючи нових шляхів, чи ж варто топтатися по стежках гімназійної теорії словесності?

Яків Савченко подав велику статтю—„Михайло Семенко. П'єро зацасться“. Стаття безумовно гарна. На поезію М. Семенка можна мати різні погляди і бути різної думки про майбутнє цієї поезії. Нарешті, може треба визнати, що про поетів, як і про смак, не сперечатимемося, чи, принаймні, не слід-би було сперечатись. І коли ми говоримо про критичну статтю Я. Савченка, то річ іде головним чином про методу цієї статті. А метода цікава й заслугує на те, щоби бути відзначеною. Я. Савченко бере три елементи поетичного твору: тон, форму й зміст. Це добре. Хоч би ми й непохитно знали, що неподільна єдність змісту та форми є головний канон естетики, все ж таки ми не маємо ще прийомів, за допомогою яких було б можливо розглядати поетичний твір в цій неподільній єдності; все ще, аналізуючи, доводиться окремо розглядати одне й друге, і хіба тільки потім судити про зв'язок

їх, відповідність, внутрішню єдність. Але добре, що критик пам'ятає, що у поета є тон, є форма і є зміст. А то у нас ще й досі почасти в поетів бачуть тільки один зміст, а потім дивуються, як з такою короткозорістю не можуть собі ніяк уявити всього поета.

Що до тону поезії М. Семенка, то Я. Савченко його категорично осуджує. Та й справді—негарна й неоригінальна ця несмаковита *mania grandiosa*:

Боже, Мені набридло бути твоїм
Синоном—

Пропоную помінятися ролями“...

або:

„Я тримаю в кишені світ бездонний“.

Цілком слушно завважає Я. Савченко про форму поезії М. Семенка, що вона „перебуває поки що в стадії формування“, „не вилілась в якийсь закінчений малюнок“. І це поки що найкраще для поета: це все-ж таки дає змогу сподіватися. Новаторство М. Семенка з боку форми ступає на шлях утворення *асиметрії метра*. Ми не цілком погодилися би з Я. Савченком, що з тих заходів „створення нового метру“, які було зроблено Гайне, Блоком, Аненським та іншими, „нічого не вийшло“. Процес, що почали його ці новатори, далеко ще не закінчений, але шкільний кістяк п'ятьох наших метрів розхитано за цей час добре і, здається нам, не без наслідків: в кожному разі це хоч і не останні, але певні кроки до нової музики сучасної душі. А що кроки, які робить на цьому шляху М. Семенко, належать до найменш вдатних, що через це його ритм, „в цілому—розслаблений, гугнявий і какофонічний“ „пливе якоюсь мутною річкою“—під цим можна підписатися. Може найбільш цікавий з статті Я. Савченка розділ—це розділ про рими, асонанси та дисонанси М. Семенка. Про це у нас мало думають, мало знають і ніколи не пишуть. А пора-б вже кинути дивитись на риму в усіх її сучасних, формах, як на поетичний кунштштюк: крім созвуччя, характер рими стоїть ще в великому звязку зі змістом рядка... Цілком влучно те, що говорять критик про неологізми М. Семенка й про умови утворення українського неологізму взагалі.

Дуже наближується методом роботи до статті Я. Савченка друга стаття—Якова Можейка „Творчість Чупринки“. Починається вона з характеристик того літературного середовища, в якому народилась слава Чупринки. Сторінка, що присвячена українській критиці недавнього минулого,

пройнята гострою гіркістю. І, певна річ, багато де в чому приходиться приєднатись до цінування цієї критики без „культурного надбання в своїй сфері“, без „тої чи іншої спеціальної школи, майже без жадної традиції“. Провідна думка Я. Можейка та, що „найголовнішим принципом (поетичної творчості) мусить бути стремління до найвищої гармонії змісту і форми в поезії, до найгармонічнішого сполучення форми і її об'єкту“,—думка, як вказує сам автор статті, не нова для французької, італійської, московської поезії, але думка, що має усе значіння новини для поезії української. Підходячи з цією думкою до творчості Чупринки („а до поета передовсім повинно підходити *тільки так*“) Я. Можейко дуже вдатно й дотепно на багатьох прикладах доводить, до якої міри чуже це „гармонійне сполучення“ Чупринці: косо-виця, вальс, уралан—поету однаково; для всіх трьох вживає він той самий метр, той самий ритм. „Ріжниці по архітектоніці, ритму й метру—жадної, тоді як вона повинна-б виявитись найрельєфніше. Але це над силу Чупринці. Йому бракує принципу гармонійності. І це цілком зрозуміло: „в його духовній організації немає почуття метру й ритму Природи“. В римах і образах Чупринки стільки ж „новаторства“, скільки і в його метрах. І цілком правий Я. Можейко, коли каже, що „українським Бальмонтом“ може вважатися Чупринка лиш остільки, оскільки він „від Бальмонта навчився бути безмірно балакучим і галасливим“.

А висновок відсіля такій: „Чупринка, не маючи в собі якоїсь культури, не маючи широкого світогляду, знання, не орудуючи більшими критичними масштабами і методами, освітлюючи себе тільки з точки погляду сучасної йому української поезії і на її фоні, він тим самим упав до її рівня, засвоїв її примітивну, убогу ідеологію—і через те став жертвою неучтва, короткозорості української критики... Українська критика галасувала, що Чупринка ставить нову добу в українській поезії, починає справжнє її відродження. Чупринка—повірив на слово тій нерозважній, нерозумній критиці, повірив—і загинув“.

Остання стаття альманаха—„Театральний лист“ Леся Курбаса про кризис сучасного театру. Що театр переходить тяжкий кризис—це річ не нова; не нова й більшість тих доган, які кидає Лесь Курбас сучасному театрові: що на сцені панує „не-доведений до кінця реалізм, позбавлений

всякої форми жеста і слова, крайню без-
стільний“, що театрові не слід наслідувати
життя і „мистецтво це не є якесь ретушо-
вання природи“, що „умер жест, умерло
слово, а зосталася хаотична, убійча жит-
тєвість“, що в театрі є „свій шаблон на
Шекспіра, свій шаблон і на Мольєра“, на-
решті, що „нічого в нас про театр не пишеть-
ся за винятком здебільша неграмотних ре-
цензій“. Це все так і майже все відомо.
Може трохи цікавіша думка, що „автора і
театр убиває література“. Театр не може
бути „тільки фактором, заступаючим умін-
ня читати і уявляти“, поясненням в пер-
сонах до літературного твору, який напи-
сано в драматичній формі власне ніби для
того, щоб одержати пояснення на сцені.
Треба, коли не поставити мур, то принай-
мні покласти добру колоду між літерату-
рою й театром. А то вони, здається, забу-
дуть, що кожний з них має свої завдання
і свої засоби. І „характерно, що найбіль-
ші в історії драматурги, були або акто-
рами, або присяжними складачами лібрет-
тів і п'єс для інсценізації (Шекспір, Мо-
лієр, Лопе-де-Руєда, Гольдоні, Іффлянд, Тір-
со-де-Моліна і б. др.)“.

Б. Якубський.

XI. Поезії.

917 *Володимир Ярошенко. Світотінь.*
Поезії. Книга перша. Вид-тво „Сяйво“.
Київ. 1919 р. 48 ст. 10 гривень.

Перша книжка молодого поета, який
себе ще не найшов... Що автор не без
хисту, свідчать такі мелодійні рядки, як
наприклад:

Я самотний тихо, ніжно
Доведу в туманну даль—
Безголосу, безутішну,
Нерозгадану печаль. (7 ст.)

або такі оригінальні вирази:

День родивсь сьогодні сірим
Боязким, німим, безстрашим
Лиш з одним бажанням смілим—
В строк затухнуть світлом ясним.
(10 ст.)

Але образности поетові бракує. Він
сам признається:

Коли подивлюсь на написане мною
Коли прочитаю безбарвности зміст
—Мні холодно стане... (6 ст.)

Багато шкодить Ярошкові абстракт-
ність виразів, яка між иншим, часто нага-
дує маніру Вальмонта („безгрунтовість“,
„безпідставність“, „потаємність“ і т. д.).
Почуваються впливи і інших поетів: в ду-

сі Северяніна поет пише про себе, що він
„грапі влюбленець, жертва ажурности“;
цікаве порівняння печалі з пораненою сі-
рою птицею уже було зроблено О. Ман-
дельштамом, а Яків Савченко раніш ввів
в сучасну поезію прикметники з великими
літерами, якими користується і Ярошенко:

Діти Темного кривні—
Зброя Чорного кривна.

Що до зовнішнього вигляду книжки, то
вона справляє добре враження, особливо
для нашого часу.

П. Филинович.

918 *Дума про Тараса Шевченка.* Видавництво
„Воля і Доля“. Одеса, 1917, стор. 13. Ціни не
зазначено.

Невеличка брошурка ця містить в собі
штучну думу невідомого автора про Тараса Шев-
ченка. Саму думку вславити Шевченка й виясни-
ти його значіння за допомогою поетичної форми
думи не можна визнати щасливою. Треба мати
великий поетичний хист, щоб дозволити собі імі-
тацію високопоетичних форм народньої думи чи
пісні; самими зовнішніми прийомами, як
вживання епічних повторювань та негативних
порівнянь, не створити чогось, що хоча б здале-
ку нагадувало чари народньої думи. Крім того, не
слід забувати, що наша дума звязана з певним
колом історичних фактів і понять; через те, коли
росказують, як

„Тоді чорна згряя жандарів по Києву
шугала

Тараса кобзаря шукала“,

то це звучить якимсь гострим фальшом.

Невідомий автор з сумлінністю, гідною кра-
шого ужитку, силкується використати не тіль-
ки прийоми, але й окремі більш відомі й влучні
рядки дум, пристосовуючи їх до своєї теми.
Але ж коли самий задум цієї брошури в ґрунті
своєму є хибний, то вже тут нічим не порадиш.
„Дума про Тараса Шевченка“ навіть невибагли-
вому читачеві з народа, на якого її, мабуть,
розраховано, не дасть а-ні поетичної втіхи спра-
вжньої думи з одного боку, а ні знайомости дійс-
ної з образом Шевченка—з другого боку.

Як би треба було в кожному творі, який
вийшов друком, знайти конче якусь заслугу, то
цій „думі“ можна було б признати тільки її
„патріотизм“:

„Утверди, Боже, Полтавців, Чорнигівців
та Киян,

Харсонців, Кубанців, Подолян,
Харковців та Волинян,
Катеринославців, Тавричан,
Русь Холмську, Галицьку та Буковинську
І всю землю Українську
одностайно стати
свою вільну державу збудувати
од нині і до віка
на многі літа!..“

Патріотизму доволі.

Б. Якубський.

919 *Андрій Головка*. Самоцвіти. Поезії. Видавництво „Молодик“. Кременьчук (Кременчук) 1919 р. Стор. 32. Ціна 65 коп.

Невеличка, всього на один аркуш шістнадцятки, книжка д. Анд. Головка — типова вправа початкуючого поета з провінції на затагані і набридлі теми. Муза, „гарна як ніч, як весна“ і разом з тим „смутна“, „немов би цепом повитая“, що „слізьми поливає“ поетову душу; мати, що вкупі з дітьми оплакує помершого батька; тисячу раз повторювані пейзажі („Осінь плаксива,—так сіро навколо“) і л ричні признання („Я самотній в тузі, у одчаї“) — все те старе, як світ, і по старому — без жадного свіжого слова — написано. Де-що видається наслідуванням Олеся, особливо ранніх його речей (порівн. вірш „Мойй Матері“ з Олесеюською поезією тієї ж назви, або „Годі спати: ніч минула“), але наслідування те бліде і безбарвне. Форма нижче критики. Автор ніякісенького поняття не має про риму: на його надто ласкаве, поблажливе ухо видаються римами навіть такі сумнівні созвучності, як *долами і немає, бурьяном і зів'ялі*; бракує йому і знання мови. В поезіях багато невірних наголосів („чарами“), неправильних форм (всее — „проміння бризнуло і всеє потопило“, шумлят і т. п.). Загальне вражіння: авторові друкуватись ще рано, — треба учитися.

М. Зеров.

XIII. Театр і п'єси.

920 *В. Товстонос*. Жінка з голосом. (Музична хвороба). Жарт на одну дію. Вид. 2-ге. Т-во „Друкарь“. К. 1918. Стор. 14, ц. 75.

921 *Його-ж*. Культурна місія. (Наговорна вода). Комедія-жарт. Вид. 2-ге. Т-во „Друкарь“. К. 1918. Стор. 24, ц. 85.

922 *Його-ж*. День правди. Комедія на одну дію. Вид. 3-ге. Вид. „Друкарь“ К. 1918. Стор. 16, ц. 75.

923 *Його-ж*. Мистерія. (Все як було). П'єса на одну дію. Вид. 2-ге. Вид. „Друкарь“. К. 1918. Ст. 16, ц. 75.

В українській драматичній літературі ніколи не бракувало водевілів і „жартів“ побутового характеру різної художньої цінності. Тепер мода на їх вже пройшла, але часом з'являються одноактні сценки, хоч і иншого вже характеру. Я маю на увазі не символічні драматичні сцени типа п'єс Олеся, а одноактні комедійки і п'єски без жадного ідейного змісту, завдання яких зводиться лише до того, щоб викликати ухмилку на губах позіхаючого глядача. В російському театрі такі п'єси виставляють різні театри „мініятюр“ — театри вулиці і натовпу великого міста, який не роздягаючись і змінюючись тричі на вечір, байдужно дивиться на „мініятюри“, щоб набрати апетиту для вечері в ресторані. Украївська сцена ще не придбала такого театру, але коли б він з'явився, то репертуар для нього вже є. Могли б увійти в нього і показані вище п'єси Товстоноса, в яких є все потрібне для

1421

цього — і сценичність, і дотеп, і .. і відсутність всякої ідеї. До цього ще можна додати і їх своєрідний „інтернаціоналізм“, бо українського, крім досить порядної мови, в них нічого нема. Перші три п'єси комичного характеру на старі сюжети, а остання — серйозна. „Жінка з голосом“, подібно до чеховського „Трагика по неволі“ є сповідь товаришу чоловіка замученого і доведеного до божевілля вокалізами жінки співачки. Сюжет другої п'єси („Культурна місія“) такий: дочка міщанина кохає актора, який живе у їх в кімнаті, і щоб привернути його до себе підносить йому „наговорної води“ від знахарки; в той час старий антрепренер, зустрівши актора, запропонував йому роль Тараса з Бондарівни. Той починає готувати роль, а дівчина подумала, що то вже робить своє діло вода. Виходить ряд непорозумінь, і, нарешті, все кінчається тим, що актор покидає здивовану і пригнічену дівчину і її гостинну хату, щоб іти виконувати свою „культурну місію“. В третій п'єсі всі комичні ситуації ґрунтуються на тому, що один з героїв говорить всім прикру правду в вічі. Сюжети цих п'єс і зміст їх, як бачимо, типу театральних „приложеній кь „Родині“, але треба сказати, що автор зумів їх досить сценично розробити, і на сцені п'єски ці не будуть нудними. Але, крім легкої забавки, нічого більше глядачеві вони не дадуть.

Значно слабша остання п'єса — „Містерія“, де автор, видимо, хотів підкреслити пошлость буржуазного „мірка“ з його дрібненькими ідеалами і дешевою мораллю, показавши поруч твердого і непохитного борця за ідею. Але це вийшло у нього не природно і не ярко, через що п'єса не досягає тієї мети, яку поставив собі автор.

Видано книжечки гарно і чисто, як взагалі видає т-во „Друкарь“ навіть і при сучасних умовах друку.

Ол. Кисіль.

XIV. Релігія та церква.

924 „Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє“. Украївською мовою. Фінансоване Міністерством Освіти, видання Всеукраїнської учительської спілки. Київ. 1919 рік. Ст. 208. Ціна 6 карб. 50 коп.

Громадянство українське з цікавістю ждало виходу в світ Євангелії, що мала бути виданою заходами та допомогою Міністерства Освіти. Ждало, бо сподівалося, що це видання буде зразковим, найкращим з усіх попередніх. Сподіватися ж цього було цілком можливим, бо, як всім відомо,

1422

справа з виданням Євангелії обмірковувалася цілою комісією, утвореною при Міністерстві Освіти, і, крім того, здавалось, що й само Міністерство ставилося з великим зацікавленням до цієї справи. І дійсно, зазначена комісія, по наших відомостях, виробила план справді гарного видання Євангелії з образами 4-х євангелистів в українському стилі XVI—XVII вв., з українським орнаментом і заставками, виразним текстом, на доброму папері і инш. Але не так сталося, як ждалось. Замість зразкового, вийшло видання надто бліде, вбоге, яке лишає бажати багатько кращого; ні одного з побажань згаданої комісії не виконано, так що в Євангелії не тільки нема образів євангелистів, орнаментів та заставок, а навіть папір і друк остільки погані, що літери зливаються до купи, і багатьох слів зовсім не можна прочитати. З цього боку торішнє херсонське видання Євангелії лишає далеко позад себе Євангелію, надруковану заходами Міністерства, бо його надруковано на доброму папері цілком виразними літерами. До сказаного додамо, що в цьому невдалому виданні трапляються іноді ще й коректурні помилки. Напр., на стор. 144 (Лк. 18, 20) надруковано: *знаш заповіді* (замість: *знаєш заповіді*); на стор. 189 (Іоан. 12, 3) читаємо: *Марія взяла литку* (замість: *літру*) *мира* *народового*.

Книжка коштує 6 карб. 50 к.; ціна досить висока, коли взяти на увагу, що видавництво отримало грошову допомогу від Міністерства, не платило нікому авторського гонорару і надруковало на найгіршому папері.

Всі зазначені причини роблять цю Євангелію мало придатною до вжитку.

Свящ. Степан Богданович.

Некролог.

Людина гармонії.

Пам'яті І. Л. Шрага († 11 квітня 1919 р.).

В українському національному рухові аж до останнього часу перед вели звичайно письменники. І це натурально в країні, де слово, письменство, та й то придушене, були чи не єдиним проявом і єдиною ознакою скованого громадського життя, що в кайданах і не могло родити громадських діячів у ширшому розумінні того слова. Ім тут не було ходу і само життя переводило на нашій Україні людей з інтересам по-за

обсягом письменства здебільшого в „общерусській“ табор. І тим більша заслуга тих нечисленних діячів наших, котрі, можна сказати — наперекір стихіям, все таки на українському ґрунті встояли і лишалися на йому, хоча всі обставини тягли їх до того ширшого простору, що давало російське життя. До таких належить незабутній Ілля Людвигович Шраг, що упокоївся 11 квітня в Чернігові.

І. Л. Шраг народився 23 серпня 1847 р. в м. Седневі, близько Чернігова. Батько його, захожий німець з Саксонії, доктор Липського університету, був „своїм“ лікарем у місцевих панів, Лизогубів, і одружившись з місцевою українкою з роду Колодкевичів, лишився на новій своїй батьківщині вже до самої смерті. Зростав малий Шраг в атмосфері стихійно українській. Седнев і родина Лизогубів свято берегли й шанували спогади про перебування тут Шевченка; бували в Седневі й інші люде, як напр. відомий в історії української етнографії Лев Жемчужников, що ті українські традиції закріплювали. Кругом лунала українська мова. Між товаришами дитячого віку у Шрага були—Дмитро Лизогуб і Микола Колодкевич, потім ватажки „народовольческого“ руху: перший, відомий під іменем „святого революціонера“, за свої вчвольні діла наложив головою, як учасник одеського процесу 1879 р.; другий помер в'язнем у Шлісельбурзьській фортеці. Перші зародки української свідомости заложили Шрагові українські вистави: невміруща „Наталка-Полтавка“, виставлена аматорськими силами в Чернігові, зробила на молодого гімназиста таке велике вражіння, що й потім він не раз згадував її, як початок і вихідний пункт свого українства. Взагалі в Чернігові на початку 60-х років було досить сильне українське джерело: вчителями у Шрага були Л. Глібов та І. Дорошенко; тут же жив оригінальний пропагатор Давило Ніс, „курінь“ якого був завжди одчинений для всіх, хто хотів напиться з криниці української свідомости; мали чималий вплив О. Маркович, Ол. Тищинський, М. Вербицький та ин. Гімназична наука Шрага припадала на гуманні часи Пирогова, коли формалістика по школах одступила перед моральним впливом справжньої педагогії,—так напр. Глібов часто, замість викладів з своєї науки, читав учням твори й етнографічні матеріали, призначені для „Черниговського Лястка“. Молодь зростала в атмосфері вільнолюбних та народолюбних змагань і набірала тих животворних

ідей, що потім на все життя були їм не-вгасними світочами.

В старших класах Шраг з вищими товаришами захопився був російським письменством і соціалізмом: твори Герцена, Чернишевського, Добролюбова, Писарева одчили їм широкий світ думки—і українство почало було бліднути. Шрага потягло до Петербургу, як центра розумового життя в тогочасній Росії, і р. 1865 він вступив до Медично-хірургічної академії, а побувши там 1½ року, перейшов до університету на юридичний факультет. Мляве життя української громади в Петербурзі, що зовсім занепало було в другій половині 60-х років, не задовольняло Шрага і він весь поринув у студентські справи, а разом і в роботу по тих таємних гуртках, що саме тоді досягли були по вищих школах найбільшого свого розвитку, ведучи перед у всіх численних тоді студентських „історіях“. Одна з них, р. 1869-го, закінчилась для Шрага тим, що його тягано до „III-го отдѣлення“, потім виключено з університету з заборонаю вступати до якої-будь іншої вищої школи й вислано „на родину“. Шраг під поліцейським ескортом прибув до Седнева, і з цього часу вже не кидав Чернігівщини. Так почалася його громадська тут діяльність, що не припинялася ні на один мент аж до самої смерті.

Шукаючи заробітку, юнак вступає за помішника діловода до земської губерніяльної управи в Чернігові, але разом працює далі й коло науки, так що незабаром складає вже кандидатські іспити при Київському університеті й вступає до чернігівської адвокатури. Великий хист і енергія та працьовитість молодого адвоката звертають на його загальну увагу—Шраг майже без перпинки працює гласним в міській думі, гласним у повітовому й губерніяльному земствах, в архивній комісії, в громадській бібліотеці, в „сельско-хозяйственному комітеті“ і т. и. „Здається, ні одне добре діло не починалося і не робилося в Чернігові без І. Л. Шрага“,—справедливо завважив один з черніговців, описуючи р. 1900-го 25-літній ювілей громадської діяльності небіжчика. І ця участь не була тільки формальною, як часто траплялося у нас, бо кожній справі Шраг отдавався цілою істотою, робився душею її й еднав, умів една-ти круг себе таких само ширих працьовників, і невеличкий Чернігов своєю культурною й політичною роботою завжди визначався серед інших провінціяльних міст. Не диво, що коли прийшли часи визволь-

ного руху, то Шраг був першим обранцем од Чернігівщини до Державної Думи, де високо держав прапор волі й українства, одбувши потім за це кару по так званому виборзському процесу.

По повероті з Петербургу спершу І. Л. одійшов був од активної роботи в українстві, захоплений загальним рухом. Невидне животіння українства в 80-х роках не давало простору й виходу його енергійній вдачі. Але на початку 90-х років Шраг знов, під впливом українських вистав товариства Кропивницького та поновлених знайомств серед київських українців (Лисенко, Кониський) і закордонної преси („Діло“), обертається до активної роботи й на українському ґрунті. На початку 90-х років Чернігов робиться визначним центром і в українському рухові, бо доля звела тут таких людей, як Грінченки, Русови, Коцюбинський, Чернявський, Самійленко і ин. З своєю лагідною вдачею Шраг робиться незабаром свого роду осередком чернігівської громади, що вмів еднати неоднакові змагання і вводити їх в рямці єдиної мети на добро рідного краю. З цього часу—можна знов проказати тут наведені вище слова з ювілейної замітки—не було на Україні такої громадської справи, до якої не пристав би Ілля Людвигович і в якій не брав би він найдіяльнішої участі. Володіючи добре пером (статті й замітки його російською та українською мовами друкувалися в „Юридическомъ Вѣстникѣ“, в львівській „Правді“, „Записках Н. Т-ва ім. Шевченка“, „Раді“, „Южныхъ Записках“, „Украинскомъ Вѣстникѣ“ то-що), Шраг проте більш нахилу мав до політичної роботи. Особливо одкрилося широке перед ним поле з заснуванням р. 1897-го Всеукраїнської Організації (пізніше Товариство українських поступовців), що потім перетворилася в Радикально-демократичну партію, реформовану р. 1917 в українську партію соціалістів-федералістів. Небіжчик аж до останніх днів належав до найактивніших партійних робітників; рідко коли який з'їзд з самого початку існування організації обходився без його участі, як голови, що вміло провадив збори, вносячи завжди ту безсторонність і лагідність, що мирить гострі суперечки і вміє находити ту середину, на якій можуть погодитись, не вважаючи на часткові суперечки, люде, що йдуть до однієї мети. Таким він лишився аж до останніх своїх виступів у Центральній Раді, де його промови викликали велику увагу, хоча б ішли й проти загаль-

ного настрою. І не було певне на Україні свідомої людини, яка не знала б Шрага й не поважала його, як мало хто і з селянства на Чернігівщині так само не чув про „велику Шрагу“—свого повсякчасного заступника й оборонця, якого двері були раз-у-раз одчинені для всіх, хто потребував оборони й допомоги.

Це була взагалі імпозантна, чарівна, особисто надзвичайно принадна людина. Висока, показна постать, могутий голос його й одкритий погляд немов сотворені були для трибуни; благородство вдачі й широкий розум та вміння поводитися за всяких обставин і з людьми всяких станів, та риса, яку можна назвати джентельменством у найкращому розумінні цього слова—притягали до його людей. У Шрага в високій мірі була та внутрішня гармонія—ознака великої сили індивідуальної й високої культури—перед якою стихають дрібні суперечки та рахунки: на перший виходять план самі вищі поривання людської натури. Може через те не було у Шрага й особистих ворогів, бо особисті справи розвіювались, м'яв дим на повітрі, перед лицем цієї гармонійної чистої серцем і великої духом людини. Може через те й політичні вороги—а їх у небіжчика було раз-у-раз досеть—не могли не шанувати й не схилитись мимоволі перед цим зразком внутрішньої гармонії, що сіяв круг себе ту ж гармонію мети й засобів до неї. Як громадянин, народився небіжчик за тих часів, коли люде найбільше шукали гармонії духа й силкувалися витворити гармонію ту і в житті кругом себе й вірили, що це можливо, що це неминуче. Ту віру Ілля Людвигович доніс до могили, хоча дійсність невпинно і неустанно била по ній важким своїм молотом. І любо було дивитись на цю молоду душею людину: літа і пригоди зігнули вже високу постать, поорали зморшками думне чоло—та не зігнули м'якої в поведженні, а мов криця та в ділах твердої вдачі небіжчика. І напевне в пам'яті людській останеться він на довго, як зразок ідеального громадянина, невсипущого працівника та особисто прекрасної людини—щасливе поєднання внутрішнього благородства з окроляючою величністю.

Сергій Єфремов.

Досить докладний некролог *І. Л. Шрага*, що належить перу *М. М.*, уміщено в часопису „Просвєщення“ № 2 (апрель, 1919 г.). Изд. Черн. Губ. Отдела народн. образ.

В тому ж самому числі приміщено замітку *З. Д.*—„*І. Л. Шраг по матеріалам Чернігівського жандармського управління.*“

Ред.

Видавничча хроніка.

● Національна бібліотека при Укр. Акад. Наук з травня місяця розпочинає видання трьохмісячного часопису „*Книжний Вістник*“, що міститиме відомости про розпорядження по бібліотечних і книжних справах, офіц. інформації Національної бібліотеки, вісти про все найважливіше з купленого і придбаного Укр. Націон. бібліотекою, а разом з тим і статті по всіх питаннях бібліотечно-книжного діла. До співробітництва в „*Кн. Віст.*“ запрошено визатних знавців книжної і бібліотечної справи. Редагує часопис член Комітету Націон. б-ки *Ігн. Житецький*.

● В Києві розпочала діяльність нова урядова інституція „*Головна Книжна Палата*“, важливою частиною якої з'являється *Відділ реєстрації друкарської продукції та „Український Бібліографічний Інститут*“. Метою діяльності Інституту єсть утворення української бібліографії, цеб-то збирання, систематичне оброблення та оголошення відомостей про все, що надруковано українською та іншими мовами на Україні та про Україну.¹⁾

● Бібліографічний Інститут при Українській Книжковій Палаті випускає на українській і російській мовах книжку про десятимальну систему з додатком докладних таблиць бібліотечної класифікації.

● В-че т-во „*Криниця*“ у Києві в найближчому часі випускає з друку прозові речі *П. Куліша*—перший номер в серії видань „*Народня Бібліотека*“.

● В-во „*Сяйво*“ у Києві приступило до видання „*Волинських легенд*“ *Клима Поліщука*.

● Те-ж видавництво друкує повне зібрання творів *М. Івченка*.

● Т-во „*Музагет*“ у Києві зробило умову з видавництвом „*Сяйво*“ що до видання свого органу під назвою „*Музагет*“, перше число якого вже виготовлено до друку.

● В-во „*Оселя*“ у Києві, що недавно засновалось з метою освітлювати читання дрібного сільського господарства, прийняло до друку книжку *П. Івановича* про кролівництво.

● Харківська Українська Секція Всеукраїнського Літературного Комітету приступила до видання народнього літературно-художнього двохижневика „*Січ*“. Перше число вийде в ближчому часі.

● Подільський Губерніяльний Статистичний Комітет незабаром випускає з друку такі книжки: 1) Список населених місцевостей Подільської губ.; 2) Інформаційну книгу з адрес-календарем на 1919 р.; 3) Нарис Подільської губ.

● Видавничча Комісія при Раді кооперативних з'їздів на Чернігівщині розробила план видання книжок на українській мові. В першу чергу намічаються до друку такі твори: 1) Вірші *Т. Г. Шевченка*; 2) Збірник народніх казок; 3) Збірник кобзарських дум; 4) Збірник поезій після *Т. Г. Шевченка*; 5) де-які твори *Квітки-Основ'яненка*; 6) Байки *Л. Глібова*; 7) Збірник творів *Марка Вовчка* та инш.; 8) Збірник творів сучасних письменників; 9) Огляд історії української літератури. Редагування цих видань доручено *М. М. Могилянському* („*Черн. Кооп.*“).

¹⁾ Подробиці про організацію та план роботи Бібліографічного Інституту буде подано в окремій статті в ближчому числі „*Книгара*“.

Літературне життя.

(Звістки та чутки).

◁▷ Відомий письменник С. Єфремов цілком переробив і підготував до друку свою „Історію письменства“. Книжка вийде в двох томах. Том другий уже друкується в Лейпцигу.

◁▷ Він же з пропозиції Академії Наук закінчує бібліографію всіх друкованих ним книг, статтів, заміток etc., що складе книгу коло 10—15 аркушів друку.

◁▷ Академиком С. Ол. Єфремовим детально розроблено і подано до 1-го Відділу Академії Наук план академічного видання бібліотеки українських класиків. Перший випуск, присвячений Ів. Котляревському, складе коло трьох великих томів (дивись ширше „Книгарь“, № 20). Другий випуск складе один том анонімною і дрібною літератури після Котляревського, з коментаріями і статтями до неї. Третім випуском підуть твори Гулака-Артемівського. Всі видання оздоблено буде портретами, малюнками, знімками, факсиміле.

◁▷ Т-во „Просвіта“ у Києві, продовжуючи видання біографічної серії на зразок попередніх видань, замовило С. Ол. Єфремову скласти біографії М. Драгоманова і Ів. Карпенка-Карого, П. Зайцеву біографію Г. Сковороди, М. Зерву біографію М. Коцюбинського.

◁▷ С. Ол. Єфремов підготовляє до нового видання дві брошури Доманицького—про Галичину і Буковину, що мають бути видані Т-вом „Просвіта“ в серії „Наші землі і землі наших сусідів“.

◁▷ Постійна Комісія для складання Біографічного Словника діячів України, яку організовано при Українській Академії Наук, звертається до громадянства з проханням надіслати до неї бібліографічні матеріали як про сучасних діячів, так і про тих, що працювали раніше. В Біографічний Словник мусять увійти біографії покійних діячів всіх національностей, які працювали на території України, незалежно від характеру діяльності, починаючи з давніх історичних часів і кінчаючи сучасним моментом.

Постійна Комісія має надію, що політичні й партійні діячі, письменники, військові, вчені, діячі освіти, мистці, артисти та інші діячі по всіх галузях політичної, громадської та культурної діяльності не відмовляться допомогти Комісії в її праці й надішлють матеріали (біографічні, автобіографії й т. и.) до Комісії, яка міститься в Українській Академії Наук (Київ, Велика Володимирська, 54).

◁▷ Письменник Клим Поліщук працює над романом з часів Гайдамаччини старіших часів. Роман складатиметься з трьох частин. Частину першу—„Кривавий шум“—вже закінчено.

Видавець—Т-во „Час“.

Редактор—М. Зеров.

Нові видання, надіслані до редакції „Книгаря“.

1228 **Базилевичъ, В.** — Извѣтъ старца Рафаила. Изъ кievскихъ настроеній времени Богдана Хмельницького. Київ. 1919 р. Стор. 20. Ц. не зазначено.

Барановський, Х.—Операційний день. В-во Всеукр. Коопер. Вид. Союз. № 10. Київ. 1919 р. Ст. 64. Ц. 3 гривні.

Його-ж. — 3 кооперативного життя. В-во Всеукр. Кооп. Вид. Союз. Київ. 1919 р. Ст. 153+7. Ц. 10 гривень.

Бураченко, В.—Російсько-українській словник з додатком канцелярського словника. Изд. Е. Фесенко в Одесі. Ст. 397+3 ненум. Ціну і рік видання не визначено.

Верещагин, І.—Збірник арифметичних задач. Ч. III. Відношення й пропорції. Перекл. Окр. Соболева. Вид. Волинськ. Губ. Народн. Ради. м. Житомир. 1918 р. Ст. 105+VII+2 ненум. Ц. 2 р. 50 коп.

Веснянки. Збірка. Вид. Всеукр. Літературного Коміт. Українська секція, бюро пропаганди при Народн. Ком. Освіти. Київ. 1919 р. Ст. 14+2 ненум. Ціна не визначено.

Воблый, К., проф. — Экономическая географія Украины. Изд. „Голосъ“. Київ. 1919 р. Ст. 175. Ц. 10 карб.

1235 **Гінтер, Й.**—Mag. Фантазія на 1 дію. Переклала В. Вільшанська. Театральна бібліотека. В-во „Сяйво“. Київ. 1919 р. Стор. 30+2 ненум. Ц. 2½ гривні. (5.000).

Григорович, А., агроном.—Машини в сільськiм хазяйстві. Т-во „Український Агроном“ № 17. Київ. 1918 р. Ст. 31. Ц. 40 коп.

Дорошенко, Д. — По рідному краю. (Дорожні вражіння й замітка). В-во „Лагодійне Товариство“. Київ. 1919 р. Ст. 92+4 ненум. Ц. 2 карб.

Іваницький, С. і Шумлянський, Ф.—Російсько-Український словник. Т.т. I і II. Вид. відділу Народньої Освіти Подільської Губ. Нар. Упр. Вінниця. 1918 р. Ст. 266+II+250+V. Ц. 23 карб.

Історія України в народніх думах та піснях. Ул. Григорев Нам. В-во „Кривниця“. Київ. 1918 р. Ст. 174+II. Ц. 6 карб.

1240 **Історія Українського Народу.** Написав Григорій Наш. Підручник для вищих початкових шкіл та перших класів гімназій. В-че т-во „Час“ у Києві. 1919 р. Ст. 340. Ц. 15 карб.

Казки Андерсена. Перекладено з німецького І. Трубою. Кн. І. Дитяча бібліотека № 15. В-че т-во „Стежка додому“, м. Катеринослав. 1918 р. Ст. 32. Ц. 50 коп.

Кащенко, А. — Борці за правду. Історичне оповідання. Вид. четверте. Українське видавництво в Катеринославі № 42. 1919 р. Ст. 112. Ц. 12 гривень.

Квітка-Основьяненко. — Шельменко-Денщик. Комедія в пяти діях. м. Харьків. 1918 р. Ст. 68. Ц. 1 карб. 60 к. (Видавництво не зазначено).

Корнієнко, В. — Запорожський влад. Казка з малюнками І. Стеценка. Друге видання. Українське видавництво в Катеринославі № 38. 1919 р. Кат. Ст. 28. Ц. 3 гривні.

1245 **Котляревський, Ів.** — Енеїда. Поема в шости частинах. З примітками та критичними статтями. Шкільна бібліотека під редакцією *Ол. Дорошкевича* № 1. В-че т-во „Привиця“. Київ. 1919 р. Ст. XXIII+224+LIV+2 нenum. Ц. 16 гривень.

Його-ж. — Енеїда. В-во Є. Череповського. Київ. 1919 р. Ст. 252. Ц. 5 карб.

Лансон, Г. — Метод в історії літератури. (*La méthode de l'histoire littéraire*). В-во Всеукр. Кооп. Вид. Союз. Київ. 1919 р. Ст. 48. Ц. 4 гривні.

Лисянський, Ю. — Медозбірна бжоза і догляд за нею. Підручник по пасішництву для українських пасішників. Випуск I — „Пасішницькі вечерниці на хуторі Буна Грицька“. Вид. „Київського Центрального Пасішницького Т-ва“ № 1. Київ. 1918 р. (вийшло в 1919 р.). Ст. 112+VIII. Ц. 4 карб.

Лічков, Б. — Опис і пояснення в науці. (Друковано в IV т. „Збірн. Природн. Секції Укр. Наук. Тов.“ у Києві). Вид. Укр. Наук. Т-ва у Києві. Ст. 21+3 нenum. Ц. 4 гривні. (Рік видання не означено).

1250 **Мамин-Сібіряк, Д.** — Оленчині казки. Цфр. з рос. мови М. Зінченко. В-че т-во „Всеувиго“.

Київ. 1919 р. Ст. 53+1 нenum. Ц. 6 гривень 50 шаг.

Його-ж. — Пригоди статечної миші (Перекл. учнів IV класи Першої Укр. Кат. гимн.). Видання друге. Українське видавництво в Катеринославі № 39. 1919 рік. Стор. 16. Ц. 2 гривні.

Його-ж. — Старий горобець. Оповідання. З російської мови переклав Г. Черняхівський. Вид. друге. Українське видавництво в Катеринославі № 34. 1919 р. Ст. 17 + 1 нenum. Ціна 2 гривні.

Сачківська, О. — Фруктове виноробство. В-че т-во „Український Агроном“. Київ. 1918 р. Ст. 31. Ц. 1 карб.

Слісаренко, О. — На березі Кастальському. В-во „Сяйво“. Київ. 1919 р. Ст. 80. Ц. 20 гривень. (1.000).

1255 **Старицький, М.** — Облога Вуші. Історична повість з часів Хмельщини. В-ня друге. Т-во „Час“ у Києві. 1919 р. Ст. 85. Ціна 2 р. 80 коп.

Степовий, В. — Пенаситець (Відомости для мандрівників). В-во „Стежка“ № 6. Катеринослав. 1918 р. Ст. 16. Ц. 40 коп.

Технична термінологія прийнята техн.-терм. комісією при департаменті профес. освіти М. Н. О. Вип. II. Залізобетон. Ред. Т. Секунда. В-во „Друкарь“. Київ. 1919 р. Стор. 15+1 нenum. Ц. 1 карб.

Тутковський, П., академ. — Земна кора. Вид. Всеукр. Кооп. Видавн. Союз № 8. Київ. 1919 р. Ст. 16. Ц. 2 гривні.

Штайн, А. — Наука про енергію. Переклад з другого німецького видання. Вид. Всеукр. Кооп. Вид. Союз. № 5. Київ. 1919 р. Ст. 132+4 нenum. Ц. 10 гривень.

Щоголів, Ір. — Головніші шкідники наших садків. Ч. I. В-во Всеукр. Кооп. Вид. Союз. Київ. 1919 р. Ст. 15+1 нenum. Ціна 2 гр. 50 шаг.

1261 **Яковлевъ, Н.** — Краткій курсъ українського язика. Пособіє для учащихся середнихъ учебныхъ заведеній и для самообразования. (5-я тысяча). Київ. 1918 р. (друк. у Житомирі). Ст. 93+1 нenum. Ц. 4 р. 50 коп.

У в а г а.

На ст. 1385 — 1400 трапилась помилка: нумерацію рецензій визначено цифрами 1000—1010, а треба читати 900—910.

Т-во „ЧАС“ останніми часами видало такі нові книжки:

Пр. Спекторський Є. Основи права державного (Пер. О. Вечерницького)	1	50
Доц. Свенціцький Іа. Основи науки про мову українську	1	60
Пр. Тимченко Є. Українська грамати́ка	2	25
Чернасєнко Сп. Рідна школа, читанка I	1	30
Його-ж. Рідна школа, чит. II	2	10
Чепі́га Я. Задачник для початкових народних шкіл, рік другий	—	65
Науменко В. Загальні принципи українського правопису	—	25
Чепі́га Я. Методичні замітки до навчання грамоти по згуковому методу	—	40
Гоголь М. Тарас Бульба (переклад М. Садовського)	2	—
Кобець О. В Тарасову ніч (драматичні картини для роковин смерті Т. Шевченка)	—	35
Де-Амічіо Е. Шкільні оповідання, кн. I. (За рідний край. Маленький лицарь. В поміч батькові. Хлопчик-барябанщик. В лікарні)	—	60
„Будні“. Оповідання з чужих мов (Джівані Чіамполі, Родзевичової, А. Доде, Арне Гарборга, Г. де-Мопісана, К. Міксата, М. Конопницької й инш.) т. I	2	25
Олесь О. „З журбою радість обнялась“, поезії, кн. I, вид. друге	1	40
Загул Д. З зелених гір (поезії)	1	60
Садовський М. Спомини з російсько-турецької війни 1877—78 р.	1	50
„Бім бом, дзелень бом!“ Нар. казочка, 8 великих малюнків в багатьох фарбах художника О. Судомори	2	50
Теж у чорній фарбі для розмальовування	—	—
„Прибадашка“ Нар. казка мал. О. Судомори	2	50
Старицька-Черняхівська Л. Гетьман Петро Дорошенко (драма)	3	—
Ніновський А. Український правопис (словничок)	—	85
Стинний словник старовинних українських слів	—	75
Моснозсько український словник „Час“	3	50
Американські оповідання. Упорядкував В. Старий	2	—
Старицька-Черняхівська Л. Останній сніг, вид. 2	—	70
Де-Амічіо Е. Шкільні товариши (щоденник школяра), 3-є вид.	4	—
Гоголь М. Ревизор, комедія (перекл. М. Садовського)	—	—
Ожешкова Е. Gloria victis. (Оповідання)	—	25
Гаршин В. Чотири дні (Оповідання)	—	20
Андрєєв Л. Петька на хуторі	—	75
Старицького М. Богдан Хмельницький	2	50
Гауптман Г. Ганнуся	1	80
Майстрєнко Х. В огні і крові	2	50
Григорєнко Гр. Твори Т. I	4	—
Бічер-Стоу Г. Томова Хатка (переказ. Ол. Діхтярь)	2	—
Марк Твен. Принц та бідак (в перекл. Ол. Діхтяря)	5	—
Широцький К. Коліївщина	1	50
Петлюра С. Незабутні	1	—
Байнов Л. Підготовка народу та війська до захисту батьківщини	7	—
Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні	12	—
Старицький М. Облога Буші	2	80
Стебницький П. (П. Смуток). Поміж двох революцій	4	50
Григорій Наш. Історія Українського Народу	15	—

Вільна Українська Школа

загально-педагогічний журнал.

Видає Всеукраїнська учительська Спілка.

Передплата на 1918—1919 рік 30 карб.,
на 1/2 року—16 карб.

Адреса: Київ. Басейна 11, 2-й поверх.

Редагує Комітет.

Сільський Господарь

двохтижневий часопис сільсько-господарської кооперації.

Умови передплати: на рік — 24 карб., на півріччя—12 карб., окреме число 5 грив.

Адреса: Київ. Прорізна 19. „Централ“.

Редагує Комісія.

ГРОМАДА

громадсько-кооперативний і літературний журнал

виходить тричі на місяць

Ціна на „Громаду“ на цілий рік 50 гр.,
на півроку 26 гр. Окреме число 4 гр.

Адреса: Київ. В. Володимирська, 46.

З травня місяця ц. р. у Києві виходить часопис

„Книжний Вістник“

присвячений питанням бібліотекознавства і книгарських справ.

Видавець Національна Бібліотека при Укр. Акад. Наук.

Редактор Ігн. П. Житецький.

Адреса: Київ. Гоголівська вул. 22, госп. 3.

Ціна часопису визначається на окремих примірниках.

Товариство „ЧАС“ у Київі
ПРОДОВЖУЄ НА 1919 РІК ВИДАННЯ
й приймає передплату на місяшник

Книгарь

літопис українського письменства
(РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ)

„Книгарь“ при участі відомих українських письменників і знавців з різних спеціальностей дає оцінку кожного видання; оповідає про його зміст, зазначає його якості й хиби.

Часопис „Книгарь“ подає повні відомости про діяльність всіх українських видавництв; оповіщає про всі наміри й плани кожного видавництва; про всі книжки, що вийшли або мають вийти.

Передплата на три місяці (квітень — червень) — 12 карб., з пересилкою — 15 карб. Перші 16-ть книжок „Книгаря“ за 1917 і 1918 р. висилаються за 18 карб. Оповістки видавництв по 1 карб. 50 к. за рядок.

Гроші на передплату надсилати по адресі: Київ. Володимирська 42, тел. 25—77. „ЧАС“, редакція „Книгаря“.

Щоб не було задержки в висильці, треба поспішати з передплатою.

„Книгарь“ — є необхідним справочником і порадиником для всіх особ та інституцій, що купують або цікавляться книгами; особливо він потрібний для бібліотек, книгозбірень, земств, „Прогвіт“, учительства.

Список співробітників „Книгаря“:

Проф. Д. Вагалій, П. Богацький, Л. Бурчак, проф. М. Бурачек, О. Вечерницький, В. Волох, О. Волошин, Ф. Гавриш, П. Гай, А. Грабенко, Мих. Грінченко, Ол. Грудницький, проф. В. Данилевич, О. Діхтярь, В. Дога, Д. Дорошенко, О. Дорошкевич, Г. Дмитренко, проф. В. Дубяньський, В. Дубровський, П. Дубровська-Трикулевська, В. Дурдуковський, В. Дкий, С. Єфремов, Гн. Житецький, М. Жученко, П. Зайцев, М. Зеров, Н. Ішуніна, Т. Каракашенко, Ол. Кисільов, С. Кондра, В. Королів, В. Корінь, Ол. Кошиць, проф. А. Кримський, М. Кушнір, П. Лапін, М. Левицький, Ор. Левицький, М. Леонтович, П. Літвін, проф. Лобода, К. Лоський, О. Лотоцький, Є. Лукасевич, М. Марковський, Ф. Матушевський, К. Мацієвич, П. Михайлович, К. Михайлюк, О. Мицюк, Мих. Могилянський, В. Модзалевський, А. Ніковський, П. Новак, О. Олесь, М. Павловський, С. Паночіні, С. Петлюра, В. Петрушевський, П. Погорілко, П. Пожарський, В. Порш, В. Поточний, Д. Ревуцький, Л. Ревуцький, С. Русова, М. Садовський, проф. Іл. Свенцицький, П. Синицький, проф. М. Сагарда, Ст. Сірополко, М. Сріблянський, В. Старий, Л. Старицька-Черняхівська, П. Стебницький, К. Стеценко, О. Стешенко, В. Страшкевич, проф. Є. Тимченко, Г. Тисяченко, О. Топачевський, П. Філіпович, О. Ходзицький, В. Хоменко, С. Черкасенко, М. Шаповал, проф. К. Широцький, О. Шульгин, Н. Шульгина-Іщук, А. Яковлів, Б. Якубський, А. Яринович, проф. Ярошевич.

Видавець — Т-во „Час“.

Редактор — М. Зеров.